

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

Olomoučtí Němci v letech 1880–1918

Disertační práce

Ivan Puš

Školitelka:

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a že jsem použil pouze prameny a literaturu, které cituji.

V Opavě 27. 9. 2018

Ivan Puš

Chtěl bych poděkovat své školitelce doc. Radmile Švaříčkové Slabákové za vedení mé disertační práce, vstřícný přístup, konzultace a cenné rady vedoucí k dokončení této práce.

Speciální poděkování patří také doc. Michaelu Viktoříkovi za dlouhodobou podporu, četné konzultace a inspirativní setkání.

Děkuji také dr. Martinu Hájkovi, dr. Ivaně Koucké, prof. Jiřímu Malířovi, prof. Pavlu Markovi, dr. Karlu Podolskému, doc. Andree Pokludové, dr. Peteru Urbanitschovi a dalším, s nimiž jsem měl možnost téma konzultovat.

Stejně tak bych chtěl poděkovat pracovníkům Státního okresního archivu v Olomouci, olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě, Moravského zemského archivu v Brně, Rakouského státního archivu ve Vídni, Vědecké knihovny v Olomouci, Moravské zemské knihovny a zaměstnancům dalších pracovišť, díky nimž jsem mohl studovat cenný materiál.

„Dnešní, německou většinou autonomně spravované město Olomouc by bylo bez slovanství tak myslitelné jako dítě bez matky nebo Řím bez Romula, neboť Slované zrodili Olomouc jako kulturní město, vytvarovali ji a historicky proslavili.“¹

„Vše v našem městě je dílem německé kultury. Jsme zde doma a nechceme si nechat rušit vnitřní mír vnějšími elementy. Naši synové pronikají povětšinou do státních služeb, naše dcery jsou vdané za vyšší důstojníky a poddůstojníky nebo státní úředníky, čímž jsme formálně spřízněni s celým rakouským císařstvím, a proto se cítíme jako členové celého německého státního národa v Rakousku od Podmokel po Bazias [...]“²

„Čechům jde o samostatnou vládu jejich jazyka na území trojjediného státu budoucnosti. A k tomuto cíli směřují islámským fanatismem, nestarajíce se o to, jestli pod kopyty jejich koní budou rozdupány a roztrhány květy oné německé kultury, na níž spočívá minulost a současnost rakouského soustátí“³

¹ Die Toleranz, 23. 8. 1893, č. 1, s. 2 podle PUŠ, Ivan: *K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře*. Vlastivědný věstník moravský, 68, 2016, č. 2, s. 135–143, zde s. 138.

² KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, S. 37. Podle PUŠ, Ivan: *Starosta Karl Brandhuber a národní život v Olomouci za jeho úřadu (1896–1918)*. Příspěvek k tématu vzájemného soužití českého a německého obyvatelstva na Moravě před rokem 1918. Olomouc, FF UP 2013. Rkp. magisterské diplomové práce.

³ *Die Hochschulfrage in Österreich*. Deutsches Nordmährerblatt, 9. 7. 1904, č. 28, s. 2.

OBSAH

ÚVOD	1
Cíl práce	3
Prameny a literatura	3
Archivní prameny	4
Tištěné prameny	7
Výroční zprávy starostů.....	9
Periodický tisk	10
Mährisches Tagblatt	11
Deutsches Nordmährerblatt.....	12
Olmützer Volkswille	12
Deutscher Volksruf	13
Literatura	13
Dějiny Olomouce	17
Struktura práce	20
1. Přelomové roky ve vývoji Olomouce v letech 1848–1914	25
1.1. Rok 1848	28
1.2 Modernizace a urbanizace města po roce 1866	31
1.3 Jubilejní rok 1898	40
1.3.1 Olomoucký orloj.....	41
1.3.2 Pomník Františka Josefa I.	43
1.4 Násilné excesy v moravských obcích	47
2. Německé kulturní rysy Olomouce a měšťánské spolky	51
2.1 Jazyková problematika v Olomouci	57
2.1.1 Stremayerova a Badeniho jazyková nařízení	62
2.2 Měšťánské spolky	64
2.2.1 Obranné spolky.....	65
2.2.2 Školské spolky.....	66
2.2.3 Deutscher Schulverein.....	66
3. Obecní samospráva v letech 1848–1914	71
3.1 Obecní úředníci a sluhové v Olomouci	73
3.2 Olomouc a její starostové	76
3.2.1 Josef von Engel.....	77
3.2.2 Karl Brandhuber	82
4. Politika německých liberálů a nacionálů v Olomouci	87
4.1 Němečtí liberálové	88
4.1.1 Snahy liberálů o posílení německých pozic ve veřejném prostoru	92

4.1.1.1	Národnostní problematika na železnici	93
4.1.1.2	Národnostní problematika v justici	96
4.1.1.3	Německý dům v Olomouci.....	98
4.1.1.4	Richard Johann Hudeczek – atypický německý liberál.....	99
4.2	Němečtí nacionálové.....	106
4.2.1	Rudolf Sommer – příklad radikálního nacionalisty	107
4.2.1.1	„Záchrana němectví v monarchii“	109
4.2.1.2	„Los von Rom“	112
4.2.1.3	Sommerovo angažmá v otázce školství	113
5.	Školství.....	120
5.1	Olomoucké elementární školství.....	122
5.2	Olomoucké střední školství	123
5.3	Olomoucká univerzita.....	125
5.4	Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení.....	129
6.	První světová válka – epilog německé olomoucké společnosti.....	147
6.1	Návštěva císaře Karla I. v Olomouci.....	150
6.2	Říjen 1918 a převzetí správy města Olomouce a přilehlých obcí	156
ZÁVĚR		159
Resumé		163
Summary		166
Prameny a literatura		
Přílohy		
ANOTACE		

ÚVOD

Rok 1918 znamenal výrazný předěl v životě obyvatel habsburské monarchie – multietnického a multijazykového soustátí, v němž dosud představoval výrazný integrační prvek, sjednocující jednotlivé skupiny obyvatelstva, císař František Josef I. Ve stínu „nesmrtelného vladaře“ stáli všichni jeho potenciální následovníci, i poslední císař, český král a moravský markrabě Karel I. Úcta a lojalita k císaři a k habsbursko-lotrinskému rodu se však projevíly jako prostředky nedostatečné k zajištění klidu v rakouském (rakousko-uherském) státě.⁴ Od vlády Josefa II. byl německý jazyk systematicky prosazován jako oficiální komunikační nástroj. Také za vlády Františka Josefa I. měl být jednotícím prvkem života v říši. Výsadní postavení měl zejména ve státní správě, armádě a justici. Celková liberalizace vnitřních poměrů, k nimž špěla monarchie ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století, umožnila rozvoj moderní občanské společnosti, a zároveň poskytla dostatečný prostor pro rozvoj jednotlivých národních hnutí, v Předlitavsku zejména od šedesátých let 19. století.⁵ Liberalizace poměrů byla umožněna a zároveň podnícena rozvojem parlamentarismu, vznikem obecní samosprávy a Prosincovou ústavou z roku 1867. Rozdílné světonázory a protichůdné zájmy mnoha skupin obyvatelstva však nakonec vedly k rozkolu moderní občanské společnosti a moderního politického systému v posledních několika dekádách habsburského soustátí. Jednotlivé politické tábory, včetně sociálně demokratického, začaly být ovládnuty nacionalismem.

Článek 19 Prosincové ústavy deklaroval nárok každého národního kmene (*Volksstamm*) na zachování a pěstování jeho národnosti (*Nationalität*) a jazyka (*Sprache*). Tento článek jasně a jednoznačně podpořil emancipační snahy slovanských národnostních skupin v monarchii na straně jedné a relativizoval výsadní postavení rakouských Němců na straně druhé.

⁴ K úvaze o ambivalentnosti vývoje habsburské monarchie v „dlouhém“ 19. století viz RAK, Jiří: *Svár starého a moderního v habsburské monarchii 19. století, císař František Josef I. a jeho střeoevropské (a české) dědictví*. In: *Slovanské historické studie*. Mimořádné číslo. Praha, Brno 2006, s. 5–18.

⁵ K východiskům současné historiografie a terminologii pak viz KLADIWA, Pavel et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. I. díl. Ostrava 2016, zejména s. 18–22.

Rozvojem národnostně orientovaných hnutí, vznikem nacionálně orientovaných stran uvnitř politických táborů a postupným přerodem honoračních politických stran v politické strany masového typu se narušilo do té doby poměrně nekonfliktní soužití obyvatel Předlitavska. Politicky angažovaní občané, tvořící však jen zlomek obyvatelstva, se ideologicky diferencovali a postupně docházelo k radikalizaci komunikace ve veřejném prostoru. Do té doby přirozené neutrální atributy každodenního života, jako např. jazyk,⁶ školství, sociální péče, architektura a železnice,⁷ se stávaly objektem národnostního zájmu a symbolem politické moci.

Nacionálně nebo spíše nacionalisticky vnímaný obraz veřejného života vytvářeli v „dlouhém“ 19. století právě tito angažovaní občané, kteří využívali nejen aktivního, ale hlavně pasivního volebního práva ve volbách do samosprávních a vyšších správních orgánů. Stávali se členy měšťanských spolků, které byly zpočátku národnostně indiferentní, od osmdesátých let 19. století však mnohdy národnostně vyhraněné, exkluzivní. Své politické postoje tito angažovaní jedinci a aktivní politici prezentovali na stránkách lokálních periodik, na schůzích obecního zastupitelstva, na zasedáních zemského sněmu, případně též říšské rady a v dobových politických pamfletech a memoárech.

⁶ K aspektům vnímání jazyka v habsburské monarchii viz HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792–1914*. In: PÍORECKÁ, Kateřina (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha 2002, s. 92–101.

⁷ DINHOBL, Günther: „... die Cultur wird gehoben und verbreitet.“ *Eisenbahnbau und Geopolitik in „Kakanien“*. In: HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen 2006, S. 79–96; BEK, Pavel: *Všichni muži v šik! Česko-německý národnostní konflikt na c. k. Státních drahách*. Dějiny a současnost 10, 2014, č. 2, s. 10–17.

Cíl práce

Cílem předkládané disertační práce je představit olomoucké politicky angažované Němce druhé polovině „dlouhého“ 19. století jako názorově heterogenní skupinu a přinést nové poznatky o několika konkrétních osobnostech tehdejšího německého veřejného života. Práce má rovněž za cíl vytvořit nezkreslený obraz života Němců a Čechů v Olomouci a upravit tradiční, konfrontační pohled na jejich soužití.

Hlavní otázka, kterou se v textu disertační práce snažím zodpovědět, zní: Jakým způsobem se snažili olomoučtí aktivističtí Němci zajistit a posílit své postavení v Olomouci a na Moravě před rokem 1918?

Prameny a literatura

K dějinám Olomouce „dlouhého“ 19. století byla v minulých letech a dekadách publikována řada odborných prací, a to jak syntetizující díla, tak studie k dílčím tématům. Bylo tedy nutné prostudovat ucelený soubor těchto publikací a nalézt východiska pro další výzkum. V předkládané disertační práci tak byly využity jednak známé a hojně využívané prameny, jednak další prameny z domácích i zahraničních archivů – s cílem ověřit a prohloubit dosavadní poznatky.

Předpokladem realizace výzkumu daného tématu bylo využití různorodé pramenné základny. Kromě rozsáhlých sekundárních zdrojů jsem tak prostudoval tištěné zdroje osobní i úřední povahy, periodika a archivní zdroje z domácích i rakouských archivů.

Neopomenutelným metodologickým aspektem, který se snažím kontinuálně zohledňovat v předkládané práci, je skutečnost, že tzv. národní aktivisté a politici zvolení do obecního zastupitelstva, moravského zemského sněmu nebo do říšské rady představovali elitu společnosti. Byla to ne příliš početná skupina olomoucké society. Ve sledovaném období disponovaly tyto osoby nejméně středoškolským vzděláním, častěji však vysokoškolským.

Většina obyvatel Olomouce a přilehlých obcí se neidentifikovala bezprostředně s některým z politických táborů a proudů, tj. nejevila každodenní zájem o politické

dění ve své obci. Volební účast byla nízká. Běžní občané nestáli ani v čele měšťanských spolků, a proto se jedná o skupinu, která je studiem pramenů obtížně zmapovatelná.

Práce amerických historiků specializujících se na dějiny českých zemí v 19. a 20. století, o nichž bude pojednáno níže, představuje jeden z významných impulsů současného historického výkumu. Snaží se nalézt vyvážený pohled na dějiny obyvatel českých zemí a zaměřují se právě na národnostně „indiferentní“ jedince.

Archivní prameny

Ke zpracování dílčích témat byly využity archivní prameny deponované ve Státním okresním archivu Olomouc, v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, v Moravském zemském archivu v Brně a v Rakouském státním archivu ve Vídni, konkrétně oddělení Všeobecný správní archiv a Domáci, dvorský a státní archiv.

Předpokladem pro zpracování zvoleného tématu byla práce s archivními prameny různé provenience, tedy dokumentů jak z působení správních a samosprávních institucí, tak z činnosti měšťanských spolků a soukromých osob.

Jedním z nejdůležitějších archivních zdrojů této práce je fondová skupina Prezidiální spisy 1829–1920, vzniklá z působení obecního zastupitelstva Olomouce.

Tato fondová skupina je vedena v rámci rozsáhlého fondu Archiv města Olomouce, uloženého ve Státním okresním archivu Olomouc. Prezidiální spisy obce výrazně doplňují informace z pramenů registratury města 1874–1920. V Prezidiálních spisech se nacházejí tematicky různorodé prameny, postihující problematiku obecního zastupitelstva a obecní rady, hospodářská, sociální a kulturní témata. Analýza těchto prezidiálních spisů osvětluje některé méně známé skutečnosti a zpřesňuje interpretaci sporných momentů česko-německého soužití. Pro účely disertační práce byly studovány spisy týkající se školství, užívání jazyka na veřejnosti, postavení německé pokrokové strany v regionu, téma železnice v národnostním ohledu, dobové debaty o katastrálním rozvoji obce a problematiky národnostních manifestací. Díky tomuto prameni je možné sledovat komunikaci mezi vedením města a moravským místodržitelstvím jako nadřízeným orgánem.

Prezidiální spisy jsou z formálního hlediska rozděleny do jednotlivých kartonů

a materiál je řazen chronologicky. K lepší orientaci badatele ve fondu napomáhá inventář s výběrovým obsahem nejdůležitějších dokumentů.

Prezidální spisy okresního úřadu, respektive okresního hejtmánství, se rovněž nabízely ke studiu. Byl jsem však výrazně limitován skutečností, že tento fond je dochován torzovitě a prameny vzniklé před rokem 1918, s výjimkou let 1917 a 1918, nejsou dochovány vůbec. Ze zmíněných let se přesto dochovaly velmi cenné písemnosti dokumentující organizování návštěvy císaře Karla I. v Olomouci v roce 1917 a také archiválie zachycující přechod vedení statutárního města Olomouce, obce Nová Ulice a dalších samostatných obcí a městských částí, do rukou nově jmenované správní komise vedené Richardem Fischerem.

V registratuře města (1874–1920) se dochovala korespondence mezi *Německým školským spolkem ve Vídni* a olomouckou pobočkou spolku, která přináší nové poznatky k finančním záležitostem a globálním strategiím vedení spolku v Předlitavsku.

Fond *Olomouckého dobročinného spolku (Olmützer Wohltätigkeitsverein)* posloužil k získání rámcových informací o členech, respektive člencích tohoto spolku.

Užitečné informace přinesly také osobní pozůstalosti Richarda Fischera a Johanna Kuxe.⁸ Dokumenty z Fischerovy pozůstalosti dokládají jeho politickou činnost, kontakty s T. G. Masarykem a celkové Fischerovo veřejné angažmá. Fischerovy knižně vydané paměti *Cesta mého života* jsou přesto nejvýznamnějším zdrojem informací o jeho veřejných aktivitách před rokem 1918. Do nich soustředil to nejpodstatnější ze svého veřejné činnosti. Prameny vzniklé z Fischerova působení v době první světové války jsou však velmi útlé, zřejmě v souvislosti se skutečností, že se v letech 1914–1916 stáhl z veřejného života, téměř celý rok 1917 strávil ve Vídni plněním povinností rakousko-uherského vojáka a až v roce 1918 se opět plně zapojil do politické činnosti s jasným cílem podílet se na přípravě autonomie českých zemí.⁹

Úřední i osobní korespondence z jeho pozůstalosti, která časově spadá do období 1918–1945, má ovšem stále vysoký badatelský potenciál.

⁸ Kuxova pozůstalost je v SOkA Olomouc vedena pod názvem Pozůstalost MUDr. Jana Kuxe (1894–1939).

⁹ O Fischerově činnosti v letech 1914–1918 viz PUŠ, Ivan: *První světová válka v reflexi paměti Richarda Fischera*. Historica Olomucensia. Sborník prací historických. (v tisku).

Dokumenty z pozůstalosti J. Kuxe dokládají jeho kulturně vědeckou činnost v pozici městského archiváře. Kux byl také prokazatelně v kontaktu s mnoha spolky a vědeckými institucemi na Moravě.

V olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě jsem prostudoval firemní spisy tiskařské společnosti Josefa Groáka, uložené ve fondu Krajský soud Olomouc. Kromě toho jsem ve fondu Jaroslava Řehulky, právníka, spisovatele a politika, objevil oslavnou báseň na Karla Brandhubera, sepsanou R. J. Hudeczekem.

V Moravském zemském archivu jsem čerpal informace z fondu Moravského místodržitelství, a to písemnosti ke komunikaci Prezídia moravského místodržitelství s obecním zastupitelstvem a obecní radou Olomouce a okrajově také radou dalších obcí. Studované prameny se týkaly Stremayerových a Badeniho jazykových nařízení a přechodu vedení Olomouce a sousedních obcí do české správy. V případě pramenů o jazykových nařízeních jsem se potýkal s nedostatkem informací o situaci v Olomouci, proto jsem také vytěžil zdroje týkající se jiných moravských měst.

Ve Všeobecném správním archivu (Allgemeines Verwaltungsarchiv) jsem excerpoval a analyzoval spisy z fondu Unterrichtsministerium, které se vztahují k olomouckým školám, a to pro období po roce 1905, v němž byl vydán Perkův zákon, jehož autor, prostějovský advokát a poslanec moravského zemského sněmu Václav Perek, se snažil zajistit výhodnější pozice pro extenzivní rozvoj českých škol. Na tento zákon navazovala tzv. Marchetova prováděcí nařízení, jejichž interpretace zákona se stala předmětem právních sporů až do konce monarchie.

Provedl jsem také sondu ve třech kartonech Prezidiálních spisů ministerstva kultu a vyučování, a to prostřednictvím dobových podacích knih. Pro období 1906–1908 se však neshodovaly informace z podacích knih se skutečností v příslušných kartonech.

Ve Všeobecném správním archivu jsem také prozkoumal fond Drobné pozůstalosti (Kleinbestände) z fondové skupiny. V tomto fondu se nachází karton s názvem Německý školský spolek v Čechách a na Moravě (Deutscher Schulverein in Böhmen und Mähren). V něm jsem však našel pouze dokumenty k činnosti spolku v severovýchodních Čechách, severozápadních Čechách a v Praze.

K Perkovu zákonu a k Marchetovým prováděcím nařízením pak bylo zejména přínosné studium osobní pozůstalosti Gustava Marcheta, pedagoga a ministra kultu a vyučování v letech 1906–1908. Tento fond je deponován v Domácím, dvorském

a státním archivu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) a zdroje k tématu jsou uceleně shromážděné v kartonu 11.

V tomto archivu jsem také prostudoval spisy z osobní pozůstalosti Gustava Grosse, podnikatele, politika, odborníka v oblasti železnice a předního funkcionáře *Německé pokrokové strany a Německého školského spolku*. Konkrétně jsem analyzoval písemnosti kartonů 1–4 a 7.

Tištěné prameny

Kromě archivních pramenů byly využity rovněž tištěné prameny z doby před rokem 1918 i po něm. V předkládané práci byly využity jak texty úřední, tak soukromé provenience. Z pramenů úřední provenience jsem studoval statistické ročenky města Olomouce a okrajově zápisy ze zasedání obecního zastupitelstva. Z pramenů soukromého původu jsem k výzkumu dílčích témat využil především memoárovou literaturu, českojazyčnou i německojazyčnou.

Od šedesátých let 19. století vydávala obecní samospráva Olomouce statistické údaje o městě, jeho obyvatelích, hospodářském i kulturním vývoji a infrastruktuře. První adresáře navazovaly na koncept městských schematismů, publikovaných v letech 1859 a 1866 olomouckým radním Franzem Peyschou.¹⁰ Poté byly vydávány adresáře města od roku 1882.¹¹ Redigoval je Richard Johann Hudeczek.

Vedle nich vydávala obecní rada od roku 1888 statistické ročenky města. Olomoucké statistické ročenky lze srovnat s opavskými a moravskoostravskými ročenkami, které začaly vycházet v obdobných letech a se stejnou frekvencí.¹² Statistické ročenky se obecně od adresářů liší svým rozsahem i obsahem.

Do statistických ročenek byly oproti adresářům vkládány navíc přehledy o vývoji ve městě za dané období a rozsáhlejší komentáře k jednotlivým institucím; čtenář zde najde i přepis smluv, které uzavřelo město s jednotlivými firmami.

¹⁰ PEYSCHA, Franz: *Olmützer Stadt-Schematismus. Neue Ausgabe*. Olmütz 1866.

¹¹ K možnostem využití adresářů a zpráv starostů viz POKLUDOVÁ, Andrea: *Obráz Opavy na přelomu 19. a 20. století na základě zpráv úřadu starosty a městských adresářů*. Časopis Slezského zemského muzea série B, 53 – 2004, s. 109–122; Hlouběji k metodologickým přístupům, k počátkům adresářů v Evropě a k výzkumu pro Moravskou Ostravu a Opavu viz Táž: *Městské adresáře. Zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století*. Časopis Matice moravské, 123, č. 1, 2004, s. 93–110.

¹² POKLUDOVÁ, A.: *Městské adresáře*, zde zejména s. 96–102.

R. J. Hudeczek byl ve své době nepochybně velkým znalcem Olomouce a jeho historie a podobně jako tehdy jsou i dnes výše uvedené olomoucké adresáře základním přehledným zdrojem informací o tehdejších poměrech ve městě.

Koncept schematismů byl v adresářích rozšířen o podrobnější informace o institucích zemské a státní správy a obecní samosprávy a také o reklamní inzerci propagující tak významné obchodníky a živnostníky v Olomouci.

Hudeczekovy adresáře vydávané knihtiskařstvím Franze Slawika poskytovaly spolu se statistickými ročenkami, redigovanými Willibaldem Müllerem a vydávanými městskou radou, natolik kvalitní informace, že na jejich tradici navázali zastupitelé i po roce 1918. Nerespektovali de facto zákon o pamětních knihách obecních z roku 1920, a moderní obecní kronika Olomouce se tak začala vést až po roce 1945. Jazykem adresářů do roku 1918 byla převážně němčina. Do jisté míry je možné chápat tehdejší pocit křivdy českých obchodníků a živnostníků, kteří se cítili být upozaďováni, a v roce 1913 vznikl z jejich iniciativy *První český adresář města Olomouce a okresu*.¹³

Z vybraného souboru tištěných pramenů mají speciální místo biografie dvou osobností. Publikace o životě Josefa Engla, jež byla sepsána a vydána ještě během jeho života, a biografie Erasma Schwaba, vydaná rok po jeho smrti.¹⁴

Jednalo se o muže stejné generace (Josef von Engel 1830–1900, Erasmus Schwab 1831–1917). Aktivně se zajímali o umění a školství a oba byli veřejně a politicky činní. Při četbě biografí těchto mužů je nápadná oslavná intence autorů – Willibalda Müllera (autor Engelovy biografie) a Maxe Binna (autor Schwabovy biografie).

Z hlediska způsobu zpracování vykazují tyto oslavné biografie několik společných znaků. Engelovi i Schwabovi přisuzovali jejich biografové uvážlivý charakter a mírnou povahu. Slabou tělesnou konstituci v dětství postavili do kontrastu s pevnými morálními zásadami. Autoři biografí položili důraz na zájem těchto mužů o široké vědění, opřené ve značné míře o sebevzdělávání a pozdější nesmírnou píli v zaměstnání. Josef von Engel tak byl vylíčen jako svědomitý olomoucký zastupitel, radní a starosta, Erasmus Schwab stejně tak jako výborný

¹³ KUBIS, Adolf (ed.): *První český adresář města Olomouce a okresu*. Olomouc 1913.

¹⁴ MÜLLER, Willibald: *Josef von Engel*. Wien 1896; BINN, Max: *Erasmus Schwab. Der Lebensgang eines österreichischen Schulmannes (1831–1917)*. Wien 1918.

olomoucký zastupitel, profesor a pozdější ředitel německého gymnázia v Olomouci, školní inspektor a nakonec ředitel gymnázia ve vídeňské čtvrti Mariahilf.¹⁵

Dílo sepsané olomouckým advokátem a politikem Richardem Fischerem čítá téměř osmdesát drobných i rozsáhlejších spisů. Postupně byly vydávány *Národní jednotou* nebo vlastním nákladem autora od dvacátých let 20. století až do závěru třicátých let, kdy se Fischer stáhl z veřejného života – v reakci na německou okupaci, ale též kvůli zdravotním potížím. Počet jím publikovaných prací je pozoruhodný i vzhledem ke skutečnosti, že po většinu času stál v čele obecní samosprávy, a to v letech 1918–1919 jako moravským výborem ustanovený vládní komisař a poté v letech 1923–1939 v pozici starosty města. Informace ke svému veřejnému působení publikoval Fischer jak před rokem 1918, a to v periodikách *Pozor* a *Proudy*, tak především v publikacích po roce 1918, ve kterých sděloval čtenáři i mnohé informace ze svého osobního života. Proto dokumenty s časem vzniku do roku 1918, uložené v jeho osobní pozůstalosti, nepřinášejí mnoho nového.

Fischerovy memoáry *Cesta mého života* i další jeho práce lze pojmout nejen jako pramen, ale též jako sekundární literaturu. Z hlediska interpretace obsahu R. Fischer nabízí čtenáři v podstatě jen regionální pohled, a to i přesto, že disponoval širšími znalostmi na základě studia práv, přípravy habilitační práce zaměřené na mezinárodní problematiku školství, i na základě své odborné činnosti v advokacii a ve funkci poslance moravského zemského sněmu. Tento způsob výkladu odpovídal jednak době vzniku – éře první republiky s doktrínou československého národa – jednak širokému okruhu čtenářů, českých a pročesky smýšlejících.

Fischerův místy příliš konfrontační pohled na česko-německé soužití vedl k efektivnějšímu prosazení hlavní ideje jeho díla – uchování paměti jeho osobnosti a uchování paměti českého „národnostního boje“.

Výroční zprávy starostů

Výroční zprávy starostů představují významný pramen k poznání základní podoby města z hlediska zastoupení institucí samosprávy, státní správy, školství, soukromých podniků a nejvýznamnějších osob města.¹⁶

¹⁵ Kolegou E. Schwaba na gymnáziu byl německý nacionální politik Otto Steinwender (1847–1921), který na této škole vyučoval řečtinu a latinu. *Steinwender, Otto*. In: *Österreichisches biographisches Lexikon*, dostupný online, http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Steinwender_Otto_1847_1921.xml [cit. 26. 8. 2018].

Starostové Olomouce byli ve své funkci zodpovědní obecnímu zastupitelstvu a radě, která je volila ze svého středu. Ohlížet se také museli na veřejné mínění, a to především na názory politicky angažovaných obyvatel, kteří měli jednak právo účastnit se komunálních voleb, jednak se jich skutečně účastnili jako aktivní voliči.

Ve výročních zprávách, určených primárně zastupitelstvu, tak starostové prezentovali výsledky své činnosti, často jasně patrné v rozvoji či stagnaci města.

Ve zprávách vyjadřovali svůj názor na současné dění, příčiny i možné důsledky stávající situace a zmiňovali též nadregionální události, které se třeba jen okrajově dotýkaly města. Zprávy tak nebyly strohými statistickými výčty, ale zajímavým čtením, které také odráželo charakter pisatele. Ve výročních zprávách starosty Engela je zajímavé, že závěrečné věty byly vždy věnovány monarchii, pochopitelně s přáním pozitivního vývoje do dalších let.¹⁷

Rozdílnost naturelu starostů Engela (1874–1896) a Brandhubera (1896–1918) se projevila i v koncepci textu jejich zpráv. J. von Engel kladl důraz na vytříbený sloh psaného projevu, tyto texty chápal jako literární dílo. Brandhuber pojímal tyto zprávy spíše pragmaticky, v podstatě šlo o jeho modifikovaný verbální projev ze shromáždění zastupitelstva. Už jako místostarosta koncipoval Brandhuber souhrnnou zprávu za léta 1885–1895,¹⁸ a tím se také podle mého názoru připravoval na plynulé převzetí úřadu po svém předchůdci Engelovi. Plynulost tohoto přechodu potvrzuje ve svých dějinách Johann Kux.¹⁹

Periodický tisk

Relevantním zdrojem byl i periodický tisk, v té době jasně difrencovaný, umožňující sledovat dlouhodobé cíle jednotlivých politických táborů, respektive jejich protagonistů. Periodický tisk hrál zásadní roli při formování novodobé občanské společnosti a novodobých národů. Události regionálního, celozemského a celostátního rozměru byly většinou rovnoměrně zastoupeny. Autoři článků uváděli místní zprávy do kontextu země a značný prostor byl rovněž věnován komerční

¹⁶ K možnostem využití tohoto druhu pramene viz POKLUDOVÁ, A.: *Obráz Opavy na přelomu 19. a 20. století na základě zpráv úřadu starosty a městských adresářů*, s. 109–122.

¹⁷ Výroční zprávy starosty Josefa von Engel z let 1874–1884 a dvě zprávy (místo)starosty Karla Brandhubera z let 1885–1895 a 1900. Viz SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 525, i. č. 307, sign. A3.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg und Olmütz 1937, s. 367–368.

reklamě. Mnohdy inscenovaný černobílý pohled na politické dění, obraz Němců a Čechů, který byl vytvářen žurnalisty, byl narušován četnými vnitřními konflikty.²⁰

Kromě listů *Mährisches Tagblatt* a *Deutsches Nordmährerblatt*, které byly šířeny nákladem více než tisíc kusů, to byla periodika *Picknick-Presse*, *Olmützer Volkswille* a *Deutscher Volksruf*, které svým nákladem sice stály na okraji žurnalistické scény, přesto si však zaslouží bližší pozornost.

Noviny *Picknick-Presse* byly orgánem *Frauen Wohltätigkeits-Verein* (Ženského dobročinného spolku), z nich se dochovalo pouze několik čísel, přesto však jsou cenné tím, že umožňují nahlédnout do každodennosti Olomoučanů. Podobně pak *Olmützer Volkswille*, orgán olomoucké sociální demokracie.

Noviny *Deutscher Volksruf* Franze Buresche zase naproti tomu představovaly radikální, protikatolický a antisemitský proud. Čtenářská obec pravděpodobně představovala zlomek olomoucké society.

Mährisches Tagblatt

Vydavatelsky byl *Mährisches Tagblatt* spjat s tiskárnou Josefa Groáka, kterému patřil podnik založený 15. 11. 1864.²¹ *Mährisches Tagblatt*, vydávaný v Olomouci od roku 1880, se profiloval jako liberální periodikum.²² Za cíl si kladl informovat své čtenáře o politických, hospodářských a kulturních událostech.²³ Jeho počátek je nutno hledat v roce 1872. Jakob Eben, významný olomoucký advokát, předseda židovské náboženské obce a činovník v komunální politice tehdy založil periodikum *Das deutsche Volksblatt für Mähren*, pojmenované pak roku 1880 *Mährisches Tagblatt*. Od roku 1909 jej majitelé vydávali jako deník stále v Groákově tiskárně, ale z původní budovy na Dolním náměstí se redakce i tiskárna přesunuly do nových prostorů ve Vodní ulici.²⁴ V té době vedl firmu Josef Groák již tři roky společně se svým synem Hugem Groákem.²⁵

²⁰ KOVAŘÍKOVÁ, T. – MAREK, P. – PUŠ, I.: *Starostové. Vůdcové, nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2016, s. 48–53. K českému tisku na Moravě pak blíže viz KUBÍČEK, Jaromír: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*. Brno 2013, zde zejména s. 41–57.

²¹ ZA Opava, pob. Olomouc, Krajský soud Olomouc 1864–1951, firemní spisy, díl III., kart. 72, poř. č. 1121, sign. AI3, Groák, Josef, f. 6.

²² Tamtéž.

²³ *Feuilleton. Ein neues Blatt*. *Mährisches Tagblatt*, č. 1, 16.6.1880, S. 1–2.

²⁴ TICHÁK, M.: *Ztracené adresy. O tom, co v Olomouci bývalo a co už není*. Olomouc 2007, s. 95.

²⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, Krajský soud Olomouc 1864–1951, firemní spisy, díl III., kart. 72, poř. č. 1121, sign. AI3, Groák, Josef, f. 20.

Deutsches Nordmährerblatt

Po bezmála dvaceti letech existence *Mährisches Tagblattu* začal tomuto liberálnímu listu konkurovat politicky radikální *Deutsches Nordmährerblatt*, žurnalistický orgán *Svazu Němců na severní Moravě (Bund der Deutschen Nordmährens)*. Autoři článků kritizovali jak politiku olomouckých Čechů a vůbec slovanských skupin žijících v Předlitavsku, ale též podle jejich názoru příliš vlažnou politiku německých liberálů.

Jednou z výrazných osobností byl učitel a funkcionář *Německé radikální strany* Rudolf Sommer.

Olmützer Volkswille

Olmützer Volkswille byl periodikem německých sociálních demokratů, kteří však nebyli v Olomouci příliš zastoupeni. Zřejmě také z toho důvodu působil na olomoucké scéně pouze v letech 1897–1898. Poté se ještě objevilo vydání v roce 1910.

Periodika, která svým nákladem a předpokládaným okruhem čtenářů stála na okraji olomoucké žurnalistiky, jakými byly právě *Olmützer Volkswille* nebo třeba *Picknick-Presse*, reflektovala častěji každodenní aspekty života v Olomouci. Tím, že v nich věčně nerezonovala témata česko-německých sporů, mohla být zachycena olomoucká každodennost.

Redakce *Olmützer Volkswille* tak např. otiskla sérii článků s názvem „*Olmützer Typen*“, v nichž charakterizovala zástupce některých běžných profesí, se kterými se Olomoučané mohli ve městě setkat, jako např. listonoš, chůva, metař (Briefträger, Kindermädchen, Straßenkehrer).

Redakci novin také zjevně trápil fenomén bicyklů, když se někteří cyklističtí nadšenci dostávali do konfliktů s chodci.

„Cyklisti, kteří neumí jezdit na kole, jsou hrozným zlem, které nemalou měrou zasahuje naše město. Nedávno jeden takový umělec, poté co delší dobu nacvičoval jízdu cikcak, přešel nohu staršímu muži; poté, co se přejetý vzpamatoval z prvotního šoku, ušetřil umělci jako odměnu a pochvalu za jeho výkon dvě řádně zasloužené facky. Strážníci musí být na základě nutné místní vyhlášky oprávněni, nařídít

každému, kdo není zjevně trénovaný jezdec, vést městem svůj bicykl podél těla, tedy alespoň dokud se bude pohybovat po frekventovanějších ulicích a náměstích.“²⁶

Deutscher Volksruf

Deutscher Volksruf hrál podobně jako Olmützer Volkswille spíše marginální roli. Svým obsahem ovšem zcela vybočoval z „běžného standardu“ olomoucké žurnalistiky. Deutscher Volksruf byl orgánem *Německého reformního spolku* a odpovědným redaktorem a vydavatelem byl Franz Buresch.²⁷ Obsahově se list profiloval jako protikatolické a antisemitské médium s důrazem na germánskou kulturu. Podnadpis byl uveden ve stylizovaném starším futharku.²⁸

Literatura

Dosavadní odborná literatura k dějinám Olomouce 19. století, k národnostnímu a minoritnímu školství v českých zemích a k nacionalismu 19. století je značně rozsáhlá. Proto bylo nutné zohlednit široké spektrum těchto textů, a to jak českojazyčných, tak německo- a anglickojazyčných, které jsou výsledkem práce několika generací historiků.

Soužitím jednotlivých národnostních skupin v monarchii s důrazem na zkoumané téma se vedle řady českých²⁹, rakouských a německých historiků³⁰ zabývali v minulých dekádách také další autoři, především z USA. V 70. letech 20. století zahájilo činnost *Center for Austrian Studies* Minnesotské univerzity, spjaté

²⁶ „Radfahrer, die nicht fahren können, sind ein gar arges Uebel, von dem unsere Stadt in nicht geringem Maße heimgesucht wird. Neulich fuhr ein solcher Künstler, nachdem er längere Zeit die Zickzacklinie geübt hatte, einem älteren Herrn über den Fuß; dem Kunstfahrer wurden, nachdem sich der Angefahrene vom ersten Schrecken etwas erholt hatte, als Lohn und Belobigung für seine Leistung zwei wohlverdiente Backenstreiche zuteil. Die Wachleute müssen auf Grund eines zu gebenden Lokalgesetzes ermächtigt werden, jeden, der anscheinend kein geübter Fahrer ist, anzuordnen, sein Stahlroß an der Hand durch die Stadt zu führen, das heißt wenigstens so lange, als er sich auf stärker frequentierten Straßen und Plätzen befindet.“ Olmützer Volkswille, č. 5, 1. 4. 1910, s. 4.

²⁷ K této osobě se zatím nepodařilo dohledat biografické údaje.

²⁸ Podnadpisy byly psány kombinací staršího futharku s dalšími typy runového písma.

²⁹ KOLEJKA, Josef: *Národ – nacionalismus – národnostní otázka. Mechanismus vzniku novodobé podoby národů*. Brno 1967; KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha 1990; MALÍŘ, J.: *Der Mährische Ausgleich – ein Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen?* In: WINKELBAUER, Thomas (ed.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausendsgemeinsamer Geschichte*. Horn 1993, s. 337–345; MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*. In: MALÍŘ, J. – FASORA, L.: *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006, s. 117–128.

³⁰ GLASSL, Horst: *Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat. Der mährische Ausgleich*. München 1977.

mimo jiné s osobností Garyho B. Cohena, a pak i další významná pracoviště, na nichž působí autoři jako Jeremy King a Tara Zahra.³¹ Jejich bádání vnáší do středoevropské problematiky určitý nadhled. Na to upozornil již Pavel Kladiwa, sumarizující a analyzující přístupy autorů dosavadní české a zahraniční historiografie.³²

Ze současných českých historiků, jejichž práce poskytly řadu cenných informací a podnětů, musím uvést především Pavla Kladiwu, Jiřího Malíře, Pavla Marka, Andreu Pokludovou, Milana Řepu, Michaela Viktořika a ze zahraničních pak Hannelore Burger, Garryho B. Cohena, Pietera Judsona, Geralda Stourzhe, Petera Urbanitsche a Taru Zahra.

Při pohledu na regionální historiografii první poloviny 20. století by bylo možné se domnívat, že život olomouckých Němců před rokem 1918 byl zmapován dostatečně. O tom chce čtenáře přesvědčit především česká historiografie, pro niž rok 1918 znamená úplné uzavření jedné dlouhé kapitoly dějin, v níž byli olomoučtí Češi utlačováni Němci.

Jednou ze zásadních slabin především českojazyčných dějin (Václav Nešpor, Richard Fischer), částečně ale také německojazyčných (Johann Kux) ovšem je skutečnost, že autoři vnímají Němce v podstatě jako homogenní skupinu.³³

Na základě Nešporova, Fischerova a Kuxova díla měl vzniknout obraz Němců jako jednotně vystupující, svorně semknuté skupiny, ať už v negativním (Nešpor a Fischer), nebo pozitivním smyslu slova (Kux).

Kromě tohoto aspektu byly dějiny Olomouce do roku 1945 nahlíženy a podávány značně konfrontačním stylem, což vycházelo z doby, kdy vznikal nový „československý“ národ a Němci, hledající novou identitu, byli vnímáni pouze jako národnostní identita a měli druhořadé postavení.

³¹ COHEN, Gary, B.: *Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague 1861–1914*. New Jersey 1981; Týž: *Education and middle-class society in imperial Austria 1848–1918*. Indiana 1996; KING, Jeremy: *Budweisers Into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton 2002.; Týž: *The Effects of the Moravian Compromise. Jurists and National Classification, 1906–1914*. In: MALÍŘ, J. – RÁJA, M. (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 317–326; ZAHRA, T.: *The Battle for Children. Lex Perek, National Classification, and Democracy in the Bohemian Lands 1900–1938*. In: MALÍŘ, J. – FASORA, L. (edd.): *Moravské vyrovnání z roku 1905*, s. 129–143; ZAHRA, T.: *Kidnapped souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008.

³² KLADIWA, P.: *Národ jako jediné hodnotící kritérium? České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*. Český časopis historický 113, 2015, s. 989–1008.

³³ Čeští autoři tedy vnímali Němce veskrze negativně, němečtí pozitivně.

Moderní historiografií po roce 1945 byla otázka Němců a německví v českých zemích z pochopitelných důvodů programově upozadována a po dlouhou dobu nahlížena téměř výlučně z vnějšku, prostřednictvím dobových publikací a novinových článků tehdejších českých politiků a národních aktivistů.

Až v devadesátých letech 20. století se jedním z důležitých výzkumných témat stala problematika formování novodobé občanské společnosti a jejich vrcholných představitelů, přičemž tehdejší autoři mohli navázat především na dílo Miroslava Hrocha, Jiřího Kořalky a Otty Urbana a inspiraci čerpat především z rakouské historiografie. Tito autoři také položili základy výzkumu formování novodobého českého národa v 60. letech 20. století.

Jiří Kořalka vydal roku 1961 článek s názvem *K některým problémům národní a národnostní otázky v českých zemích v období kapitalismu* a o dva roky později také německojazyčně na základě přednášky proslovené ve skupině *Arbeitsgemeinschaft Ost*.³⁴ Zásadním Kořalkovým textem v tomto období byla jeho stať *Národ bez státu*³⁵, v níž se zamýšlel nad postupným formováním českého národa v 19. století, jeho vlastním členěním na jednotlivé místní a kulturní skupiny i sociální vrstvy, a věnoval se kontextu vývoje českého národního hnutí v habsburské monarchii. Důležité je poznamenat, že již v tomto textu si byl Kořalka vědom existence národnostně neutrálního obyvatelstva, stejně jako rozdílnosti postojů obyvatel k formování společné národnostní politiky.

*„Je třeba počítat s tím, že v některých méně vyvinutých oblastech, například v Pošumaví, nebo v oblastech s velkými hospodářskými změnami na pomezí dvou či tří etnických celků, silně ovlivněných regionalismem, na příklad na Ostravsku a Těšínsku, se začlenění velkých skupin obyvatelstva do národních společností zpozdilo až do 20. století. Nelze přehlížet významné faktory dvojjazyčnosti a národní neutrality na národnostní hranici, v četných městech (zvláště na Moravě) nebo i v řadách tzv. bohemistické šlechty.“*³⁶

Při výzkumu života obyvatel města v českých zemích 19. století, při hodnocení kulturních znaků jednotlivých skupin, při zkoumání problematiky nacionalismu v negativním slova smyslu, reprezentovaného především jazykovými požadavky,

³⁴ KOŘALKA, Jiří: *K některým problémům národní a národnostní otázky v českých zemích v období kapitalismu*. Československý časopis historický 9, 1961, s. 376–391; Týž: *Das Nationalitätenproblem in den böhmischen Ländern 1848–1918*, Österreichische Osthefte 5, 1963, s. 1–12.

³⁵ Týž: *Národ bez státu*. In: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha 1968, s. 136–157.

³⁶ Tamtéž, s. 138–139.

musí být kombinováno více možných pohledů – národnostní soupeření Čechů, Němců, Poláků³⁷ i konflikty uvnitř těchto národních táborů.

Tehdejší aktéři, političtí funkcionáři a národnostní aktivisté, usilovali o získání co největšího počtu příznivců. Zaměřili se na rozvoj národnostní myšlenky a její udržení v širokých vrstvách obyvatelstva nejen v největších městech regionu, jež se stávala ohnisky nacionálního zápolení, ale též v odlehlejších obcích.

Národní aktivisté interpretovali své politické aktivity jako všeobecný každodenní boj. „*Na Moravě se nebojuje pouze o okres a město, bojuje se o každé místo, ulici, každý dům, když se jedná o to, udržet německému postavení a vliv.*“³⁸

Na druhé straně však si stejné osoby stěžovaly na lhostejnost svých krajanů vůči aktivní spolkové činnosti, vůči volbám do obecního zastupitelstva nebo říšské rady, a podobně kritizovali lhostejnost obyvatel vůči finančním příspěvkům na podporu kulturních institucí typu knihoven, divadel a vzdělávacích spolků.³⁹

Státní orgány, v tomto myšleno především státní zastupitelství, okresní hejtmanství, místodržitelství a ministerstvo vnitra a ministerstvo kultu a vyučování, měly samozřejmě zájem na pokud možno bezkonfliktním soužití obyvatelstva, ve snaze zajistit klidnou politickou a hospodářskou situaci v zemi.⁴⁰ To platí ovšem jen o institucích samostatných, neboť vlastní iniciativu vykonávali vysoce postavení úředníci, politicky často napojení na zájmové kruhy v zemském a říšském parlamentu, a mimořádné postavení pak měli ministři bez portfeje, tzv. ministři krajani.⁴¹ Při hodnocení zvolené oblasti dějin proto bylo nezbytné přihlédnout k výše zmíněným skutečnostem.

Jednou ze zásadních knih, jež v posledních letech obohatily fond odborných prací k tématu Němců na Moravě, byla monografie Milana Řepy *Moravané, Němci*,

³⁷ Případně dalších skupin, vyjímaje židy jako speciální skupinu obyvatelstva, jež byla do určité míry samostatně stojící, byť jazykově a kulturně často integrována do jedné z výše uvedených skupin. Viz KLADIWA, P. et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930* I., s. 17–38; Tííž: *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*. II., s. 189–206.

³⁸ Z proslovu Maxe Mengera, poslance říšské rady, viz MENGER, Max: *Zur gegenwärtigen politischen Lage*. M. Schönberg 1896, S. 11. Podle MALÍŘ, Jiří: *Zu den Sprachenverhältnissen in Mähren in den Jahren 1848–1918*. In: KAISEROVÁ, Kristina (ed.): *Die Sprachenfrage und ihre Lösung in den böhmischen Ländern nach 1848*. Ústí nad Labem 1998, S. 119–134, zde s. 126.

³⁹ FISCHER, Richard: *50 let Národní jednoty v Olomouci. Kronika*. II. díl: 1896-1906. Olomouc 1935, s. 24–26; HUDECZEK, Richard Johann: „*Národní dům*“. Die deutsche Keule, č. 2, 25. 2. 1888, s. 3; Ke lhostejnosti v širším slova smyslu, tj. politické a národnostní nezúčastněnosti obyvatel českých zemí viz především dílo ZAHRA, Tara: *Kidnapped souls*.

⁴⁰ O tom též píše HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*. 2. doplněné a rozšířené vydání. Praha 2016, s. 41–42.

⁴¹ KLEČACKÝ, Martin: *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*. Praha 2017.

*Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století.*⁴² Autor v ní nahlíží německé obyvatelstvo Moravy od pozdního středověku až do konce „dlouhého“ 19. století a názorně prezentuje vnitřní vývoj tohoto různorodého společenství.

Dějiny Olomouce

Obecně platné rčení, že dějiny jsou dvojí, má plnou váhu v případě dějin jazykově smíšených moravských měst včetně Olomouce. Odlišný světonázor autorů publikací měl zásadní vliv na podobu jejich díla před rokem 1945.

Do roku 1945 byly vydány tři významné studie: dvoje dějiny německy a jedny česky. Prvními z nich byly dějiny Willibalda Müllera *Geschichte der königlichen Hauptstadt von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* (1882 a poté ve druhém, rozšířeném vydání 1895). S výraznou odmlkou po nich následovaly *Dějiny města Olomouce* Václava Nešpora (1936) a bezprostředně po nich se objevily dějiny Johanna Heinricha Kuxe *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918* (1937). Náklad Nešporových *Dějin města Olomouce* byl v době svého vzniku rychle rozebrán, a tak byly v roce 1998 vydány podruhé jako reprint, čímž byla také potvrzena jejich kvalita.

Proluku dvou dekad po vzniku československého státu, kdy nebyly vytvořeny nové dějiny Olomouce, lze chápat jako období konstituce nových poměrů, v němž nebyl prostor pro psaní nových publikací z regionálních dějin. Léta 1918–1938 navíc zaplnila již zmíněná řada publikací Richarda Fischera, olomouckého advokáta a politika, který mapoval „boj za českou Olomouc“.

Müllerovy, Kuxovy i Nešporovy dějiny Olomouce tvoří dodnes informační základ každého badatele a lze je využít při kritickém hodnocení také jako relevantní sekundární zdroj. Všechny tři publikace byly také autory tzv. akademických dějin Olomouce po roce 1945 hojně využívány.

Zvláštní postavení v olomoucké historiografii má publikace Maxe Heina a kol. z roku 1939 *Olmütz, eine deutsche Stadt in Mähren*.⁴³ Tento drobný sborník statí byl sestaven a vydán radikálně nacionálními autory po vzniku protektorátu – v době již

⁴² ŘEPA, Milan: *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014.

⁴³ Tuto publikaci zmiňuje též HÁJEK, Martin: *Olomoučtí Němci 1918–1938*. Olomouc, FF UP 2018, Rkp. disertační práce, s. 105.

definitivně nastoleného totalitního režimu, symbolizovaného v Olomouci přejmenováním Horního a Dolního náměstí, jež dostaly jméno po nejvyšších představitelích nacistického režimu.

Heinova publikace měla uvést novou éru Olomouce jako dějinnou etapu, která naváže na předchozí slavnou sedmisetletou německou minulost města.

Richard Zimprich, spoluautor sborníku, bilancoval „škody“, které podle něj způsobila dvacetiletá „vláda Čechů“. Měl tím na mysli vznik „Velkého Olomouce“ připojením převážně českých obcí a s tím související obrat v početním poměru Čechů a Němců žijících v katastru obce. Zimprich také přirozeně kritizoval zvýšení počtu českých škol, tříd a žáků na úkor německých a pokles počtu obecních úředníků.⁴⁴

Prvních tzv. akademických dějin se čtenářská obec dočkala v roce 1972. Tehdy členové Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vydali pod vedením Josefa Bartoše *Malé dějiny Olomouce*. Již v názvu tak byl naznačen rozsah a cíl, jež si předsevzali jejich autoři. V dané době nebylo možné přijít se zásadními novými objevy, které by tak navázaly na dějiny Nešporovy.

O to se pokusil kolektiv olomouckých historiků až v roce 2002 – vydáním nových, rozšířených dějin, i když i tehdy si historikové byli vědomi neúplnosti, neukončenosti výzkumu: *Dějiny Olomouce. Malé dějiny města* byly jednou z výstupních studií dlouholetého projektu. Ten se uzavřel, alespoň prozatím, v roce 2009, když byly vydány velké dvousvazkové syntetické *Dějiny Olomouce*. Na tomto díle pracoval široký kolektiv autorů, olomouckých vědeckých a kulturních pracovníků pod vedením Jindřicha Schulze.

V uplynulém desetiletí se historikové regionálních dějin zaměřili jednak na specializovaný výzkum věnovaný vojenství, hospodářským dějinám a kunsthistorii a jednak na komplexní výzkum menších obcí střední a severní Moravy. Vydány byly dějiny Uničova a připravují se dějiny Šternberka.⁴⁵ Tento systematický výzkum umožní v budoucnu vytvořit syntetizující studie k životu společnosti na Moravě v „dlouhém“ 19. století.

Dějiny Olomouce „dlouhého“ 19. století jsou tedy k dnešku systematicky zpracovány v kvalitních syntézách českých i německých autorů. Vedle toho byly

⁴⁴ ZIMPRICH, Richard: *Eine Verlustbilanz nach zwanzigjähriger Tschechenherrschaft*. In: HEIN, Max et al.: *Olmütz, eine deutsche Stadt in Mähren*. Olmütz 1939, s. 31–37.

⁴⁵ BUREŠOVÁ, Jana et al.: *Uničov*. Historie moravského města. Uničov 2013.

publikovány četné specializační studie. Problematiku měšťanstva jako sociální skupiny studoval Jaroslav Horejsek.⁴⁶ Obecní samosprávě se dlouhodobě věnuje kolektiv historiků Ostravské univerzity. Jde především o publikaci Pavla Kladiwy, Andrey Pokludové a Renaty Kafkové *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. V posledních letech se pak ostravští historikové věnovali zejména problematice sčítání obyvatelstva a národnostní identifikaci obyvatelstva před rokem 1918 a po něm.⁴⁷

Samostatná rozsáhlá studie o olomouckých Němcích před rokem 1918 ve smyslu národnostní skupiny dosud chybí. Němcům po roce 1918 se věnoval především Josef Bieberle.⁴⁸

Fenomémem pevnostního města se z pohledu dějin vojenství a hospodářských dějin zabývá Michael Viktořík (*Táborová pevnost Olomouc* a naposledy *Hinter den Wällen der Festungsstadt*), stejně jako se věnuje hospodářským dějinám.⁴⁹ Jedním z významných souborů pramenů, jenž zatím není dostatečně vytěžen, je fond Obchodní a živnostenské komory v Olomouci. Tento fond je z hlediska své zachovalosti a také rozsáhlosti unikátem na území někdejšího Předlitavska. Dějinám umění jsou věnovány práce Pavla Zatloukala (mj. *Vila Primavesi v Olomouci* a naposledy především *Meditace o architektuře*).

⁴⁶ HOREJSEK, Jaroslav: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita. (Dlouhodobá tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů)*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století* 5. Opava 1995, s. 8–55; Týž: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita. (Dlouhodobá tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů)*. 2. část. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století* 7.1. Opava 1997, s. 329–380.

⁴⁷ KLADIWA, P. et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*.

⁴⁸ BIBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci. K padesátému výročí jejich přesídlení*. 1. *Mezi dvěma světovými válkami*. Střední Morava, 2, 1996, č. 3, s. 4–12; Týž: *Olomoučtí Němci*. 2. *Poválečný rozchod*. Střední Morava, 3, 1997, č. 4, s. 4–22; Týž: *K novodobé historii Němců na Olomoucku. Kritický komentář k regionální historiografii včetně autoreflexe*. Střední Morava, 7, 2001, č. 12, s. 124–130.

⁴⁹ VIKTOŘÍK, Michael: *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu. Od 60. let 19. století do roku 1948*. Olomouc 2007; Týž: *Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci*. Olomouc 2008; K hospodářskému nacionalismu pak viz JIRÁNEK, Tomáš: *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918*. Pardubice 2004.

Struktura práce

Obsah práce je rozdělen do sedmi kapitol. V rámci úvodu jsem představil prameny a literaturu, které jsem využil ke zpracování tématu. Tyto primární i sekundární zdroje jsem podrobil analýze a vyjádřil jsem se k jejich využitelnosti. Vzhledem ke stavu zkoumané problematiky jsem považoval za důležité rozebrat dosavadní historiografii, a to jak k dějinám Olomouce, tak k dějinám a teorii nacionalismu 19. století s důrazem na české země.

První kapitola je koncipována jako přehledová, vystavěná dle chronologického principu a jejím účelem je zachytit důležité milníky v dějinách obyvatel města.

V této kapitole se zaměřím konkrétně na revoluční rok 1848/1849, v němž se Olomouc stala na čas de facto centrem správy říše. Dále pak na šedesátá až devadesátá léta 19. století, jež se nesla ve znamení modernizace, a jubilejní rok 1898. Události roku 1898 studuji s cílem nalézat prvky, které sjednocovaly tehdejší společnost v době, kdy byly chystány oslavy jubilea vlády Františka Josefa I. Přitom nalézám a analyzuji aspekty negativního nacionalismu. Jedním z nejznámějších a nejvýraznějších projevů otevřené agrese vůči vládnoucí elitě v roce 1898 byl atentát na císařovnu Alžbětu. Kromě tohoto excesu bylo v monarchii citelné také národnostní napětí v Předlitavsku související s Badeniho jazykovými nařízeními. Pomník Františka Josefa I. symbolizoval oslavu panovníka a loajalitu k panovnickému domu. Přesto se však během příprav k instalaci a odhalení olomouckého pomníku monarchy stojícího nad národy vyskytly projevy latentního nacionalismu.

V podkapitole 1.4 se zamýšlím nad fenoménem pouličních excesů v moravských obcích na přelomu 19. a 20. století. Usiluji o komparaci událostí, při nichž došlo k vážnějším pouličním střetům a uvažuji o možnostech jejich kritického studia prostřednictvím různorodých pramenů.

V dalších kapitolách práce se pak věnuji vlastní tematice, tj. létům 1880–1918 a otázce, co vše politicky angažovaní Němci dělali proto, aby si udrželi postavení a moc – z toho vyplývají témata jazyková problematika, politika, včetně národnostní problematiky na železnici a v justici, a školství.

Kapitolu 2 představuje výklad o kulturních a politických vlivech, které formovaly obyvatele Olomouce a město samotné. Z početných měšťanských spolků

vybírám dobročinné spolky, které tehdy hrály důležitou roli v sociální péči o obyvatelstvo a pak především z nacionálního hlediska významné obranné a školské spolky.

Německé obranné a školské spolky jednoznačně tvořily základnu národnostních aktivit politicky angažovaných Němců.

V podkapitole 2.1 Jazyková problematika je věnována pozornost německému jazyku jednak jako komunikačnímu nástroji a jeho specifikům na území Moravy, jednak jako politickému nástroji v monarchii. Tehdejší diskuse o společenském postavení a politickém významu německého a českého jazyka symbolizovala Stremayerova a Badeniho jazyková nařízení, proto jsou v této kapitole zmíněna.

V podkapitole 2.2.3 se zaměřuji na činnost *Německého školského spolku (Deutscher Schulverein)*, který dosavadní historiografií nebyl dostatečně analyzován. Toto téma řadím do druhé, nikoliv do šesté kapitoly – školství, neboť sleduji především vnitřní fungování této organizace – vzájemnou komunikaci mezi celostátním vedením spolku a jeho olomouckou pobočkou, strategie funkcionářů spolku při prosazování cílů sdružení a v neposlední řadě hospodaření organizace, což je však v otázce školství podle mě klíčové k zodpovězení otázky, co podnikli (olomoučtí) Němci k udržení a posílení svého postavení před rokem 1918.

Ve třetí kapitole se budu věnovat obecní samosprávě a vyzdvihnu především dva poslední německé starosty Olomouce. Cílem je vytknout osobnosti těchto starostů a vysvětlit jejich veřejné aktivity v politickém životě v Olomouci a na Moravě.

V 4. kapitole se zaměřím na podstatu německého liberálního tábora a německého nacionálního tábora s jejich specifiky v prostředí Olomouce. Podkapitola pojednávající o německých liberálech je rozsáhlejší, než podkapitola věnovaná německým nacionalům, což je dáno selekcí studovaných pramenů. Téma železnice, justice a spolkový dům pojímám z hlediska národnostních zájmů angažovaných olomouckých Němců. Především první jmenovaná problematika stojí za povšimnutí. Bezsporně jinak zajímavý technický aspekt železniční dopravy jsem záměrně vypustil a koncentroval jsem se na politické soupeření Němců a Čechů v této oblasti.

Z německých liberálů vyzdvihují kromě Richarda Johanna Hudeczeka⁵⁰ také ředitele měšťanky a místostarostu Josefa Föhnera, který plnil důležitou roli jak ve vnitřním fungování *Německé pokrokové strany*, tak navenek.

Program a propagaci německých nacionálů, zejména pak *Německé radikální strany* v Olomouci prezentují na osobnosti profesora a politika Rudolfa Sommera.

Otázka školství ovládala diskuse politicky angažovaných obyvatel monarchie před rokem 1918. Široce budovaná síť škol v Předlitavsku byla předpokladem kvalitního vzdělání obyvatelstva monarchie od elementárního stupně po terciární vzdělání. Pedagogové a absolventi škol přispívali k rozvoji průmyslu, umění, přírodních a humanitních věd a k vzniku a rozvoji spolkového života. Na druhé straně však bylo školství předmětem zájmu nacionálních aktivistů, politicky motivované pře vedly k vleklým sporům mezi obcemi a ministerstvem kultu a vyučování. V legislativních sporech si nacionální aktivisté brali žáky obecných škol za svá rukojmí a národnostně indiferentní obyvatelstvo se snažili pozitivní i negativní motivací přimět k loajalitě. Nikoliv však k loajalitě vůči státu a panovníkovi, ale k národu.

Pátou kapitolu tak tvoří téma školství – elementární, střední školy, univerzita a problematika legislativy menšinového školství.

V podkapitole 5.3 se zaměřím na téma olomoucké univerzity. Ve studovaném období se v Olomouci univerzita jako celistvá instituce nenacházela. Ve městě a celkově na Moravě existovala pouze samostatná teologická fakulta a tzv. medicínsko-chirurgický institut. Snahy tehdejších obyvatel Moravy o znovuoobnovení univerzity, ať už v Olomouci, nebo v Brně, však přinášejí cenný pohled na dobovou diskusi a významně doplňují obraz veřejně angažovaných kruhů moravské společnosti a obraz vysokého školství v českých zemích.

Podkapitola 5.4 Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení tvoří podstatnou část 5. kapitoly. Tato právní opatření, která vznikla jako součást tzv. Moravského vyrovnání z roku 1905, byla pokusem o národnostní smír. Nezajistila však trvalé řešení národnostních, politicky motivovaných, sporů a navíc jejich důsledkem bylo obyvatelstvo v následujících letech klasifikováno do národnostních kategorií na

⁵⁰ Upřednostňuji toto skloňování, aby nebyla změněna podoba jména této osoby původem z německého kulturního prostředí.

základě vágních kritérií. Tento zákon a související ministerská nařízení byla jedním z příslovečných hřebíčků do rakve habsburské monarchie.

Šestá kapitola je věnována životu ve městě během první světové války. Období, které přineslo strádání lidí (a hospodářských zvířat) na frontě i v zázemí, četné ztráty na životech a zdraví jednotlivců, změny ve struktuře společnosti a v postavení žen.⁵¹ Toto období vyvolalo další štěpení obyvatelstva a emotivně formulované národnostní požadavky představitelů skupin německého i neněmeckého tábora. Válečná léta bezprostředně předcházela rozpadu habsburské monarchie. Došlo ke vzniku rozporuplných nástupnických států a vytvoření křehkých mezinárodních vztahů.

V šesté kapitole je věnována zvláštní pozornost návštěvě císaře Karla I. (v prosinci roku 1917) a událostem října a listopadu 1918 – přechodu dosavadní správy Olomouce a přilehlých obcí do rukou správní komise v čele s vládním komisařem Richardem Fischerem.

Otázka obecní samosprávy an sich a hospodářská problematika zůstanou s ohledem na vytčené cíle práce okrajovým tématem. Těmto otázkám života olomoucké society byl věnován rozsáhlý výzkum českých historiků posledních let s četnými publikačními výstupy, jak bylo zmíněno výše. Výsledky tohoto výzkumu jsou reflektovány v jednotlivých kapitolách. Zejména problematika komunálních voleb, fungování obecního zastupitelstva a socioprofesionální skladba představitelů olomouckého zastupitelstva byly již velmi podrobně a systematicky zkoumány. Proto jsem s odkazem na zásadní studie k tomuto tématu upustil od dalšího výkladu.⁵² Obecně známé skutečnosti jsou však zmiňovány proto, aby stěžejní kapitoly práce byly uvedeny v kontextu.

Některé známé skutečnosti jsou zmiňovány v pasážích, které se týkají negativních projevů nacionalismu. Snahou bylo také na tyto poznatky navázat – zejména u čelních osobností olomoucké radnice, násilných excesů a problematiky školství.

V předkládané disertační práci tak bude hlavní pozornost věnována významným letům z dějin Olomouce druhé poloviny 19. století, německému jazyku jako komunikačnímu a politickému nástroji, vybraným německým olomouckým spolkům,

⁵¹ K postavení žen během první světové války viz KUČERA, Rudolf: *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha 2013, s. 93–123.

⁵² Příslušná literatura je citována v následujících kapitolách.

snahám o posílení německých politických stran liberálního a nacionálního tábora, školství a první světové válce.

1. Přelomové roky ve vývoji Olomouce v letech 1848–1914

Město Olomouc prošlo v 19. století zásadními urbanistickými i demografickými změnami a pro svůj vývoj mělo odlišné historické předpoklady než srovnatelná města Moravy a Slezska, např. Nový Jičín, Prostějov, Opava a do určité míry Brno⁵³. Z hlediska počtu obyvatel a tehdejšího stavu infrastruktury byla Olomouc na počátku 19. století provinčním městem,⁵⁴ pevnostním městem s izolovaným městským jádrem. Na druhé straně se však ve městě vyskytoval početný klérus a univerzita. Význam obce byl umocňován přítomností olomouckého arcibiskupa, jenž jinak pobýval v reprezentativnější Kroměříži, od Olomouce ne příliš vzdálené.

Ve druhé polovině 19. století, pomyslně děleného revolučním rokem 1848/1849, stoupala prestiž města, když se město stalo místem intronizace císaře Františka Josefa I., místem diplomatického jednání mezi Rakouskem, Pruskem a Ruskem v roce 1850, jehož výsledkem byly tzv. Olomoucké punktace, a cílem častých císařských návštěv. František Josef I. navštěvoval Olomouc a jeho blízké okolí nejčastěji u příležitosti vojenských cvičení.⁵⁵ V roce 1860 však kulturní význam Olomouce značně poklesl, když byla olomoucká univerzita redukována na samostatnou teologickou fakultu. Do té doby fungující lékařská fakulta byla nahrazena medicínsko-chirurgickým ústavem.⁵⁶

⁵³ Olomouc s Brnem vykazovaly některé společné znaky. U obou měst se jednalo o tradiční zemské metropole, důležitá centra Němců na Moravě, významná sídla církevní správy, ovšem pro období 19. století nejsou srovnatelná z důvodu vyššího počtu obyvatel Brna, nepoměrně rozvinutějšího průmyslu a obchodu a stejně tak s ohledem na skutečnost, že Brno bylo již od roku 1642 faktickou zemskou metropolí, ačkoliv si Olomouc podržela tradiční titul „královské hlavní město Olomouc“. K tomu viz také FASORA, Lukáš - HANUŠ, Jiří - MALÍŘ, Jiří (edd): *Brno Vídni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století*. Brno 2008.

⁵⁴ Podle Ernsta Hanische, jenž v kontextu habsburské monarchie rozděluje pojem provincie do tří skupin – ekonomická, politická, kulturní. Viz HANISCH, Ernst: *Provizbürgertum und die Kunst der Moderne*. In: BRUCKMÜLLER, Ernst (ed.): *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien – Köln 1990, S. 127–139, zde S. 127. K tématu pak též HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen 2006.

⁵⁵ František Josef navštívil město jako arcivévoda v letech 1844 a 1846. Poté zde pobýval během revolučních nepokojů v letech 1848–1849 a následně již při císařských manévrech v letech 1850, 1851, 1853 a 1856. V roce 1872 byl přítomen u prvních maturit na Slovanském gymnáziu. Během cesty po severní a východní části říše v roce 1880 navštívil Olomouc za hojné účasti obyvatelstva a v roce 1887 navštívil obec naposledy, během krátké zastávky při cestě po Moravě. Viz DOLÁKOVÁ, Markéta: *František Josef I. v Olomouci. "Není tomuto dni rovného, neboť v Olomouci jest dnes Rakousko"*. Výstava ke 100. výročí úmrtí císaře. Olomouc 2016; FIALA, J.: *Zakladatelská léta*. In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2. Olomouc 2009, s. 14–40, zde s. 28–34.

⁵⁶ Tento ústav byl v Olomouci založen roku 1849 a v té době existovaly v monarchii jen dva další, ve Lvově a v Salcburku. FÖHNER, Josef: *Olmützer Erinnerungen*. Olmütz 1930, s. 45.

Město obývala početná německá majorita a největší minoritu představovalo české obyvatelstvo. Třetí významnou skupinu obyvatelstva tvořili židé, kteří se ve městě etablovali v 60. letech 19. století, když jim byl nejprve během revolučního roku 1848/1849 umožněn návrat do města⁵⁷ po téměř čtyřech stech letech⁵⁸ a od roku 1860 se zde mohli trvale usazovat. Olomoučtí židé se od roku 1880 většinou hlásili k německé obcovací řeči.⁵⁹ Ve sčítacích operátech se tato kolonka poprvé objevila právě v roce 1880 a do budoucna se stala předmětem dlouhodobých diskusí a sporů. V Čechách a na Moravě nastávaly rozpory v zápisech německé a české obcovací řeči, ve Slezsku pak při zápisu německé, polské a české obcovací řeči.⁶⁰

Soužití olomouckých židů s ostatními obyvateli města bylo poměrně nekonfliktní, a to jednak z důvodu jejich úspěšné asimilace, jednak z důvodu jejich významu pro město. Řada olomouckých rodin totiž představovala finanční a tím pádem též mocenskou elitu ve městě i na Moravě. Zejména lze mluvit o průmyslnících Hamburgerových a Briessových a o advokátu Jakobu Ebenovi.

Přesto však lze zaznamenat antisemitsky laděné výpady, a to jak z české strany, tak z německé. Nejprve v roce 1848/1849 a poté ve zvýšené míře v 80. letech. Češi byli podněcováni zpravidla nacionalismem, Němci rasovou ideologií.

Tyto dva motivy negativního přístupu k židům však nebyly jedinými kořeny patogenních vzorců chování. Latentní odpor vůči židům, živený lidovými pověrami, byl evidentně přítomný v širší olomoucké společnosti. Svou Anežku Hružovou měla i Olomouc, dva roky po známém případě z Polné na Jihlavsku. Případ měl však mnohem menší rozsah, a to zřejmě také z toho důvodu, že olomoucká „oběť“ nevysvětleného případu nebyla usmrcena. Srovnáním s polnickou kauzou lze nalézt některé společné rysy.

21. 3. 1901 zveřejnil olomoucký *Pozor* článek o podivném zneužití Amálie Kláskové, 19leté děvečky, původem z Vrbátek, která sloužila u židovského obchodníka Davida.⁶¹ 18. 3. zjistila A. Klásková na svém těle dvě krvavá zranění. Na pravém rameni a v pravém třísele. Lékař Ladislav Melhuba, který ženu vyšetřil a poté oznámil tento případ zranění státnímu zastupitelství, do protokolu zapsal, že

⁵⁷ Ke komplikovanosti návratu židů do moravských obcí a jejich vnímání – antisemitismu – viz MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*. Praha 2015, s. 226–227.

⁵⁸ Z rozhodnutí Ladislava Pohrobka byli židé vykázáni roku 1454 z moravských královských měst.

⁵⁹ Tamtéž, s. 307.

⁶⁰ Této problematice se intenzivně věnovali ostravští historikové v projektu GAČR *Národnost ve sčítáních lidu v českých zemích 1880–1930*, jehož hlavním výstupem byla již výše zmíněná dvousvazková monografie KLADIWA, P. et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*.

⁶¹ V článku uvedena pouze jako Amálie K; *Po stopě zlého činu*. *Pozor* 21. 3. 1901, č. 37, s. 1.

rány byly způsobeny ostrým předmětem.⁶²

O případu se nechal informovat moravský místodržitel, protože redaktoři olomouckého *Pozoru* publikovali „*štvavou fámou proti židům*“.⁶³ Článek navíc nebyl dán k cenzurní kontrole nejméně 24 hodin před vydáním listu. Starosta proto měl podat trestní oznámení podle § 17 tiskového zákona.⁶⁴

Jestliže se podíváme na typologii obyvatelstva olomoucké komunity z hlediska jeho teritoriálního vymezení, lze rozlišovat několik skupin. Pro většinu obyvatel představovala Olomouc domovskou obec, s níž byli spjati jak rodinně, tak profesně. Narodili se buď přímo v Olomouci, nebo v některé z moravských či slezských obcí. Většinu života však prožili v Olomouci, a to i v případě kariérního úspěchu nadregionálního rozměru, ať už ve státní službě, nebo v soukromém sektoru.⁶⁵

Skutečnost existujícího pevnostního statusu determinoval a limitoval rozvoj města a způsob života Olomoučanů.⁶⁶ Teprve v 70. letech 19. století, kdy byla zahájena demolice pevnostních bran, počínaje Hradskou bránou roku 1876, nastaly první změny, dovršené zrušením pevnostního statusu roku 1888,⁶⁷ následované dlouhými vyjednáváním obecní rady s ministerstvem války o odkupu pevnostních pozemků, demolicí pevnostních zařízení, strategickým rozprodejem nově nabytého majetku obce a rozšiřováním zástavby na katastru obce. Rok 1888 lze chápat jako počátek nové éry olomouckého urbanismu. Během této etapy měli zastupitelé města možnost modernizovat infrastrukturu a zvelebovat veřejný prostor. Při těchto aktivitách však byli výrazně limitováni financemi. Obec se zadlužila při odkoupení pevnostních pozemků od ministerstva války, a to na dobu deseti let. Obec rovněž zatěžovaly často nevýhodné nákupy nemovitostí, když se zastupitelé rozhodli udržet tyto objekty v rukou německých obyvatel, tedy v případě nutnosti zaručené odkoupením do majetku obce. Jedním z dalších slabých míst v hospodaření obce

⁶² SOKA Olomouc, AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 91. Opis dopisu L. Melhuby státnímu zastupitelství v Olomouci z 21. 3. 1901.

⁶³ Dopis místodržitele starostovi Olomouce ze 7. 4. 1901.

⁶⁴ Text příslušného paragrafu tiskového zákona z roku 1862 viz http://www.univie.ac.at/medienrechts_geschichte/Pressgesetz1862.pdf [cit. 26. 6. 2018].

⁶⁵ První výsledky výzkumu tohoto typu publikoval HOREJSEK, Jaroslav: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita*. 5., s. 8–55; Tž: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita*, 7. 1, s. 329–380.

⁶⁶ VIKTOŘÍK, M.: *Jak se střeží pevnost. Pohled na každodennost pevnostního města v 1. polovině 19. století*. *Vlastivědný věstník moravský*, 68, 2016, č. 1, s. 3–17.

⁶⁷ VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. České Budějovice 2011, s. 168–169.

byly finanční ztráty z podnikání. Jedním z nejviditelnějších případů se stal krach městského pivovaru. Způsob nakládání s tímto podnikem kritizovala opozice z řad německé radikální strany. Vedle toho bylo město poznamenáno krachem stavební firmy Moritze Fischera, jenž se zasloužil o výstavbu řady obytných domů v centru města. Tyto projekty, financované pomocí bankovních půjček,⁶⁸ se ukázaly jako nerentabilní. Podnikatel zbankrotoval, nedokázal vyrovnat své závazky a odstěhoval se do Vídně.

Plný rozvoj města byl limitován také ideologií německých obecních zastupitelů a obecní rady – snahou bezpodmínečně udržet politickou moc v rukou německých politiků, konkrétně německých liberálů, a zachovat německý kulturní ráz města. Nejednalo se pouze o česko-německý politický antagonismus. Od 90. let 19. století udržovalo většinově liberální zastupitelstvo svou politickou moc nad německými nacionalisty.

1.1. Rok 1848

Rok 1848 hraje v dějinách Olomouce velmi důležitou roli. V rakouském soustátí byla zahájena cesta ke zformování konstituční monarchie, liberální ústavy a moderní občanské společnosti, byť přerušena dekadou neoabsolutismu. Olomouc se stala svědkem nástupu mladého, energického, přesto však výchovou silně konzervativního panovníka, jenž měl stabilizovat vnitřní politickou situaci v monarchii, stejně jako zajistit klid na mezinárodní úrovni.

Bouřlivé události jara 1848, kdy ve Vídni propuklo revoluční nadšení, zasáhly i Olomouc. Někteří olomoučtí měšťané se politicky angažovali – studenti a profesori olomoucké univerzity se veřejně hlásili k německé, české či obecně slovanské kulturní tradici a na veřejnosti projevovali své různé politické sympatie k různým subjektům. Olomoucký lékař Andreas Ludwig Jeitteles byl zvolen do frankfurtského parlamentu.⁶⁹ V té době již rozvíjely svou činnost první novodobé měšťanské spolky, národnostně indiferentní. Revoluční nadšení se však také stalo impulzem pro založení proslovansky a pročesky profilované *Lípy slovanské*, jež tak vytvářela

⁶⁸ VIKTOŘÍK, M.: *Mořic (Moritz) Fischer – příběh podnikatele*. Chajejnu, 4, 2012, č. 2, s. 5–6.

Podle ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové 1815–1915*. Řevnice 2016, s. 219–220.

⁶⁹ FÖHNER, J.: *Olmützer Erinnerungen*, s. 46.

ideologické podhoubí budoucího národního hnutí.⁷⁰ Německé spolky *Eintracht* a *Concordia* (oboje znamená Svornost) se hlásily k národnostní smířlivosti, *Concordia* však byla velkoněmecky orientovaná. Vystupovala také proti státoprávnímu spojení Čech a Moravy.⁷¹ V Praze se připravoval Slovanský sjezd a to bylo také důvodem, proč Karel Havlíček Borovský navštívil Olomouc 3. května 1848. Dojmy ze své návštěvy publikoval v *Národních novinách* 5. května: [...] „Hledím bedlivě okolo sebe (ráno mezi 5. – 6. hodinou), plné náměstí a ulice lidu venkovského, jenž v čisté moravštině prodává plodiny své zdejší, vznešené krve Němcům-měšťanům. Sem tam asi na šesti místech visely ještě pozůstatky hříchů, totiž trojbarevné německé korouhve,⁷² jenže barvy na nich vlastně již nebyly žádné, které tehdy zatím u zdejších sousedů k milosti přišly.“⁷³

Horlivost, politická angažovanost a nadšení však nebyly vlastní všem Olomoučanům tehdejších let a Karel Havlíček kriticky nazírá na projevy lhostejnosti a povrchnosti: „*Duch zde panuje strašlivý, největší část studentů nosí německý trikolor, a to ještě ne z hrdosti pro Německo (což bychom poněkud přece ještě chválili), nýbrž z pouhé apatie, z nedbalosti o všechno politické smýšlení, zrovna jen proto, že holomoučtí čepičáři takové čepice prodávali. To jsou vyhlídky, to je naděje do budoucnosti!*“⁷⁴

Vývoj revolučních událostí gradoval ve Vídni v září a říjnu 1848. Nucený „azyl“ císaře Ferdinanda I. Dobrotivého, císařského dvora a vlády⁷⁵, nástup nového císaře Františka Josefa I.⁷⁶ a Olomoucké punktace roku 1850 zvyšovaly zájem o dění ve městě. Karel Havlíček psal o důležitosti tehdejšího dění na Moravě a snad i o významu země, pro něj jako národního aktivistu z Čech poněkud překvapivém. Snahy o kulturní sblížení Čechů s Moravany byly tehdy na samém počátku, o jednotných politických programech ani nemluvě. „*Morava podivným, neočekávaným způsobem stala se nyní nejdůležitější zemí v Rakousích, na ní rozhodne se snad osud budoucí celé říše, neboť není nepravděpodobno, že ústava rakouská vypracována*

⁷⁰ JAWORSKI, Rudolf: *Značkování pozic. Národní mýty a symboly na pohlednicích z českých zemí kolem roku 1900*. Dějiny a současnost 26, 2006, č. 6, s. 3–6, zde s. 3.

⁷¹ TRAPL, Miloš: *Ve víru revoluce*. In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce, I*. Olomouc 2009, s. 550–558, zde s. 552–553.

⁷² Zmíněná německá trikolora měla svůj původ v označení tzv. Lützowova dobrovolnického sboru v době protinapoleonských válek. JAWORSKI, R.: *Značkování pozic*, s. 6.

⁷³ FISCHER, R.: *Vzácné návštěvy v Olomouci*. Ostrava 1934, s. 8–9.

⁷⁴ Tamtéž, s. 9.

⁷⁵ ŠTAIF, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*. Praha 2005, s. 315–317.

⁷⁶ TRAPL, M.: *Ve víru revoluce*, s. 554–557.

*bude v Kroměříži. Na Moravě sídlí nyní císař se svým dvorem, a Holomouc jest ustavičné jeviště nesčíslných deputací; vláda celého mocnářství vychází z Moravy.*⁷⁷

V nastalé situaci se dvůr rozhodl pro přečkání bouřlivých podzimních událostí roku 1848 v Olomouci. Olomouc byla vnímána představiteli státu jako pevnostní město poskytující kromě bezpečnosti též uspokojivé zázemí. Jistou roli také sehrála blízkost Vídní. Oblíbený sídelní Innsbruck byl mnohem vzdálenější. S volbou Olomouce se město podle tehdejších předních Olomoučanů stalo prý středobodem Evropy.

V prosinci 1848 abdikoval císař Ferdinand I. Nově nastoupivší, osmnáctiletý císař František Josef I. se ujal svého úřadu s adekvátním sebevědomím. Zároveň si však uvědomoval důležitost své nové úlohy a svou společenskou zodpovědnost, jak sdělil v osobním dopise svému někdejšímu vychovateli, respektive hofmistrovi hraběti Coroninimu⁷⁸ 6. prosince 1848: [...] *Připadl mi nejtěžší úřad a mně, který jsem ještě tak mladý a nezkušený. Ač je ta úloha tak děsivá, tak si přece nezoufám, a s pomocí boží, s radou nejlepších ministrů, které jen v monarchii můžeme najít, s dobrou vůlí z mé strany a hlavně opřen o takovou armádu, se přece jenom snad něco podaří. Budete mi jistě také jako svému císaři vždy udělovat tak dobré rady, jako dosud. V to od Vás doufám, můžete si být jist, že Vám za to budu velmi vděčný. Vaše obava kvůli nedostatku práce se tak sama vyřešila, neboť té mi nechybí, a to má za vinu, že jsem Vám dříve nenapsal. Je to jedna z mála radostí, kterou na té věci mám, že mám určitý úkol a práci, čehož se mi v poslední době nedostávalo [...]*⁷⁹

⁷⁷ FISCHER, R.: *Vzácné návštěvy v Olomouci*, s. 11.

⁷⁸ URBAN, Otto: *František Josef I.* Praha 1998, s. 19, 22.

⁷⁹ OESStA Wien, HHStA. Sonderbestände. Coronini-Cronberg 4–3. Podle RÖHSNER, Maria Zdislava: *Kaiser Franz Joseph an Johann Baptist Coronini. Archivale des Monats Juni 2016*. Dostupné online http://www.oesta.gv.at/site/cob__63073/5164/default.aspx [cit. 2. 8. 2016] [...] „*Das schwerste Amt ist mir geworden, und mir, der ich noch so jung und ohne Erfahrung bin. Doch so fürchterlich die Aufgabe ist, so verzweifle ich doch nicht, und mit Gottes Hilfe, mit dem Rathe der besten Minister, die wir in der Monarchie nur finden konnten, mit gutem Willen von meiner Seite und hauptsächlich gestützt auf eine solche Armee, wird vielleicht doch etwas zu Stande kommen. Sie werden mir gewiß auch als Ihrem Kaiser immer so gute Rathschläge ertheilen wie bis jetzt; dieß hoffe ich von Ihnen, si[e] können gewiß sein, daß ich Ihnen sehr dankbar dafür seyn werde. Ihre Angst wegen dem Mangel an Beschäftigung ist nun von selbst behoben, denn daran fehlt es mir nicht, und das ist auch die Schuld, daß ich Ihnen nicht früher geschrieben habe. Es ist eine der wenigen Freuden, die ich bey der Sache habe, daß ich nun eine bestimmte Aufgabe und Beschäftigung habe, was mir doch in der letzten Zeit sehr abging*“ [...]

1.2 Modernizace a urbanizace města po roce 1866

Události prusko-rakouské války roku 1866 zasáhly výrazným způsobem do dění v Olomouci. Od února 1866 probíhaly intenzivní přípravy k obraně pevnosti, tzv. armování.⁸⁰ Přímé boje se ale města nedotkly, pruské oddíly pustošily okolní města a vesnice. Velmi hodnotným pramenem k poznání tehdejších událostí a způsobu tehdejšího vnímání je *Válečný deník* pozdějšího starosty Engela,⁸¹ ve kterém autor podrobně líčil dění ve městě v daném období. Tehdy byl Engel ještě řadovým členem obecního zastupitelstva.

Koncem 60. let 19. století, po odeznění války, se vedly úvahy o modernizaci města a sestavení urbanizačních plánů s hlavním cílem zbavit se „pevnostního krunýře.“⁸²

Skutečnost, že Olomouc nebyla v roce 1866 obléhána, byla tehdejší veřejností užívána k argumentaci o bezcennosti pevnosti.⁸³

V 60. letech 19. století, v době úvah o možných urbanistických řešeních veřejného prostoru města, byl dokončován také proces modernizace centra Vídně. Max Machanek, významný lokální podnikatel,⁸⁴ upozornil na výhodu polohy a zároveň nutnost propojit Olomouc s okolními městy a tím pádem s „celým světem“.⁸⁵ Důležitost spojení s okolními městy spočívala především v hospodářských důvodech. Lokální trh nedostačoval pro budoucí rozvoj města. Hospodářsky stagnující město se tak ekonomicky dostávalo do společnosti provinčních maloměst monarchie. Machanek byl toho názoru, že i přesto, že je město obklopeno hradbami a tím pádem je brzděn možný rozvoj Olomouce a velké průmyslové podniky jsou zcela vyloučeny, mohla by být tehdejší úroveň, tzn. v 60. letech 19. století, alespoň udržena. V tom viděl Machanek smysl tehdejších aktivit. Obecní zastupitelstvo by se podle něj mělo výrazně zasadit o to, aby vláda

⁸⁰ K detailům příprav, technickému stavu táborové pevnosti a průběhu válečných událostí viz VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 117–123; Týž: *Olomoucký válečný rok 1866. Ke 150. výročí vypuknutí prusko-rakouské války*. Vlastivědný věstník moravský, 68, 2016, č. 4, s. 301–312.

⁸¹ ENGEL, Josef, von: *Kriegstagebuch aus dem Jahre 1866*. Olmütz 1895, s. 305–355.

⁸² K diskusi 60. let 19. století o veřejném prostoru Olomouce viz ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 131–140.

⁸³ VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 166.

⁸⁴ O Maxi Machankovi viz ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 134.

⁸⁵ MACHANEK, Max: *Gedanken über die Erweiterung der Stadt Olmütz*. Olmütz 1868, s. 1–3.

nechala odstranit pevnostní zdi, anebo aby alespoň zrušila demoliční reverz.⁸⁶ Upozorňuje přitom na výše zmiňované okolnosti prusko-rakouské války.⁸⁷ Apeloval na efektivní propojení Olomouce s ostatními městy, neboť Šternberk dle něj představoval hospodářskou konkurenci pro Olomouc a stejně tak města Prostějov, Vyškov, Kojetín a Kroměříž.

Pokud by chtěla vláda umožnit rozšiřování města jen určitým směrem, nebylo by to příliš rozumné, neboť by to znamenalo narušení pevnostního věnce, což je bezúčelné. „*Roztržený věnec není věncem*“.⁸⁸ Kromě toho by bylo třeba zvážit, kterým směrem rozšiřovat město. Do inundačního území to nebylo možné bez předchozích úprav. Pokud by město bylo rozšířeno a pevnost by existovala dále, a dokonce by třeba bylo nové území města ohrazeno hradbami, nepřineslo by takové rozšíření mnoho užitku. Lze předpokládat, že v takovém případě by na novém území opět vznikly jen vojenské budovy a případně jen několik civilních obytných domů.⁸⁹ Machanek si velmi dobře uvědomoval ekonomický význam přítomnosti armády pro obecní pokladnu v 60. letech i dalších dekádách 19. století. Pro město by podle Machanka bylo lukrativní přitáhnout zájem velkého průmyslu, který by tak mohl pozvednout význam Olomouce. Viděl nutnost řešení bytové otázky v Olomouci a vedle rozšíření města též estetickou stránku urbanizace.⁹⁰ Brno by jistě nebylo tak průmyslově rozvinuté, kdyby se byl vyskytl dostatek prostoru pro rozvoj průmyslu v Olomouci. Olomouc měla totiž dostatek vodních zdrojů, kterých se naopak Brnu příliš mnoho nedostávalo. Přes všechno mělo však Brno již takový náskok v průmyslu, podle Machanka, že ho nebylo možné dostihnout.⁹¹

Přední Olomoučané v čele se starostou K. Schrötterem seniorem podali petici iniciovanou Erasmem Schwabem (1831–1917)⁹² žádající ministerstvo války o zrušení pevnostního statusu.⁹³

⁸⁶ „Demoliční reverz“ v podstatě neumožňoval výstavbu jakéhokoliv civilního objektu s pevným základem v předpolí, „glacis“. V případě vojenského ohrožení pevnostního města pak musely být stojící objekty strženy do osmačtyřiceti hodin. Detailně k této problematice viz VIKTOŘÍK, M.: *Hinter den Wällen der Festungsstadt. Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert*. Olomouc 2018, s. 90–98.

⁸⁷ MACHANEK, M.: *Gedanken über die Erweiterung der Stadt Olmütz*, s. 4–6.

⁸⁸ Tamtéž, s. 7.

⁸⁹ Tamtéž, s. 8.

⁹⁰ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 137–138.

⁹¹ MACHANEK, M.: *Gedanken über die Erweiterung der Stadt Olmütz*, s. 9.

⁹² ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 133–134.

⁹³ VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 166–167.

Koncept vídeňské Ringstraße a jejího bezprostředního okolí vtiskl Vídni její dodnes charakteristickou podobu. Realizace novodobého konceptu v Olomouci nastala až o tři desetiletí později a Camillo Sitte, vídeňský rodák s moravskými kořeny, zvolil zcela odlišné pojetí olomoucké Ringstraße. S ohledem na prostorové možnosti města a na své vlastní pojetí estetiky novodobé architektury zvolil Sitte v Olomouci bohatou síť užších ulic a drobných parcel jako protiklad k velikášské koncepci centra Vídně a historizujícímu stylu jejích budov.

Existence pevnostního města, přítomnost početné vojenské posádky a občasný transporty raněných vojáků a zajatců⁹⁴ zhoršovaly hygienickou situaci ve městě. Olomoučané, podobně jako obyvatelé mnoha měst v českých zemích, se museli potýkat s řadou infekčních chorob, jako byly neštovice, tyfus, spalničky, neštovice, spála nebo chřipka.⁹⁵ Speciální kategorií byly venerické choroby, jejichž šíření bylo katalyzováno přítomností vojenské posádky.⁹⁶

Jedním z velikých problémů infrastruktury, se kterým se obyvatelé Olomouce potýkali de facto až do druhé poloviny 20. století, byl nedostatek kvalitní pitné vody. Podle zemského zákona č. 58 z 27. dubna 1882 byla každá obec na Moravě povinna zabránit kontaminaci vodních toků splašky z chlévů, hnojišť nebo průmyslovými splašky.⁹⁷ Praxe však byla poněkud jiná. Pokusy o sanaci pitné vody v Olomouci byly podnikány již v 60. letech 19. století. Zásadní řešení přineslo však až vybudování moderního vodovodu v roce 1889 se zdrojem v Chválkovicích. Odtud byla voda pumpována moderním parním čerpadlem přes Tabulový vrch do města.⁹⁸ Většina Olomoučanů přestala po zprovoznění moderního vodovodu využívat studny u svých domů jako zdroj pitné vody. Voda ve studních byla totiž často kontaminována. Někteří ji ale užívali dál k denní očištění,⁹⁹ což svědčí o tom, že finalizace moderního rozvodu vody byla delší časovou záležitostí.¹⁰⁰ Na přelomu 19.

⁹⁴ VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 164–165.

⁹⁵ PUŠ, I.: *Problematika hygieny v Olomouci poslední čtvrtiny 19. století z pohledu tehdejšího městského fyzika*. *Střední Morava* 42, 2016, s. 54.

⁹⁶ K problematice hygieny ve městě na Moravě a ve Slezsku především viz POKLUDOVÁ, A.: *Transformace měst v hygienicky nezávadná místa k životu*. Ostrava 2009, s. 331–341.

⁹⁷ WINKLER, Karel (ed.): *Zákony a nařízení, jež se týkají zdravotnictví a záležitostí policejních*. Brno 1885, s. 42.

⁹⁸ FIALA, Jiří – KAŠPAR, Zdeněk – ŠTĚPÁN, Jan: *Voda pro Olomouc*. Olomouc 2010, s. 50–51.

⁹⁹ CANTOR, Hans: *Die sanitären Verhältnisse und Einrichtungen in der königlichen Hauptstadt Olmütz*, s. 13.

¹⁰⁰ FASORA, Lukáš: *Hygienické aspekty v zásobování obyvatel Moravy pitnou vodou na přelomu 19. a 20. století*. In: CHOCHOLÁČ, Bronislav – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 497–505, zde s. 500–501.

a 20. století bylo v olomouckém okrese připojeno na vodovodní síť 28 % domácností. V porovnání s ostatními moravskými okresy však představoval tento počet průměr.¹⁰¹

Ke zlepšení komfortu bydlení přispěla rovněž modernizace osvětlení. Po dlouhou dobu fungující olejové osvětlení bylo v roce 1862 nahrazeno plynovým, čímž se Olomouc zařadila do proudu tehdejší modernizace v moravských a slezských městech.¹⁰² Smlouvu uzavřelo město s firmou bratří Zwierzinů z Moravské Ostravy na padesát let,¹⁰³ což svědčí o důvěře olomouckých radních ve stálost nové technologie.

Tehdejší představitelé města zřejmě nemohli předpokládat, že o několik desetiletí později se setkají s novým fenoménem modernizace měst – s elektrifikací. Ke konci 19. století se pozvolna prosazovalo užívání elektřiny v městském prostoru.¹⁰⁴ Pionýry ve výstavbě a správě elektráren byla německá města, především Berlín. Jejich představitelé vyjednávali se soukromými firmami o tehdy ekonomicky nejistém podniku. V první polovině 90. let získávali radní moravských a slezských měst první zkušenosti v oblasti elektrifikace, a to prostřednictvím německojazyčných podnikatelů. Čeští podnikatelé, včetně Františka Křížíka, působícího v Čechách, nebyli preferováni v důsledku tehdejšího hospodářského nacionalismu.¹⁰⁵

Obecní zastupitelstvo Frýdku v důsledku neznalosti technologie a značné naivity za tyto první zkušenosti doslova draze zaplatilo.¹⁰⁶ Olomouc se na konci 90. let zařadila do proudu postupného využívání elektrické energie ve městě, těsně za Přerovem.¹⁰⁷ Koneckonců do roku 1894 a krátce poté bylo zastupitelstvo plně vytiženo jednáním o výkupu pevnostních pozemků a plánováním zástavby. Provoz elektrárny byl tedy zahájen až v roce 1898 a o rok později byla zavedena pouliční

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² V Opavě bylo osvětlení zprovozněno roku 1859, v Krnově 1863 a v Moravské Ostravě 1869, viz POKLUDOVÁ, A.: *Veřejné osvětlení ve městech a iluminace v čase „dlouhého“ 19. století*. In: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman (edd.): *Světlo, stíny a tma v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 37. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století*, Plzeň 2017. Praha 2018, s. 265–275, zde s. 266.

¹⁰³ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, s. 325.

¹⁰⁴ KLADIWA, P.: *Elektrifikace municipalit na Moravě a v Rakouském Slezsku do 1. světové války*. In: KLADIWA, P. – ZÁŘICKÝ, A. (edd.): *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava 2009, s. 342–358.

¹⁰⁵ POKLUDOVÁ, A.: *Veřejné osvětlení ve městech a iluminace v čase „dlouhého“ 19. století*, s. 270–271.

¹⁰⁶ KLADIWA, P.: *Elektrifikace municipalit na Moravě a v Rakouském Slezsku do 1. světové války*, s. 344–347.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 347–348.

dráha. Původně byla provozována firmou *Siemens & Halske*, roku 1904 převzalo tuto správu město, když se podnik ukázal jako rentabilní.¹⁰⁸

V roce 1901 byl zřízen moderní městský hřbitov v Neředíně, když ten původní přestal vyhovovat hygienickým normám – umístěním v centru města.¹⁰⁹ Rychlost modernizace města však nebyla v očích některých obyvatel města dostačující. Svou kritiku tak vyjádřila např. redakce *Die Picknick-Presse*, když se v článku nazvaném *Sehenswürdigkeiten* (Pamětihodnosti) velmi jízlivě vyjádřila ke zjevným nedostatkům technické správy města. Podle novin prý skupinka anglických turistů, jež navštívila město za účelem prohlídky pamětihodností, měla možnost vidět hromady neuklizeného kamení po zbořené Františkově bráně. Ta byla stržena v roce 1884. Také orloj na Horním náměstí nebyl v té době ještě rekonstruován, a tak Angličané „byli nemálo překvapení, že obyvatelé Olomouce přesně vědí, kolik je hodin, přestože se na vnější straně nenachází ani ciferník, ani ručičky.“ Novostavba krajského soudu také vzbudila jejich údiv. U postranního vchodu do budovy se nacházely pouze schody pro vstup. „Návštěvníci krajského soudu jsou tak nuceni na druhé straně seskočit.“ A dalším nedostatkem v očích autorky článku, respektive turistů, ať už skutečných, nebo fiktivních, bylo osvětlení Olomouce. „Osvětlení města během úplňku vzbudilo jejich obdiv a jeden z nich se měl vyjádřit, že by se ve svém domovském městě také chtěl setkat s podobným zařízením“.¹¹⁰ Podobně jako olomoucké dámy upozorňoval na nutnost kultivace veřejného prostranství také Richard Johann Hudeczek.¹¹¹

V roce 1876 byly v Olomouci očíslovány ulice a náměstí, přičemž se tak stalo dvojjazyčně – v obou zemských jazycích. Názvy ulic a náměstí byly podle W. Müllera vybírány tak, aby vyjadřovaly „*vlastenecké city a stejnou měrou historické*

¹⁰⁸ PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 39–40; Smlouvu s firmou *Siemens & Halske* o dodávání elektrického proudu, o stavbě elektrárny a městské pouliční dráhy a propachtování provozu na elektrické dráze této firmě uzavřelo olomoucké zastupitelstvo 15. 1. 1898. *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. III. Band. 1896–1899. Olmütz 1901, s. 383–390. Tramvaje jezdily ve městě od roku 1899 a prvním provozním ředitelem městské elektrárny byl zvolen Rudolf Petrides. Přidělen mu byl roční plat ve výši 1200 korun ročně a naturální byt v budově závodu. SOkA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 55, f. 111.

¹⁰⁹ SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 47. Předkupní smlouva na pozemky v rozsahu 12 hektarů byla uzavřena městským úřadem 2. 5. 1898. SOkA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 55, rok 1898, f. 27.

¹¹⁰ *Sehenswürdigkeiten*. *Die Picknick-Presse*. Organ des Frauen-Wohltätigkeits-Vereines in Olmütz, 6. 3. 1897, č. 1, S. 2.

¹¹¹ *Die Toleranz*, č. 7, 20. 12. 1898, s. 1. Podle PUŠ, I.: *K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře*. *Vlastivědný věstník moravský*, 68, 2016, č. 2, s. 135–143, zde s. 139. O nedostatečně kvalitním osvětlení měst na přelomu 19. a 20. století též POKLUDOVÁ, A.: *Veřejné osvětlení ve městech a iluminace v čase „dlouhého“ 19. století*, s. 271–272.

vzpomínky.¹¹² V názvech se objevovala jména členů císařské rodiny, významných vojevůdců rakouské armády, ale též rakouských a německých spisovatelů a skladatelů.¹¹³ V roce 1905 navrhl Rudolf Sommer, německý radikální politik a člen obecního zastupitelstva, zavedení jednojazyčných německých označení všech ulic a budov patřících městu. Tento návrh však nebyl podle R. Fischera prosazen pro odpor olomouckých Čechů.¹¹⁴ Je možné, že se Sommer nechal inspirovat pokusem pražské obecní rady z roku 1894 označit třídy, ulice a náměstí pouze česky, což však bylo nakonec zrušeno správním soudem z důvodu porušení článku 19 zákona č. 142/1867 Prosincové ústavy, v pramenech označovaném jako „jazykový zákon“.¹¹⁵

Kromě toho je nutné si uvědomit, že v té době již byl v moravském zemském sněmu poslanci projednáván kompromis soužití na Moravě – tzv. „Moravské vyrovnání“¹¹⁶, a tak lze předpokládat, že tento Sommerův postoj se nesetkal s pochopením u většinově politicky liberálního vedení města, tedy ani u tehdejšího starosty Brandhubera.

Roku 1887 byl zrušen „demoliční reverz“ a o rok později status pevnostního města. Předchozích deset let vyjednávalo obecní zastupitelstvo s ministerstvem války o podmínkách likvidace pevnostního systému a především o ceně a podmínkách odkoupení pevnostních pozemků. Pro příliš vysokou sumu pěti milionů zlatých, které ministerstvo městu nabídlo a na které zastupitelstvo nemohlo přistoupit, bylo v 70. letech dojednáno alespoň bourání olomouckých bran, které tak stálo na počátku celého procesu.¹¹⁷ Město se muselo v mnohém podřizovat představám a vůli vojenské správy. Městské brány byly tedy bourány postupně, počínaje Hradskou branou v roce 1876.¹¹⁸ Starosta von Engel zastával velmi důležitou pozici při vyjednávání o možnostech rozšiřování města a nové zástavby.

¹¹² KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, S. 373; Viz také výroční zpráva starosty Josefa Engela z ledna 1877. SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 525, i. č. 307, sign. A3.

¹¹³ TICHÁK, M.: *Ztracené adresy*, s. 17–21.

¹¹⁴ FISCHER, R.: *Olomoucký vývoj*, s. 16.

¹¹⁵ WOLF, Michaela: *Die vielsprachige Seele Kakaniens*, S. 121; HLAVAČKA, M.: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792–1914*, s. 97.

¹¹⁶ K problematice viz zejména FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. (edd.): *Moravské vyrovnání z roku 1905 – možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*.

¹¹⁷ FIALA, J.: *Zakladatelská léta*, s. 34.

¹¹⁸ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 183–194, především s. 183–186. V následujících letech byla odstraněna Kateřinská brána (1878), Litovelská (1882), Terežská (1883–1884), jejíž hodnotná část byla uchována z podnětu Camilla Sitteho, a Františkova (1885). SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*. In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2, s. 43; VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 167.

5. 6. 1876 bylo zahájeno bourání pevnosti a prvním objektem se stala právě zmiňovaná Hradská brána. Jednalo se o velikou společenskou událost za účasti mnoha měšťanských spolků i zástupců moravských a slezských měst a za hudebního doprovodu pěveckého sboru. Tato událost překonala alespoň na krátký čas národnostní rozpory.¹¹⁹ Starosta von Engel pronesl slavnostní projev plný emocí a poté zahájil bourání symbolickým vylomením prvního kamene z horní části brány.¹²⁰ Oproti stavebnímu dění ve Vídni však byla Olomouc značně pozadu. V roce 1874 byly ve Vídni odstraňovány už poslední části bastionového opevnění.¹²¹

Jednou z významných novostaveb v centru města, která přispěla ke zlepšení komunikace města ve vnitřním okruhu i ke komunikaci s okolím, byla nová budova pošty, stojící na náměstí Františka Josefa, (dnes náměstí Republiky). Na stavbu budovy Poštovního a telegrafního úřadu určila vláda částku 130 000 zl. (Současně rozhodla o stavbě budovy pošty v Opavě ve výši 90 000 zl. a koupi vybraného domu v Grazu pro tento účel za sumu 360 000 zl.¹²²) Stavba však byla dlouhodobou záležitostí, na což jízlivě poukázal v červenci 1885 autor článku *Immer langsam voran (Stále pomalu kupředu)* v *Mährisches Tagblatt*: „Již dva roky jsou zakoupeny domy, na jejichž místě má vzniknout nová poštovní budova; parlament již dávno schválil potřebnou sumu ke stavbě, plány jsou dlouho hotovy; jen se samotnou stavbou se nepokročilo. V čem to tkví, jaká překážka brání stavbě, zdá se být tajemstvím našeho ministerstva obchodu. Nebo snad volby příliš zmohly pana von Pino?“¹²³

Stavba poštovního úřadu byla nakonec krátce nato realizována. Otevřena byla 14. října 1886 a v dalších desetiletích se dočkala výraznějších stavebních úprav.¹²⁴ Až v roce 1894 se podařilo najít shodu v podmínkách výkupu pevnostních pozemků,

¹¹⁹ VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 184–185.

¹²⁰ Tamtéž, s. 185.

¹²¹ PFUNDNER, Michaela: *Einleitung*. In: PFUNDNER, M. (ed): *Wien wird Weltstadt*. Die Ringstrasse und ihre Zeit. Wien 2015, s. 9–22, zde s. 13.

¹²² Podle zákona z 8. 6. 1884. Viz <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18840004&seite=00000237> (30. 7. 2016).

¹²³ Ministr obchodu Felix Pino von Friedenthal. Autor má patrně na mysli červnové volby do říšské rady – „*Immer langsam voran*. *Mährisches Tagblatt*, č. 150, 4. 7. 1885, s. 5. „*Seit zwei Jahren schon sind die Häuser angekauft, an deren Stelle das neue Postgebäude erstehen soll; das Parlament hat auch die erforderliche Summe zum Baue längst bewilligt, die Pläne sind lange fertig; allein zum Baue wird nicht fortgeschritten. Woran dies liegt, welches Hindernis dem Baue entgegensteht, das scheint ein Geheimnis unseres Handelsministeriums zu sein. Oder haben die Wahlen etwa Herrn von Pino zu sehr angestrengt?*“

¹²⁴ K projektům na výstavbu Poštovního úřadu a dalším osudům budovy viz ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 491.

respektive ministerstvo války a ministerstvo financí vyvinuly velmi účinný (ná)tlak vůči městu.

Město Olomouc odkoupilo tyto pozemky za dva miliony zlatých v deseti ročních splátkách.¹²⁵ To byla hodně vysoká částka oproti sumě, kterou se podařilo dojednat představitelům Hradce Králové horlivými jednáními v předchozích letech, ve smlouvě uzavřené rok před Olomoucí.¹²⁶

C. Graeser, knihtiskař původem ze Sedmíhradska, přišel ze svého prvního zásadního působiště – Vídně do Olomouce, kde zakotvil v nakladatelství a knihkupectví Eduarda Hölzela.¹²⁷ Posléze se řízením osudu stal také Hölzelovým zetěm.¹²⁸ Spolu s W. Müllerem, ředitelem Studijní knihovny a autorem dějin Olomouce, sepsali knihu *Olmütz im Jahre 1894* k příležitosti výkupu pevnostních pozemků. Výkup pozemků od ministerstva byl výrazným krokem k zásadní modernizaci města a k dalšímu urbanizačnímu rozvoji. Olomouc viděli autoři publikace jako Šípkovou Růženku, kterou z hlubokého spánku vysvobodil udatný rytíř. A tím rytířem, který vysvobodil Olomouc (autoři jej stylizovali do podoby bájného Siegfrieda s lesním rohem), bylo obecní zastupitelstvo v čele se starostou J. von Engel, s panoši po boku, totiž autory a vydavateli předkládaného pamětního spisu.¹²⁹

Úzké brány staré pevnosti byly v této době již odstraněny [na konci 80. let 19. století, I. P.], obchodu a dopravě byla uvolněna cesta, jen olomoucká Šípková Růženka musela dalších osm let spát za šípkovým keřem valů a bastionů, až se našel udatný rytíř, který ji vysvobodil z více než staletého spánku. Ten Siegfried s rohem ale, který vysvobodil Šípkovou Růženku, je olomoucké obecní zastupitelstvo se svým starostou Josefem von Engel v čele a jako věrní panošové tohoto Siegfrieda se možná mohou označit také oba vydavatelé, respektive nakladatel a autor tohoto památného

¹²⁵ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 257; VIKTOŘÍK, M.: *Táborová pevnost Olomouc*, s. 171–172.

¹²⁶ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 253–256.

¹²⁷ Tamtéž, s. 199–200.

¹²⁸ VIKTOŘÍK, M.: *Ladislav Evžen Petrovits – tvůrce nejslavnější olomoucké veduty*. *Vlastivědný věstník moravský*, 40, 2008, č. 2, s. 121–133, zde s. 126–127.

¹²⁹ GRAESER, Carl – MÜLLER, Willibald: *Olmütz im Jahre 1894. Denkschrift aus Anlass des Ankaufes der Festungsgründe durch die Stadtgemeinde*. Olmütz 1894, s. 2; „Die engen Thore der alten Festung waren um diese Zeit bereits entfernt [na konci 80. let 19. století, I. P.], für Handel und Verkehr war offene Bahn geschaffen, allein Dornröschen von Olmütz musste noch weitere acht Jahre hinter seinem Haage von Wällen und Bastionen schlafen, bis sich der tapfere Ritter fand, der es aus mehr als hundertjährigem Todeszauber erlöste.“

*spisu; firma Eduard Hölzel, která za padesát let místních dějin Olomouce prokázala svými publikacemi veliké služby, a pisatel těchto řádků.*¹³⁰

Zajímavostí je, že stejnou metaforu využil starosta von Engel o čtyři roky později při svém posledním veřejném projevu při odhalení zrekonstruovaného orloje. Na přelomu 19. a 20. století bylo město ve fázi uspokojujivého urbanistického rozvoje, který byl umožněn bouráním městských bran a hradeb v předchozích desetiletích, vykoupením pevnostních pozemků od ministerstva války a zahájenou stavební činností v rámci schváleného zastavovacího plánu, na kterém se podíleli vídeňští architekti. Zásadní vliv na rozhodování a následnou realizaci zástavby měl vídeňský architekt C. Sitte, který v Olomouci proslovil svou přednášku nejprve v roce 1889 a pak o pět let později, v době, kdy se město dohodlo na vykoupení pozemků od armády a nazrál tak čas reálného plánování budoucí podoby města. Přednášky se mimo jiné zúčastnili tehdejší přední členové zastupitelstva: starosta von Engel a místostarosta Brandhuber.¹³¹

Zátěží a limity pro plný rozvoj města byly jednak finance investované do odkoupení pevnostních pozemků, jednak finance investované do zakoupení nemovitostí prodávaných jednotlivými měšťany. Jednalo se především o pozemky a konkrétní obytné domy vlastněné soukromými osobami a olomoučtí radní je stůj co stůj chtěli získat do obecního majetku, ve snaze tlumit narůstající český živel, poměrně rychle pronikající do města zejména v prvních dekádách 20. století. Obecní zastupitelstvo a především obecní rada se rovněž potýkaly s krachem městského pivovaru¹³² a krachem stavební firmy M. Fischera, který se zasloužil o výstavbu řady obytných domů v centru města, ovšem tyto projekty (jak už bylo výše zmíněno), financované pomocí bankovních půjček,¹³³ jej umožnily a podnikatel zbankrotoval. Nedokázal vyrovnat své závazky a odešel do Vídně.

Od sedmdesátých let 19. století do první dekády nového století, tedy za starostenského úřadu K. Schröttera seniora, J. von Engel a K. Brandhubera, tak

¹³⁰ GRAESER, C. – MÜLLER, W.: *Olmütz im Jahre 1894*, s. 2; „Der hürnen Siegfried aber, der das Dornröschen erlöste, ist die Gemeindevertretung von Olmütz mit ihrem Bürgermeister Josef von Engel an der Spitze und als alte getreue Knappen dieses Siegfried dürfen sich vielleicht auch die beiden Herausgeber, beziehungsweise Verleger und Autor dieser Denkschrift bezeichnen: die Firma Eduard Hölzel, welche durch nun 50 Jahre der Localgeschichte von Olmütz mit ihren Publicationen grosse Dienste erwiesen hat, und der Schreiber dieser Zeilen.“

¹³¹ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 263–273; SITTE, Camillo: *Stavba měst podle uměleckých zásad*. 2. české vydání. Brno 2012.

¹³² FISCHER, R.: *Cesta mého života*. 3. Olomouc od r. 1896–1918, 2. Olomouc 1937, s. 14–21.

¹³³ VIKTOŘÍK, Michael: *Mořic (Moritz) Fischer – příběh podnikatele*. Chajejnu, 4, 2012, č. 2, s. 5–6. Podle ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 219–220.

proběhla v Olomouci většina zásadních urbanistických úprav,¹³⁴ které přispěly k potřebné modernizaci města, i na lokální poměry dlouho stagnujícího. Všechny tyto aktivity finančně zatěžovaly město. Politické spory uvnitř německého politického tábora a vedle toho zejména mezi německými a českými politiky a národnostními aktivisty působily další finanční zátěž pro rozpočet města. Představitelé všech stran vynakládali značnou energii, veřejné i soukromé prostředky k prosazení svých politických a osobních zájmů.

1.3 Jubilejní rok 1898

Padesáté jubileum od nástupu Františka Josefa I. na trůn se neslo na dvou zcela odlišných vlnách. Představitelé obcí a měšťanských spolků se připravovali na důstojné oslavy tohoto výročí, veřejný prostor obcí byl zvelebován, infrastruktura modernizována a vydávány byly pamětní spisy a medaile udělované vybraným státním a obecním úředníkům.

Generální ředitel Severní dráhy císaře Ferdinanda (Kaiser Ferdinands-Nordbahn) informoval starostu K. Brandhubera, (a kromě něj tedy jistě všechny dotčené starosty měst), o tom, že správní rada schválila jeho návrh (generálního ředitele) dát k dispozici starostům statutárních měst na Moravě, ve Slezsku a v Haliči, ležících na trasách Severní dráhy, roční volnou jízdenku k cestám z jejich domovského města do hlavního zemského města (tedy Brna, Opavy a Lvova), do Vídně a do dalších významných měst (v dokumentu blíže nespecifikovaných).¹³⁵

Olomoučtí zastupitelé hodlali vyslat deputaci k císaři, která by mu vyjádřila blahopřání k jubileu, ovšem tento návrh byl dle sdělení ministerského předsedy Franze Thuna a ministra vnitra 7. 9. 1898 zamítnut. Místo jednotlivých deputací bylo rozhodnuto uspořádat hromadný hold shromážděných deputací 2. 12. 1898 v prostorách španělské jezdecké školy.¹³⁶

O tři dny později však zasáhla do života mnohých Rakušanů tragická událost. Atentát spáchaný na císařovnu Alžbětu švýcarským anarchistou Luigim Lucchenim. V manifestu *Mým národům* z 16. 9. 1898 se František Josef I. s upřímností vyznal ze

¹³⁴ SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 44–48.

¹³⁵ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 55, rok 1898, dopis z 15.3.1898, f. 14.

¹³⁶ Tamtéž, dopis z moravského místodržitelství, 10.9.1898, f. 199.

své bolesti a vyjádřil naději na lásku a svornost mezi národy monarchie v budoucnu.¹³⁷

Praktickým důsledkem zmíněné tragické události byla zvýšená ostražitost bezpečnostního aparátu vedoucí k zajištění bezpečnosti a pořádku. Mimo jiné byly sledovány osoby, jež v následujících týdnech přicestovaly ze Švýcarska.¹³⁸

K účasti na pohřeb císařovny byli pozváni také starostové statutárních měst, tedy i Karl Brandhuber.

Obyvatelé monarchie vnímali jazykové spory pod tíhou politických diskusí o Badeniho jazykových nařízeních. Politická scéna se radikalizovala, což vedlo také ke zvýšenému výskytu násilných excesů v moravských obcích roku 1898 a v letech následujících. Tyto pouliční konfrontace Němců a Čechů zároveň zpětně eskalovaly napětí v politických kruzích. K těmto obcím patřily na Moravě především Olomouc, Brno, Litovel a Jihlava.¹³⁹

Jednou z patrných příčin veřejných shromáždění a průvodů, jež vyústily v pouliční nepokoje, bylo také sté jubileum narození Františka Palackého. To shodou okolností vyšlo právě na padesáté výročí vlády Františka Josefa I.

1.3.1 Olomoucký orloj

Slavnostní odhalení olomouckého orloje 22. 5. 1898 se z hlediska oficiálních veřejných projevů neslo v německém duchu. Vzhledem ke složení tehdejšího obecního zastupitelstva, členské základně spolku, který inicioval obnovu orloje, a také významu události, je pochopitelné, že němečtí politici využili příležitosti k demonstraci německé kultury. Na radnici byly vyvěšeny prapory v rakouských barvách, v barvách města a rovněž v německých barvách. K předním účastníkům slavnosti patřily vysocí důstojníci olomoucké vojenské posádky, zástupci samostatné Teologické fakulty, arcidiecéze, německý *Männerengesangverein*, obecní

¹³⁷ Tamtéž, *Mým národům; An meine Völker*. 16.9.1898, f. 218.

¹³⁸ Moravské místodržitelství zaslalo v listopadu 1898 všem okresním hejtmanům, starostům statutárních měst a vedoucímu policejního ředitelství v Brně a policejního komisařství v Ostravě seznam osmi anarchistů původem ze Švýcarska. Tamtéž, f. 340–342. Zprávy tohoto typu byly zasílány místodržitelstvím také v následujících letech, stejně jako v předchozích. Svědčí to o důsledném systému dohledu nad vnějšími i vnitřními hranicemi státu.

¹³⁹ Viz kapitolu 1.4 Násilné excesy v moravských obcích.

zastupitelstvo, *Měšťanský ozbrojený sbor*, okresní hejtman von Gastheim¹⁴⁰, místodržitelství rada von Khade¹⁴¹ a dr. Johann Palisa, původem opavský astronom, tehdy působící ve Vídni.¹⁴² Někdejší starosta Josef von Engel při této příležitosti pronesl svůj poslední veřejný projev. V něm se zamyslel nad způsobem chápání času v minulosti, nad hodinami, jež byly v minulých stoletích umísťovány na budovy kostelů a radnic, a hovořil o olomouckém orloji, který byl obnoven již popáté. Doufal v jeho zachování. Potom Engelův nástupce Brandhuber podtrhl slavnostní okamžik slovy z Goethova Fausta: „*Co jsi zdědil po svých otcích, / toho získej, abys to skutečně měl*“¹⁴³

Olomouc byla zpodobněna jako Šípková Růženka, probuzená z dlouholetého spánku, vysvobozená ze šípkového trní – tj. z pevnostního opevnění. Měšťané v tento pozitivní obrat nedoufali a za vše je třeba podle Brandhubera poděkovat vznešenému vladaři Františku Josefovi I., který nad vším v Rakousku vládne. *A naše probouzející se Šípková Růženka, když znovu otevře své zasněné oči, uvidí ve městě kolem sebe kvalitnější, lepší život. Tím zahajujeme sotva tušený obrat k lepšímu, a vznešený zvěstovatel nové tvůrčí doby, císař František Josef I., slavně panuje nám a Rakousku.*¹⁴⁴ Tuto metaforu již použil Willibald Müller ve své knize z roku 1894.¹⁴⁵

Josef von Engel symbolicky předával rekonstruované dílo městu.¹⁴⁶ V závěru slavnosti byl orloj uveden do chodu a zvonkohra zahrála rakouskou císařskou hymnu.¹⁴⁷

¹⁴⁰ VYSKOČIL, A.: *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850-1918*. Praha 2011, s. 93–94, s. 346; Okresní hejtmanství sídlilo na náměstí Františka Josefa (Franz Josef-Platz, dnešní náměstí Republiky). Nyní se zde nachází Knihovna města Olomouce.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 143.

¹⁴² *Die Eröffnungsfeier der Olmützer astronomischen Kunstuhr*. Mährisches Tagblatt, č. 96, 23. 5. 1898, S. 3–5, zde S. 4. K orloji a jeho rekonstrukci viz především ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 307–313.

¹⁴³ *Was du ererbt von deinen Vätern hast, / Erwirb es, um es zu besitzen.*“// *Die Eröffnungsfeier der Olmützer astronomischen Kunstuhr*, s. 4.

¹⁴⁴ „*Und wieder erblickt unser erwachendes Dornröschen, wenn es die träumerischen Augen wieder aufschlägt, ein höheres, gesteigertes Leben der Stadt um sich, eine kaum geahnte Wendung zum Guten ist darin eingetreten, und der erhabene Bringer einer neuen schöpferischen Zeit Kaiser Franz Josef der Erste waltet glorreich über uns und über Österreich.*“ *Die Eröffnungsfeier der Olmützer astronomischen Kunstuhr*, s. 4.

¹⁴⁵ GRAESER, Carl – MÜLLER, Willibald: *Olmütz im Jahre 1894*, s. 2.

¹⁴⁶ „*als ein Werk deutscher Kunst, deutscher Wissenschaft und deutscher Bürgerkraft, welche unsere Stadt mit Allem geschaffen hat, was ihr zu Ruhm und Ansehen gereicht.*“ *Die Eröffnungsfeier der Olmützer astronomischen Kunstuhr*, s. 5.

¹⁴⁷ Tamtéž.

1.3.2 Pomník Františka Josefa I.

Oslavy padesátého výročí vlády císaře Františka Josefa I. byly v jednotlivých městech monarchie připravovány dlouho dopředu. To se týkalo též Olomouce. Kromě událostí lokálního rozměru, v obcích vzdálených od srdce monarchie, se pochopitelně počítalo s velikými oslavami ve městě na Dunaji, tedy ve Vídni. *Živnostenský spolek* s hlavním sídlem ve Vídni (*Gewerbeverein*) již několik let dopředu připravoval velkolepé oslavy. K účasti na přípravách byli také vyzváni představitelé Olomouce a K. Brandhuber byl vybrán jako zástupce města již v roce 1894.

Mimořádný význam měly přípravy oslav i pro další přední Olomoučany. Zlatým hřebem mělo být odhalení mocnářova pomníku z dílny sochaře Antona Brenka.¹⁴⁸

Hlavou přípravného komitétu byl starosta Brandhuber. Ačkoliv by bylo možné předpokládat, že pomník panovníka, Františka Josefa I. nebude negativně ovlivněn nacionalismem, a že společné loajální cítění vůči panovníkovi sjednotí tehdejší společnost, nikoliv rozdělí, opak byl pravdou.

Pro dobu pozdních 90. let je však příznačné, že i události celostátního významu měly negativní nacionální rozměr. Olomoucký, po stránce politické česky smýšlející advokát Julius Ambros, stál v čele deputace k okresnímu hejtmanovi M. Gastheimbovi. Deputace chtěla vyjádřit nesouhlas s podobou pomníku a seznámit hejtmana s požadavky na podobu pomníku a jeho slavnostní odhalení. Gastheimb poté seznámil s následujícími požadavky starostu Brandhubera:¹⁴⁹

- 1) Nápis na pomníku musí být uveden v obou zemských jazycích
- 2) Slova v nápisu „Město Olomouc“ mají být nahrazena slovy „Královské hlavní město Olomouc“
- 3) Během zdravice musí starosta pronést nejméně pět slov česky

Po rozmluvě s okresním hejtmanem upustila deputace od třetího požadavku, ovšem na prvních dvou trvala. Vzhledem k tomu, že pomník nebyl financován z obecních

¹⁴⁸ K realizaci díla a dobové diskusi o umístění pomníku viz ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 313–317; *Anton Brenek*. In: HELLER, H.: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexicon*. Brünn 1892, s. 11.

¹⁴⁹ SOkA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, rok 1898. Protokol o tajném zasedání obecního zastupitelstva z 2. 5. 1898, f. 65.

prostředků, nýbrž z prostředků, které darovala německá spořitelna a jednotlivci, vyjádřil okresní hejtman Gastheimb názor, že není nutné přihlídnout k výhradám a požadavkům deputace a je tedy možné zůstat u původního návrhu, jenž počítal pouze s německými nápisy. Toto rozhodnutí bylo také na schůzi obecního zastupitelstva přijato.

Formulace „královské hlavní město Olomouc“ mělo jednak vyzdvihnout význam Olomouce na Moravě a jednak mělo připomínat tradici silného českého království a Svatováclavskou korunu, která symbolizovala české historické státní právo.

Právě z toho důvodu, že se označení „královské hlavní město“ stalo pojítkem s konstruovanou „slavnou minulostí českého národa“, doporučili někteří členové moravského zemského sněmu¹⁵⁰ v roce 1905, aby město nadále neužívalo tento titul, neboť přídomek „královské“ údajně posiluje „protiněmeckou stranu.“ Protiněmecká strana si tak údajně připomíná časy české státnosti symbolizované českou Korunou. Obecní rada se k možnému ideologickému náboji čestného titulu Olomouce nevyjádřila. Sepsala však krátkou historii udělení a užívání titulu královské v případě Olomouce i některých moravských měst. Proti návrhu moravského zemského sněmu argumentovala tím, že tento titul není na škodu národních poměrů v Olomouci. Odebrání titulu „královský“ nepovažovala rada Olomouce za rozumné. Podle ní by se tento krok stal precedentem pro „*konání v budoucnu, které by nebylo k dobru.*“¹⁵¹

Vrátíme-li se k přípravám instalace pomníku roku 1898, požadavky formulované J. Ambrosem tak nebyly zohledněny a cíle deputace nerezonovaly ve společnosti. Zasedání zastupitelstva bylo tajné snad právě z toho důvodu, aby byla eliminována pozornost veřejnosti a potenciální nepokoje, které by narušily přípravy oslav jubilea.

V srpnu 1898 uspořádala ostrostřelecká společnost na počest císařova jubilea slavnostní střelby (*Kaiser Jubiläums-Schiessen*).¹⁵² Někteří členové spolku tehdy mohli vzpomínat na návštěvu císaře roku 1880, při které zavítal také na olomouckou střelnici. Při této návštěvě si nenechal ujít příležitost vystřelit do terče, který se pak stal pýchou olomouckého spolku.¹⁵³

¹⁵⁰ V pramenech bohužel není zmíněno, kteří konkrétně.

¹⁵¹ SOKA Olomouc, f. AmOl, reg. 1874–1920, i. č. 307, sign. A3, kart. 525.

¹⁵² SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, rok 1898. Zpráva místodržitele Spens-Boodena starostovi K. Brandhuberovi o uděleném povolení ministerstva vnitra, f. 83.

¹⁵³ Dochovaný terč je nyní uschován v depozitáři Vlastivědného muzea Olomouc, viz DOLÁKOVÁ, M.: *František Josef I. v Olomouci*, s. 31–32.

Starosta Brandhuber krátce před plánovanou událostí, 15. 11. 1898, informoval zastupitelstvo města, že práce na pomníku jsou hotovy a pomník může být odhalen ke dni 2. 12. 1898, tedy k jubilejnímu datu korunovace Františka Josefa v Arcibiskupském paláci. Jak Brandhuber dále uvádí, odhalení pomníku by mělo proběhnout přiměřeně klidně s ohledem na úmrtí Jeho Veličenstva císařovny Alžběty.¹⁵⁴ Podle naplánovaného programu oslav byla tedy v devět hodin ráno celebrována slavnostní bohoslužba v městském farním kostele sv. Mořice, poté v jedenáct hodin již u císařova pomníku zazpíval sbor *Mužského pěveckého spolku (Männer-Gesangverein)*, zazněla slavnostní řeč a pomník byl odhalen.¹⁵⁵

Z doby oslav, respektive z doby krátce po nich, se zachoval mimořádně zajímavý dokument, totiž zpráva Marie Schrötterové K. Brandhuberovi, ve které jej žádá o dodatečnou finanční podporu k zaplacení hudební produkce. Zprávu napsala na svou vizitku.¹⁵⁶

*Milý Brandhubere! Dovol mi, poté, co jsou oslavy za námi, abych na tebe jako nepříjemný opozdilec směřovala prosbu o peníze. Hudebníci při slavnostním odhalení stojí 5 zl. a noty hymny 16 zl. 50 kr. Znáš bídnou peněžní situaci našich spolků, moc pěkně tě prosím, zda by nebylo možné, abyste tyto výdaje převzali. Srdečně zdraví Marie Schrötter*¹⁵⁷

Finanční podpora byla zajištěna. Náklady na organizaci velkolepé události byly investovány s vědomím jednak samozřejmě důležitosti oslav panovníka, jejich přirozenosti a jednak z důvodu zvýšení prestiže města a potvrzení zásluh představitelů obce.

Svou veřejnou činnost ve městě a péči o památky završil v jubilejním roce Brandhuberův předchůdce von Engel, v té době již „na odpočinku“. Obnovení orloje byla totiž především Engelova zásluha. Engel inicioval jeho rekonstrukci. Jeho vztah ke kulturnímu dědictví a vztah k městu jej motivovaly již v roce 1885 k založení

¹⁵⁴ SOKA Olomouc, f. AmOl, reg. 1874–1920, i. č. 307, sign. A3, kart. 525.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tento dokument představuje do jisté míry raritu. Dosud se totiž nepodařilo nalézt příliš mnoho dokumentů ze vzájemné korespondence, v podstatě osobní korespondence, Brandhubera s osobou jemu přátelsky blízkou, nebo přímo rodinně spřízněnou jako v tomto případě. Tamtéž; Marie Schrötter byla manželkou starosty lékárníka Karla Schröttera, příbuzensky spjatého s rodem Primavesi. K příbuzenství viz KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*, 2, 1, s. 75–76, 267; *Lieber Brandhuber! Gestatte Mir, nachdem die Feierlichkeiten vorüber sind, als unangenehmer Nachzügler eine Bitte um Geld an dich zu richten. Die Musiker bei der Enthüllungsfest kosten 5 fl. und die Noten der Hymne 16 fl. 50 Kr. Du kennst die elende pekuniäre Lage unserer Vereine, ich bitte dich recht schön, ob es nicht möglich wäre, daß Ihr diese Auslagen übernehmt. Mit herzlichen Grüßen. Marie Schrötter*“

¹⁵⁷ Jméno je napsáno tištěným písmem na vizitce.

*Kunstuhr-Verein*u a činnost tohoto spolku byla završena dokončenou rekonstrukcí a slavnostním odhalením orloje.

Speciální význam měly oslavy panovníkova jubilea pro ty jednotlivce, kterým byla udělena některá z medailí za zásluhy. Jednalo se o Jubilejní medaili pro civilní státní zaměstnance, kteří byli v aktivní službě kdykoliv v období od 2. 12. 1848 do 2.12. 1898. Jestliže daný úředník již nebyl v aktivní službě, měl nárok na tuto medaili pouze tehdy, když vykonával službu nepřetržitě po dobu deseti let.¹⁵⁸ Na tuto medaili bylo navrženo 25 osob.

K nominantům patřili mj. dlouholetý městský archivář Franz Xaver Parsch a ředitel vyšší reálky Adolf Thanabaur.

Kromě této medaile byla udělována v jubilejním roce také medaile za zásluhy, konkrétně „Čestná medaile za čtyřicetileté věrné služby“. Šest ze třinácti nominantů pracovalo na finančních odborech radnice.¹⁵⁹

¹⁵⁸ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, rok 1898. Opis listin týkajících se zavedení medaile císařským reskriptem z 18. 8. 1898, f. 266–269. František Josef I. v době vydání tohoto reskriptu pobýval císař stejně jako v předchozích letech v (Bad) Ischlu.

¹⁵⁹ Tamtéž, ff. 400, 403. Pro seznam navržených osob viz tabulku v příloze.

1.4 Násilné excesy v moravských obcích

Násilné, národnostně motivované, excesy lze označit za jeden z průvodních jevů 90. let 19. století a začátku 20. století. Z hlediska výzkumu jsou poměrně těžko uchopitelné, neboť se k nim dochovaly prameny, ze své podstaty subjektivně zabarvené, jež navíc zachycují konkrétní případy ex post. Přesto jsou cenným dokladem společenského napětí té doby a kromě toho nabízí možnost komparace.

K národnostním střetům došlo na konci devadesátých let a na začátku nové dekády v Olomouci, Jihlavě, Litovli a dalších městech. Nepokoje roku 1899 v Přerově, Holešově a ve Vsetíně byly naopak spíše sociálního charakteru. To platí především o Přerovu. V případě Holešova sehrál určitou roli antisemitismus.

Olomouc a Jihlava patřily k silným ostrovům němectví, v nichž si němečtí politici dokázali udržet politickou moc do zániku monarchie. Litovelská radnice byla „dobyta“ tamními Čechy.¹⁶⁰

Z hlediska politického stranictví nebyli účastníci těchto událostí příliš vyhranění. Posílen byl image národnostní soudržnosti skupiny a image násilného charakteru konfrontace, v dobových pramenech často zvaných „*krvavá řež*“.¹⁶¹

Jednou z příčin vzájemných střetů byly české emancipační tendence, reprezentované často průvody tělocvičných jednot Sokolů¹⁶², které Němci vnímali jednak jako momentální provokaci a jednak jako doklad narůstajícího českého živlu.

Starostové měst se v případě propuknutí excesů snažili prezentovat sami sebe jako nezúčastněné osoby nebo mediátory. Starostové také často sahalo k úřednímu zákazu akce. Takto postupoval mimo jiné olomoucký starosta Brandhuber – úředně zakázal několik průvodů, zřejmě z důvodu snahy eliminovat nebezpečí veřejných nepokojů. Čeští národní aktivisté však interpretovali jeho chování jako jednoznačnou snahu potlačit českou menšinu a odvolávali se k moravskému místodržiteli.

Jihlavský starosta Vincenz Inderka (1855–1934)¹⁶³ inklinoval k radikální německé politice, ačkoliv byl jinak členem *Německé pokrokové strany*. Během

¹⁶⁰ K Litovli viz VIKTOŘÍK, M.: Z „*bojů o radnice*“ moravských měst. Volby do obecních výborů v Litovli na konci 19. století. Časopis Matice moravské, 134, 2015, č. 1, 81–108.

¹⁶¹ ŽÁČEK, Jan: *Pravda o krvavých událostech moravských*. Brno 1899; FASORA, L.: *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*. In: RANDÁK, Jan – KOURA, Petr (edd.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 101–115, zde s. 108.

¹⁶² FASORA, L.: *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910*, s. 108–109.

¹⁶³ Věkově téměř vrstevník Karla Brandhubera (1846–1934).

národnostních nepokojů v Jihlavě roku 1910 došlo k těžkým zraněním několika osob.¹⁶⁴

Z hlediska sociální skladby účastníků se Olomouc, kde bylo zastoupení velkého výrobního průmyslu potlačeno, vyznačuje tím, že na akcích téměř chybělo dělnictvo z řad obyvatel vnitřního města.

V Jihlavě byli na těchto akcích naopak dělníci a obecně sympatizanti nacionálních stran zastoupeni silně. Radikální dělničtí funkcionáři, pozdější členové DAP (*Deutsche Arbeiter Partei*), byly jedním z hybatelů protičeského hnutí. Vliv německého i českého dělnictva byl patrný také v Prostějově a v Litovli.

Aktéři excesů pocházeli jak z domácího města, tak z okolních obcí, což byl společný atribut všech excesů v moravských městech. Lze to považovat za důmyslnou, leč ne příliš morálně čistou taktiku. Dalším společným znakem excesů, na nějž poukázal Lukáš Fasora, byla skutečnost, že tehdejší aktéři z domácího města, se museli vyrovnávat s ambivalentní situací, kdy jeden den stáli v roli soupeřů, a druhý den se opět museli přenést do svých rolí v lokální komunitě.¹⁶⁵

Významnou roli v udržování a v případném získávání silnějšího mocenského postavení v obci, představovaly excesy „fingované“ nebo nepravděpodobné. Jejich důvěryhodnost je z dnešního pohledu pochybná. Příznačným atributem byla snaha jedné ze stran upozornit správní úřady na konflikt s protistranou, útlak ze strany protivníka apod.

Jedním z nich byla „demonstrace“ členů olomouckého pěveckého spolku *Männergesangverein* před Národním domem 16. 6. 1901. Tento pěvecký spolek slavil čtyřicetileté výročí existence. V pozdních večerních hodinách procházeli členové spolku centrem města, zřejmě v dobrém rozmaru po návštěvě některého z restauračních zařízení. V České ulici (dnešní ulice 8. května) prošli také kolem Národního domu. Souběh dalších událostí je však sporný. Iniciátorem úředního oznámení byl JUDr. Jan Ošťádal (1864–1927), funkcionář Národní jednoty pro východní Moravu, který jako očitý svědek a právně vzdělaný muž se stal ústřední postavou incidentu.

Podle Ošťádala „*veliký zástup mladých lidí demonstroval a provokoval tím způsobem, že postaviv se před kavárnu [kavárna v přízemí budovy Národního domu, I. P.], nepřetržitě po delší dobu křičel 'heil', zdvíhal do výše ruce a hole a že si*

¹⁶⁴ FASORA, L.: *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910*, s. 112–113.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 111–112.

počínal tak hrozivě, jakoby chtěl způsobiti nějakou výtržnost'.¹⁶⁶ S pocitem ohrožení sebe a svých blízkých zaslal telegram o nepokojích moravskému místodržiteli Aloisi von Spens-Booden a žádal o ochranu a zjednání pořádku. Místodržitel následně vydal telegraficky následující pokyn starostu Brandhuberovi: „*Doktor Ošťádal informuje o demonstracích před besedním domem v Olomouci a prosí o ochranu. Žádám o provedení opatření k zajištění klidu a pořádku.*“¹⁶⁷

Následující den projednala obecní rada tento případ. Vyslechla a zaprotokolovala vysvětlení J. Ošťádal.¹⁶⁸ V dopise určeném místodržiteli ze 17. 6. 1901 konstatoval starosta Brandhuber, že bezpečnostní složky byly připraveny zasáhnout v případě nezákonného chování členů *Männergesangvereinu* nebo přihlížejících obyvatel. K případnému zásahu však nebyl důvod a k demonstracím před *besedním domem* nedošlo.¹⁶⁹

Na základě prověření události ze strany radnice bylo zjištěno, že k hmotným škodám, ani ke zraněním osob nedošlo, a tak byla kauza olomouckými radními velmi rychle uzavřena, mimo jiné s tím závěrem, že dr. Ošťádal a jím uvedení svědci jsou notoricky známí čeští agitátoři a jejich stížnost musí být tudíž označena za tendenční¹⁷⁰. Nutné vyšetření tohoto údajného excesu zcela jistě jen zkalilo dozvuky oslavy jubilea *Männergesangvereinu* předchozího dne.

Účastníci oslav zaplnili téměř celé město a průběhu této události bylo věnováno celé vydání *Mährisches Tagblattu*.¹⁷¹ Redaktoři *Mährisches Tagblattu* vůbec nezmínili údajné výtržnosti v České ulici. O to zajímavěji se jeví informace o příležitostném zhářství.

V sobotu 15. 6. 1901 před půlnocí zapálil v Barvířské ulici 10 neznámý mladík spolu s dalšími dvěma hochy černo-žlutý prapor, symbol habsburské monarchie, vlající na ulici ze střechy domu.¹⁷² Následující den kolem půl desáté večer vzplál

¹⁶⁶ Ošťádal se svými blízkými pozoroval situaci z tehdy ještě stojícího mostu nad slepým ramenem Moravy. Více viz v příloze. SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 163, rok 1901. Protokol ze 17. 6. 1901.

¹⁶⁷ „*Doktor Ostadal berichtet über Demonstrationen vor besedni dům in Olmütz. Ersuche für Ruhe und Ordnung Vorsorge zu treffen. Statthalter.*“ Tamtéž.

¹⁶⁸ Přepis textu výpovědi viz v příloze.

¹⁶⁹ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 163, rok 1901. Protokol ze 17. 6. 1901; SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 17, i. č. 187, rok 1902, ff. 357–358.

¹⁷⁰ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 163, rok 1901, dokument k jednání o události, Zl. präs. 157.

¹⁷¹ *Mährisches Tagblatt*, č. 137, 17. 6. 1901.

¹⁷² *Eine angezündete Fahne*. *Mährisches Tagblatt*, č. 137, 17. 6. 1901, s. 6.

požár ve dvoře hostince „*U města Prahy*“ („*zur Stadt Prag*“), který však podle mého názoru nemusel mít souvislost s předchozím případem.¹⁷³

18. 8. 1901 došlo k reálněji vypadajícímu případu, kdy byli účastníci sokolské slavnosti v Holicích napadeni, patrně německými výrostky, když se někteří ze Sokolů vraceli do města. Tresní oznámení podali však pouze dva účastníci, a to August Wüst, fotograf, a Josef Matura, stavební asistent. K napadení mělo dojít v Kateřinské ulici, kde na Sokoly vracející se z holické slavnosti čekala skupina výrostků (*halbwüchsige Burschen*), která procházející Sokoly *insultovala, respektive zesměšnila, poplivala, nadávala jim a nakonec po nich házela kameny.*¹⁷⁴

Jedním z kamenů byl údajně A. Wüst zraněn na pravém rameni. Výpověď obou mužů dosvědčil kočí Josef Lustig,¹⁷⁵ do jehož vozu nakonec kámen kuriozně zapadl.¹⁷⁶

¹⁷³ *Schadenfeuer*. Mährisches Tagblatt, č. 137, 17. 6. 1901, S. 6. Následkem požáru shořel chlév. Většinu okolních nemovitostí se však podařilo zachránit díky zjevně výtečné spolupráci tehdejšího profesionálního sboru hasičů a měšťanských spolků a spoluprací Olomouce s tehdy samostatnou Novou Ulicí. Ze spolků se zásahu účastnili dobrovolní hasiči z Olomouce, dobrovolní hasiči a turneři z Nové Ulice.

¹⁷⁴ SOKA Olomouc, f. AmOl. Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 17, i. č. 187, rok 1902, f. 356.

¹⁷⁵ *Kutscher des Einspannerwagens*

¹⁷⁶ Tamtéž, f. 354.

2. Německé kulturní rysy Olomouce a měšťanské spolky

Obyvatelstvo Olomouce tvořili Němci, Češi, židé a obyvatelé původem z jižní a jihovýchodní Evropy.

Dlouhodobý pobyt byl židům ve městě umožněn až od roku 1848. Do roku 1848 mohli vcházet do města pouze s povolením, a to za účelem obchodu, nejčastěji týdenních trhů. Roku 1848 a po několik následujících let se však museli potýkat se silnou nevolí některých Olomoučanů. Tehdy se v Olomouci stal nejznámějším exces vůči Mosesi Hamburgerovi a jeho rodině. Násilné excesy tehdy zažili židé i v dalších moravských městech, mimo jiné v Prostějově.¹⁷⁷ Do moravského zemského sněmu a na říšskou radu doputovaly petice proti emancipaci židů, v menší míře ale též hlasy hájící jejich emancipaci.¹⁷⁸

Olomoučané, obyvatelé „druhého hlavního města“, žili po většinu „dlouhého“ 19. století v místě, jehož atmosféru utvářela přítomnost vojenské posádky, církve a studentstva. To, že se až do vzniku „Velkého Olomouce“ v roce 1919 jednalo o převážně německé město, je obecně známou skutečností. Veřejné projevy a manifestace němectví byly často politicky motivovány, obzvláště na přelomu 19. a 20. století. Svůj německý ráz si ovšem město do značné míry zachovávalo přirozenou cestou, nejen díky německému jazyku, jímž hovořila většina obyvatel, ale také díky aktivnímu působení mnoha měšťanských spolků a prostřednictvím činnosti architektů a umělců, pocházejících z Vídně či těch, kteří ve Vídni studovali. Tito byli angažováni městskými zastupiteli v rámci plánů rozvoje města, financovaných jak z obecní pokladny, tak i z osobních finančních darů.

Značný podíl na rozvoji kultury i politické činnosti mělo samozřejmě také české obyvatelstvo. Intelektuální špičky z jeho řad se podílely na rozvoji kultury, velmi zřetelně od sedmdesátých let 19. století. Olomoučané a také obyvatelé okolních obcí, kteří byli v kontaktu s městem, se zapojovali do činnosti řady měšťanských spolků, nejprve národnostně indiferentních, později – v důsledku vypjatého nacionalismu poslední čtvrtiny 19. století – často národnostně vyhraněných.

Angažování olomoučtí Němci se i přes svou rozdílnou politickou příslušnost kulturně identifikovali a často jednotně prezentovali prostřednictvím germánské

¹⁷⁷ MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*. Praha 2015, s. 226–227.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 230–238.

kultury. Rozdílná symbolika pak prezentovala jejich rozdílné kulturní hodnoty a zájmy. Germán, Germánie s černou a zlatou barvou byly symbolem Rakouska; černá, červená a zlatá byly symbolem velkoněmectví. Pohlednice, spolkové prapory a odznaky byly ideálním prostředkem prezentace těchto idejí, podobně jako postavy německé či rakouské kultury, objevující se v názvech ulic, v hudebních i divadelních představeních a v lidové slovesnosti.

Měšťanské spolky v Olomouci podobně jako v mnoha dalších městech Předlitavska vytvářely v obci bohatý kulturní život, podporovaly vzdělanost obyvatelstva, částečně suplovaly sociální péči státu a obce a zasahovaly výrazným způsobem do politického dění.

Pestrost společenského a spolkového života se začala projevovat v 60. letech 19. století spolu s uvolňováním poměrů v monarchii. Díky Prosincové ústavě a zákonu o spolcích¹⁷⁹ (1867) se mohly rozvinout občanské aktivity měšťanů. K dynamickému rozvoji měšťanských spolků však došlo až v 80. letech. V Olomouci kolem roku 1900 dosahoval počet aktivních spolků počtu dvou set.¹⁸⁰

Dobročinné spolky čerpaly z dlouhodobé tradice předchozích dekád, což vyplývalo ze smyslu jejich činnosti. Podobně také pohřební spolky, mající kořeny v pohřebních bratrstvech raného novověku. Vedle nich byly zakládány sportovní, hospodářské, politické a kulturní spolky.

V dobročinných spolcích se často angažovaly ženy z významných olomouckých rodin. Jejich účast byla minimálně finanční, často však přímá, a to zejména v případě významných rodin olomouckých podnikatelů, které se díky svému finančnímu zabezpečení mohly věnovat této činnosti. Kromě toho je významné společenské postavení v obci zavazovalo k reprezentaci rodiny, svých manželů a otců. Dvěma nejvýznamnějšími spolky s dlouholetou tradicí byly *Frauen Wohltätigkeits-Verein* a *Dobročinný komitét dam*.

Vedení *Frauen Wohltätigkeitsverein* vydávalo také periodikum *Die Picknick-Press*, ovšem pouze jednou ročně, a lze tedy říci, že jeho účelem byla sumarizace nejdůležitějších událostí a případných změn ve spolku. Mottem spolku byly první verše Goetheho básně *Das Göttliche* (Božské): „*Edel sei Mensch / hilfreich und gut*”

¹⁷⁹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 306.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 288–289.

(„*Necht' je člověk ušlechtilý / pomáhající a dobrý*“)¹⁸¹ K aktivním členkám patřily manželky a dcery olomouckých obchodníků, živnostníků a představitelů svobodných povolání, konkrétně pak Marie Schrötter, Emilie von Engel, Rosa Blumenzweig, Charlotte Briess, Rosa Eben, Mathilde Grosse, Adele Hamburger, Julie Wödl, Rudi Hamburger a další.¹⁸²

Jejich cílem byl obecně prospěch společnosti, ale také zároveň si členky tohoto sdružení přály, aby byly „*obdivovány, ctěny a milovány*“. Politicky se řadily k podporovatelkám Deutsche Fortschrittspartei,¹⁸³ na což nepochybně měli vliv jejich manželé a otcové.

Z výročních zpráv tohoto dobročinného spolku z let 1908–1914 lze zjistit, že k pravidelným přispěvatelům patřila většina předních olomouckých rodin, především pak Briessové, Hamburgerové, Schrötterové, a roční příspěvky všech přispěvatelů se pohybovaly v řádu desítek korun. Kromě jmenovaných darovali každoročně obdobné částky Karl Brandhuber, obecní zastupitelstvo a olomoucké německé peněžní ústavy.¹⁸⁴

Bund der Deutschen Nordmährens, svaz sdružující od osmdesátých let 19. století radikálně smýšlející aktivistické Němce, usiloval o šíření myšlenky německé kulturní, hospodářské a politické jednoty spolu s tendencemi přiblížování se císařskému Německu. Svaz se vyhraňoval nejen vůči českým národním aktivistům, ale též vůči německým liberálům a křesťanským sociálům.

Tyto myšlenky jsou znázorněny na jedné z pohlednic vydaných Svazem v prvních letech 20. století.¹⁸⁵ Germán ve zbroji se štítem, na kterém se nachází symbol Svazu, stojí na skále – patrně symbolika Olomouce – a ukazuje směrem k rozbouřenému moři. Vlny slovanského příboje narážejí na balvany v moři – německé obce, německé jazykové ostrůvky ve slovanském moři, na slovanském venkově. V pravém horním rohu lze číst nápis ověňčený dubovou ratolestí:

¹⁸¹ Die Picknick-Presse. Organ des Frauen-Wohltätigkeits-Vereines in Olmütz, 6. 3. 1897, č. 1, S. 1.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ *Was wir wollen!* Tamtéž.

¹⁸⁴ Viz výroční zprávy spolku za léta 1908–1914. SOkA Olomouc, f. AmOl, M6–56, reg. 1874–1920. Olmützer Wohltätigkeits-Verein.

¹⁸⁵ Viz obrazovou přílohu. Ke kontextu a výkladu pohlednic jako obrazových pramenů viz JAWORSKI, Rudolf: *Deutsche und tschechische Ansichten. Kollektive Identifikationsangebote auf Bildpostkarten in der späten Habsburgermonarchie*. Innsbruck 2006; Týž: *Nationale Botschaften im Postkartenformat. Aus dem Bildarsenal deutscher und tschechischer Schutzvereine vor 1914*. In: HASLINGER, P. (ed.): *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*. Marburg 2009, s. 142–157.

„*Na německý venkov doléhá slovanský žár, můj německý národe, buď ve střehu*“¹⁸⁶ – Takové symboly se snažili němečtí radikální aktivisté využívat k posílení konstruovaného vědomí kulturní a národní jednoty.

V devadesátých letech 19. století se v důsledku konfrontačně zaměřeného stylu politiky zvyšovala frekvence užívání pojmů se slovním základem –Germán.¹⁸⁷ Radikální nacionalisté toho využívali a díky těmto výrazovým prostředkům zvyšovali tlak na své politické oponenty. Tento způsob komunikace fungoval i vice versa. Pojmy se slovním základem –Slovan byly rovněž velmi frekventované a ve všech případech vyvolávaly buď silné negativní nálady, nebo pozitivní reakce. Němečtí nacioinálové a nacionalisté takto ale označovali i jiné národnostní skupiny monarchie, např. *Welschen* pro Italy, nebo *Wenden*, patrně pro tehdejší potomky Polabských Slovanů.

„*Když vypukne oheň, spěchají všichni dobří občané na pomoc, aby zachránili, co zachránit lze, a tak mají také všechny německé obce držet pohromadě při ničivém národnostním požáru, který se táhne proti našim obcím na jazykové hranici, a poskytnout věrnou obrannou práci, aby ani jedna německá sesterská obec nepadla Čechům, Polákům, Vendům nebo Vlachům za kořist.*“¹⁸⁸

Vnitřní společenské napětí eskalovalo v první dekádě 20. století¹⁸⁹ a zasahovalo do mnoha oblastí života obyvatel obcí českých zemí. Jednalo se o časté verbální i fyzické potyčky,¹⁹⁰ jež byly řešeny na půdě obecního zastupitelstva, měšťanských spolků a v některých sporných záležitostech, obzvláště ve sporech na poli školství, v případech násilných excesů a během přípravy jazykových zákonů a po jejich vydání, byly přenášeny na jednání moravského zemského sněmu i poslanecké sněmovny říšské rady. Tyto rozepře v mnohém brzdily rozvoj obce i větších správních celků.

¹⁸⁶ „*An deutschem Land nagt slav'sche Glut, mein deutsches Volk sei auf der Hut.*“

¹⁸⁷ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 197.

¹⁸⁸ „*Wenn ein Feuer ausbricht, eilen alle braven Bürger zu Hilfe, um zu retten, was zu retten ist, und so sollen auch bei dem verheerenden nationalen Brande, der gegen unsere Sprachgrenz-Gemeinden herankriecht, alle deutschen Gemeinden zusammenhalten und treue Abwehrarbeit leisten, damit keine einzige deutsche Schwestergemeinde den Tschechen, Polen, Wenden oder Welschen zum Raube falle.*“ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 756, i. č. 352 Německý školský spolek ve Vídni a v Olomouci 1904–1918. Dopis centrály Dt. Schulvereinu představitelům obcí („*Geehrte Gemeindevertretung*“) z 3. 12. 1910.

¹⁸⁹ Příkladem může být zpráva o žalobě „*Slovanského politického spolku*“ proti dr. Augustu Weeberovi jako předsedovi spolku Verein der Deutschen in Mähren. Informace se objevila v periodikách Olmützer Zeitung a *Neue Zeit* v říjnu 1876. Žaloba se týkala údajné urážky českého národa resp. urážky „*slavischer Nation*“ a akcí s tím spojených. Moravský místodržitel tehdy požádal starostu Josefa von Engel o vyjádření. Viz SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 7, i. č. 142, rok 1876.

¹⁹⁰ URBANITSCH, P.: „*Mährische Exzesse*“ im Oktober und November 1899 und das offizielle Wien. Brno 2009, s. 447–471; PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 60–61.

Zatěžovaly úřednický aparát a rovněž zvyšovaly výdaje zemských výborů a ministerstev.

Při prezentaci lokálních sporů podporovala stanoviska řečníků jejich rostoucí kariéra. Především se jednalo o rod Primavesi, reprezentovaný ve sledovaném období Moritzem, Otto Klementem a Robertem Primavesim,¹⁹¹ a olomoucké starosty J. von Engel, K. Brandhubera a osoby s nimi příbuzné.

Pro vyjádření politických záměrů prosazovaných dvěma posledními německými starosty Olomouce, ve shodě s olomouckými radními, se stala proslulou jejich devíza „*Olomouc raději malá, ale německá*“.¹⁹² J. Kux ovšem uvádí, že mezi obyvateli jednotlivých olomouckých čtvrtí i mezi obyvateli Olomouce jako celku a sousedními obcemi panoval určitý odstup. Např. se jednalo o zjevnou distanc mezi Olomoucí a severovýchodně položenými obcemi.

„*Že by 'privilegovaní měšťané královského hlavního města zasedli s cizími, příšedšími a přiběhnuvšími proletáři' pod jednou střechou, to by otce měst ani ve snu nenapadlo.*“¹⁹³

Chudobu a tomu odpovídající způsob života obyvatel Černovíru a chválkovických sedláků stavěl autor proti životu obyvatel vnitřního města a podle něj by bylo čirým nesmyslem spojovat tyto odlišné oblasti. Podle Kuxe by se proti slučování takových nesourodých celků postavili jak holičtí sedláci, tak dědičně usedlí měšťané, kteří by nehledě na růst Brna nebo Moravské Ostravy raději jednoznačně odpověděli pořekladem pocházejícím z Jeseníků: „*Malé, ale mé*“.¹⁹⁴

Ukazuje se tak, že vedle nacionálního rozměru hrála při úvahách o rozšíření města důležitou roli také sociální politika. Lze se domnívat, že u dodnes užívané devízy o malé, ale německé Olomouci došlo k významovému i obsahovému posunu, a to již v době před rokem 1918.

¹⁹¹ FASORA, L.: *Mořic Primavesi*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012, s. 526; Týž: *Otto Klement Primavesi*. Tamtéž, s. 526–527; Týž: *Robert Primavesi*. Tamtéž, s. 527–528.

¹⁹² K rozporuplné tradici této devízy viz HÁJEK, M.: *Olomoučtí Němci 1918–1938*, s. 30.

¹⁹³ „*Insbondere die Eingemeindung der nordöstlich gelegenen, von der Stadt durch einen anderthalb km breiten unverbauten Geländestreifen getrennten Vororte kam überhaupt nicht in Betracht. Dass 'die privilegierten Bürger der kgl. Hauptstadt sich mit fremden, zugewanderten und hergeloffenen Proletariern' je unter einem Dach zusammengesetzt und vereinigt hätten, das wäre den Stadtvätern nicht im Traum eingefallen.*“ KUX, J: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, s. 393.

¹⁹⁴ „*Klein, aber mein.*“ Tamtéž.

Na finanční limity bránící rozvoji města, ale zároveň na možnosti řešení upozornila skupina osmi obecních zastupitelů v únoru roku 1911.¹⁹⁵ Konstatovala, že město stagnuje, a vycházeli při tomto z posledního sčítání obyvatelstva, tedy sčítání k roku 1910, uskutečněného v lednu 1911.

Skutečnost, že město stagnuje, byla tehdejšími současníky naprosto zjevná. Lze si tedy položit otázku, proč tito zastupitelé upozornili na stagnaci města. Snad se jednalo o snahu opozice zviditelnit se. Každopádně rozhodnutí „konzervovat“ staré město, rozšiřovat je pouze směrem k západně položeným obcím Nová Ulice, Neředín, Hněvotín (Neugasse, Neretein, Nebotein) s převahou německého obyvatelstva a cíleně se tak bránit „čechizaci“ („*Tschechisierung*“) bylo tehdejšími českými národními aktivisty kritizováno.

Na druhé straně však byla tato strategie německých politiků zcela pochopitelná. Úřední čtvrť (Beamtenviertel) a především samostatná Nová Ulice byly označovány jako sestry¹⁹⁶ nebo též jako dcery Olomouce.¹⁹⁷

R. Fischer jako jmenovaný vládní komisař využil k jednoznačnému prosazení českého živlu na území města taktiku značného rozšíření, spojení s okolními, převážně českými obcemi, a tak vznikl „Velký Olomouc“. Tomu navíc předcházelo poměrně rychlé odvolání německého vedení daných okolních obcí a jmenování dočasných komisařů.

„Lex Parma“, moravský zemský zákon z 27. 11. 1905, upravoval způsob komunikace v obcích, kromě nich také v silničních výborech a v zemském výboru. Zastupitelstva obcí si volila svůj jednacím jazyk a v případě nejméně 20procentní menšiny musela obec respektovat jazyk obyvatele obce. V Olomouci byla za jednacím jazyk stanovena němčina. Výklad tohoto zákona v praxi byl zde velmi úzký, tolerující, případně upřednostňující němčinu ve všech případech, kde to bylo možné. Tento přístup lze považovat za pragmatické rozhodnutí obecní rady v čele se starostou Brandhuberem, neboť směřovalo ke zjednodušení administrativy. Tehdejší čeští národní aktivisté ovšem viděli v takovém rozhodnutí jednoznačně další z příkoří vůči olomouckým Čechům.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Z podpisů dokumentu lze přečíst jména Oswald Theimer, Friedrich Galle, Max Stachowetz. SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 22, i. č. 37, rok 1911.

¹⁹⁶ SÝKOROVÁ, Silvie: *Česká menšina v německé obci na příkladu Nové Ulice u Olomouce na konci devatenáctého a počátku dvacátého století*. Olomouc. FF UP 2015, Rkp. rigorózní práce, s. 153.

¹⁹⁷ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, s. 393.

¹⁹⁸ FISCHER, R.: *Cesta mého života* 3, 2, s. 117–119.

Kromě negativních aspektů soužití olomouckých Němců a Čechů, reflektovaných negativně zejména českou historiografií do roku 1945, přinesly aktivity čelních představitelů olomoucké společnosti, nejen olomouckých starostů, také svá pozitiva. Starostové iniciovali řadu akcí, koordinovali je a vytvářeli podmínky pro mnoho pozitivních kroků při budování moderního města, zejména v oblasti výstavby a elektrifikace, jak bylo zmíněno výše.

Značně zpomalené město Olomouc, město na střední Moravě, se postupně proměňovalo do podoby moderní hanácké metropole první republiky.

2.1 Jazyková problematika v Olomouci

Jazyk je komunikační nástroj. V habsburské monarchii druhé poloviny 19. století však byl také nástrojem politiky. Stal se „*efektivním prvkem politické mobilizace*“¹⁹⁹ a stejně tak symbolem politického postoje jedince.²⁰⁰ Jazyk lze chápat jako jasný identifikátor kulturního prostředí, milieu, jež formovalo daného mluvčího. Politický a národnostní rozměr jazyka se stále výrazněji prosazoval v poslední čtvrtině 19. století. To je patrné z vývoje občanské společnosti českých zemí, z rozmanitosti měšťanských spolků a jejich početnosti. Jejich dynamický rozvoj lze sledovat především od 80. let 19. století, kdy navíc výrazně ustoupily národnostně indiferentní spolky a prim začaly hrát spolky národnostně homogenní, nacionálně zaměřené. Národnostně „obránnou“ a osvětovou činnost si vzaly za své pak především školské a obranné spolky a svazy.

V poslední dekádě před první světovou válkou se ovšem jazyk stal navíc v očích státních úřadů, politiků a národních aktivistů jasným identifikátorem, v podstatě konstruovaným atributem osob a podle něj, spolu s posouzením vystupování jedince na veřejnosti, bylo obyvatelstvo v Předlitavsku rozlišováno a děleno na jednotlivé

¹⁹⁹ JUDSON, Pieter: *Die Habsburgermonarchie – Neue Interpretationen*. Bohemia 57, č. 1, 2017, s. 3–11, zde s. 6.

²⁰⁰ URBANITSCH, Peter: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander und zwischen den Nationen und dem Staat in Cisleithanien*, In: BEHÁR, Pierre – PHILIPPOFF, Eva (edd.): *Von der Doppelmonarchie zur Europäischen Union. Österreichs Vermächtnis und Erbe*. Hildesheim – Zürich – New York 2011, s. 63–92, zde s. 66. K historickému vnímání, kulturněgeografickému a psychologickému vnímání jazyka viz CSÁKY, Moritz: *Böhmen in Zentraleuropa. Das mehrdeutige und widersprüchliche Gedächtnis einer Region*. In: PETRBOK, Václav – PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (edd.): *Neviditelná lojalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha 2016, s. 13–23.

národnostní skupiny. Tento přístup pak byl převzat nástupnickými státy po roce 1918. V podstatě neviditelným aktérem zkoumané epochy bylo národnostně a v tomto smyslu též politicky neutrální, indiferentní obyvatelstvo. Z podstaty věci lze doložit a zkoumat názorové postoje těchto lhostejných jedinců a jejich postavení ve společnosti jen obtížně. Přesto je možné je nahlížet alespoň kvantitativně. Poukázat na sociální složení obyvatelstva Předlitavska, připomenout dlouholetou existenci politických stran honoračního typu a jejich postupný přerod ve strany masového typu.

Aktivitami tehdejších politiků a národnostních aktivistů, kteří usilovali o mobilizaci obyvatelstva a získání přívrženců přednáškami, politickými pamflety a rozsáhlejšími publikacemi, lze nepřímou zkoumat tuto majoritu společnosti. Tehdejší aktivisté a politici také přímo zasahovali do úředních statistik při zjišťování stavu obyvatelstva – sčítání lidu.

Národnostní rozdíly a rozepře v politicky angažovaných kruzích společnosti, do nichž byly čím dál tím více vtahovány širší vrstvy, vrcholily v první dekádě 20. století bouřlivými diskusemi mezi představiteli jednotlivých politických táborů, národnostních táborů, a tyto spory často kulminovaly násilnými pouličními excesy. Národnostně oddělené školství a samostatně stojící německý a český umělecký život byly příznačné pro poslední léta monarchie před vypuknutím první světové války.

Německý jazyk užívaný v českých zemích byl formován migrací obyvatelstva ve středovýchodní Evropě. Jazykově, kulturně a etnicky viděno, patřila Olomouc k jednomu z německých jazykových ostrovů na Moravě a jazyk místních Němců byl spoluformován příchodem nových obyvatel ze severní Moravy a Slezska, stejně jako z rakouských a německých zemí v 19. století a stoletích předcházejících.

Značný vliv na slovní zásobu, slovtvorbu a především mluvenou formu jazyka měl bavorský a v menší míře pak středoněmecký dialekt.²⁰¹ Součástí jazyka byla též hanácká nářečí a nářečí severní Moravy. Ta byla pevnou součástí jazyka Olomoučanů ještě ve druhé polovině 19. století. Později se v souvislosti s rostoucí vzdělaností měšťanů vytrácela. Němčinu olomouckého jazykového ostrova ovlivňovala do jisté míry také čeština. W. Müller, ředitel Studijní knihovny, tuto

²⁰¹ SPÁČILOVÁ, Libuše: *Olomouc na průsečíku dvou německých dialektálních oblastí*. Několik poznámek k historickému vývoji němčiny. *Časopis pro moderní filologii* 96, 2014, č. 1, s. 85–99; SCHWARZ, Ernst: *Jazyk německý na území ČSR*. In: HUJER, Oldřich (ed.): *Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk*. Praha 1934, s. 524–597.

posledně jmenovanou skutečnost vnímal negativně.²⁰² *Jeho vliv [českého jazyka, I. P.] je podél celé jazykové hranice prokazatelný, obzvláště silný na okrajích německých jazykových ostrovů a krajně nepříjemně nápadný v německých městech Brně, Olomouci a Jihlavě. Zde, kde vědecky vyšší vzdělání dávno vedlo k potlačení německého dialektu, který je vůči cizímu jazyku mnohem odolnější, se z psané městské němčiny stala bídná lokální němčina slovanského venkovského obyvatelstva a městské jinak hovořící menšiny, a tato němčina hraje ve všech zastupitelských orgánech – výjimky potvrzují pravidlo – smutnou roli.*²⁰³

Zmíněná nářečí dělil W. Müller do čtyř skupin. Podle něj se jednalo o jazykově odlišné územní celky Severní Morava, Kravaňsko, Hřebečsko a jižní Morava + Jihlava (Nordmähren, Kuhland, Schönhengst a Südmähren + Iglau).²⁰⁴

Rétorika německých politiků, obzvláště radikálních nacionalů, byla postavena na principu intelektuálně vyšší vrstvy společnosti. České obyvatelstvo vnímali němečtí aktivisté jako kulturně nižší ve srovnání s německou kulturní elitou. Rozdílnost diskursu se odvíjela od konkrétního mluvčího, ale také prostoru, v němž prezentoval své myšlenky. Mohlo jít třeba o zasedání obecního zastupitelstva, texty v periodickém tisku, předvolební pamflety nebo jiné – účel sdělení a předpokládaný hlavní recipient zde hrály velmi důležitou roli. U řady mluvčích bylo patrné jejich klasické vzdělání – znalost klasických jazyků, literatury a historie.

Z lexikologického hlediska lze v jazyce předních moravských Němců identifikovat vliv antické tradice, která byla v „dlouhém“ 19. století patrná ve vyšších společenských vrstvách, v jazykově německém i českém prostředí.²⁰⁵ Národní aktivisté ji využívali k posílení ideologického instrumentáře.

Povědomí o antické kultuře vycházelo z tehdejšího kurikula vzdělávacích ústavů elementárního a středního školství. Koncept Gindelyho učebnic pro obecné,

²⁰² MÜLLER, W.: *Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in Mähren*. Wien und Olmütz 1893, s. 177.

²⁰³ Tamtéž; „Ihr Einfluß ist längs der ganzen Sprachgrenze nachweisbar, besonders stark an den Rändern der deutschen Sprachinseln und äußerst unangenehm auffallend in den deutschen Städten Brünn, Olmütz und Iglau. Hier, wo die wissenschaftlich höhere Bildung längst zur Verdrängung des deutschen Dialectes geführt hat, welcher der fremden Sprache gegenüber eine vielfach größere Widerstandskraft besitzt, ist das Schriftdeutsch der Städte von der slavischen Landbevölkerung und der städtischen anderssprachigen Minorität zu wahrhaft schäbigen Localdeutsch verwachsen worden, das in allen Vertretungskörpern - Ausnahmen beweisen die Regel – eine traurige Rolle spielt.“

²⁰⁴ MÜLLER, W.: *Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in Mähren*, s. 177; Podobné dělení jako tehdejší dobovou klasifikaci uvádí Milan Řepa. Místo Müllerova označení „severní Morava“ řadí k národopisným oblastem „Jeseníky“, viz ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 24–25.

²⁰⁵ K tzv. scénám, melodramatickým představením, během všesokolských sletů před rokem 1918 i po něm viz DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Marathón (Obrazy antické z r. 490 před Kr.)*. AVRIGA. Zprávy jednoty klasických filologů XLIX (2007), s. 53–64.

měšťanské a střední školy dával dějinám antického Řecka a Říma značný prostor, a to především na školách středních, ať už na gymnáziích, nebo na reálkách a obchodních akademiích. Vlivem tohoto kurikula se tak v německojazyčných projevech objevovala antická látka vedle výpůjček ze staroněmecké literatury. Tyto dvě složky se navíc mísily s lidovou slovesností.²⁰⁶ Z antické terminologie používali němečtí mluvčí pojem „falanga“ („Phalanx“).²⁰⁷ Přední moravští Němci využívali tento pojem k vyjádření pevnosti a jednoty v boji. Nikoliv však ve vojenském, ale v politickém boji.²⁰⁸

„Zdá se, že doba politických abstrakcí ještě není samozřejmě u konce, ale přinejmenším se horizont vyjasnil natolik, že se uvolnil výhled na společný prostor pro práci a že existuje možnost pohlédnout v budoucnu na sevřenou německou falangu.“²⁰⁹

Podobně se vyjádřil deník Tagesbote aus Mähren und Schlesien již v roce 1883, když formuloval nutnost postavit Německý dům v Brně.

„Německá města na Moravě, která podstupují neustálými slovanskými přílivy riziko, že budou oloupena o svůj historický vztah se slavnou německou minulostí, jsou nucena v zájmu svého blahobytu, neodlučitelně spjatého s němečtím, vybudovat pevné hráze proti hrozící slovanské záplavě. Tato německá města v zemi“²¹⁰

Etnicky německé obyvatelstvo představovalo majoritu a vedle něj tvořili židé, většinou se hlásící k německé obcovací řeči, významnou skupinu obyvatelstva, a to zejména od poslední čtvrtiny 19. století. Olomoučtí židé se plně etablovali v olomouckém veřejném životě, výrazně přispěli k hospodářskému vzestupu regionu

²⁰⁶ Míněna je již výše zmíněná postava Šípkové Růženky.

²⁰⁷ K významu pojmu falanx v řecké a římské tradici viz heslo *taktika válečná*. In: SVOBODA, Ludvík, ed. a kol.: *Encyklopedie antiky*. Praha 1973, s. 602.

²⁰⁸ *Der Ruf nach Einigkeit*. Mährisches Tagblatt, č. 266, 21.11.1906, s. 1–2.

²⁰⁹ „Die Zeit der politischen Abstraktionen scheint nun freilich noch nicht vorbei zu sein, aber immerhin hat sich der Horizont so weit geklärt, dass die Aussicht auf ein gemeinsames Arbeitsterrain frei geworden, dass die Möglichkeit besteht, in Zukunft eine geschlossene deutsche Phalanx schauen zu dürfen. Und diese Phalanx wird eine Notwendigkeit, wenn die Deutschen nicht zu der trostlosen Rolle sich verurteilt sehen wollen, jeden Einfluss auf die künftige Gestaltung der Geschehnisse in diesem Reiche zu verlieren.“ Tamtéž, s. 1.

²¹⁰ „Die deutschen Städte Mährens, welche durch ununterbrochene slavische Zuzüge Gefahr laufen, ihres geschichtlichen Zusammenhangs mit der glorreichen deutschen Vergangenheit beraubt zu werden, sind im Interesse ihrer mit dem Deutschum unlöslich verknüpften Wohlfahrt genötigt, gegen die drohende slavische Ueberflutung feste Dämme zu errichten. Diese deutschen Städte des Landes werden daher jener Einrichtung nicht entraten können, weil sie alle ihre deutschen Bewohner zu einer Phalanx vereinigen müssen [...]“ CIBULKA, P.: *Friedrich Wannick – Mäzen der Brüner Deutschen*. In: HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdaléna – PAVLÍČEK, Tomáš: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*. Prague 2010, s. 389–424, zde s. 392.

a jako skupina dokázali vzdorovat antisemitským proudům. Protižidovské výboje se vyskytovaly jak na německé straně, tak na české, přičemž motivace těchto ataků byla odlišná. Zatímco na české straně je nutné vidět především nacionalisticko-hospodářské motivy, německý antisemitismus končícího 19. století byl položen převážně na rasovém, rasistickém základě.

Diskuse o rovnoprávnosti češtiny s němčinou se vedly již od revolučního roku 1848/1849.²¹¹ Rovnoprávnost užívání češtiny s němčinou ve všech oblastech veřejného života přislíbil císař Ferdinand I. kabinetním listem z 23.3. 1848, přesto však v praxi zůstala němčina výsadním jazykem v následujících dekáдах, obzvláště v 50. letech.²¹²

Německý jazyk byl na základě Parmova zákona z roku 1905 striktně uplatňován jako úřední jazyk obce a upřednostňován vrcholnými představiteli Olomouce, Němci. Rovněž byl protežován jako kulturní řeč. To se odráželo v širokém spektru elementárních i středních škol i ve snaze obnovit olomouckou univerzitu jako jazykově německou, dále v zaměření uměleckých institucí, především městského divadla, a v podpoře činnosti příslušných měšťanských spolků ze strany olomoucké radnice. Někteří významní rakouští architekti a umělci byli v blízkém kontaktu s olomouckými rodinami, či přímo rodinně spřízněni,²¹³ řada předních Olomoučanů naopak studovala ve Vídni.

Česká menšina, jež zaznamenala v 19. století na Moravě jednak výrazný demografický nárůst, jednak hospodářský vzestup, usilovala o vyrovnání se s německým obyvatelstvem. Obzvláště v těch obcích, kde byla udržována německá samospráva díky tehdejšímu kuriovému volebnímu systému, zvýhodňující majetnější část obyvatelstva. Stálého přílivu českého živlu a rozrůstající se sítě měšťanských spolků využívali čeští národní aktivisté a politici k vyhraněné protiněmecké politice. Aktivizovali voliče přednáškami, podporovali vznik a rozšiřování mateřských škol a zasazovali se o jednotnou hospodářskou politiku.

²¹¹ MALÍŘ, J.: *Zu den Sprachenverhältnissen in Mähren in den Jahren 1848–1918*, s. 119–134.

²¹² HLAVAČKA, M.: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792–1914*, s. 95–97.

²¹³ Jedná se především o přátelství sochaře a malíře Antona Hanaka s rodinou Primavesi a příbuzenství knihtiskaře Eduarda Hölzela s knihtiskařem Carlem Graseserem.

Hospodářský bojkot vedli pod heslem „svůj k svému“ Tyto snahy byly korunovány vítězstvím českých kandidátů v obecních volbách v Prostějově (1892), v Litovli (1899)²¹⁴, ale též např. ve Vyškově (1899).

Němečtí národní aktivisté a politici sledovali tento dlouhodobý trend s obavami. Čechizaci (Tschechisierung) obcí považovali za negativní jev, zejména aktivity českých národních aktivistů, které nazývali „*Ultratschechen*“. V hospodářské politice reagovali na Čechy také snahou o integraci, a to pod heslem „*Deutsche zu Deutschen*“.

2.1.1 Stremayerova a Badeniho jazyková nařízení

Stremayerova jazyková nařízení z dubna 1880²¹⁵ zaváděla povinnost úřadů komunikovat s občany v jazyce podání – realizovala rovnoprávnost češtiny s němčinou ve vnějším úředním okruhu. Představitelé německých kulturně orientovaných měšťanských spolků a obcí je ale chápali jako významný zásah státu do samosprávného řízení obcí a do jazykových práv německého obyvatelstva. Na přelomu května a června 1880 byly moravskému místodržitelství²¹⁶ zaslány rezoluce mnoha moravských obcí²¹⁷, vyjadřující znepokojení nad jazykovými nařízeními.

Ústavní spolek v Zábřehu na Moravě v nich viděl narušení práv Němců daných ústavními zákony, neboť podle ústavy není možné nutit občany naučit se druhý zemský jazyk a nutit je k jeho užívání. Německý národ a německý jazyk představuje prý základ státní myšlenky, a proto jazykový výnos ohrožuje integritu a moc celého státu.

*„Je třeba vzít v potaz, že německý národ a německý jazyk představují historicky opodstatněný pevný podklad rakouské státní myšlenky, a tudíž je třeba vidět v omezení dosud plnoprávného postavení Němců v Rakousku ohrožení jednoty a moci celého státu.“*²¹⁸

²¹⁴ VIKTOŘÍK, M.: Z „*bojů o radnice*“ moravských měst, s. 81–108.

²¹⁵ 19. 4. 1880 pro Čechy a 28. 4. 1880 pro Moravu.

²¹⁶ Úřad místodržitele zastával v březnu až červenci 1880 Franz Kallina a po něm byl místodržitelem Karl Korb do října 1881. Viz VYSKOČIL, Aleš: *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850-1918*, s. 136–137, 152–153, 333.

²¹⁷ Jednalo se především o města Nový Jičín, Olomouc, Šternberk, Šumperk, Moravská Ostrava, Moravská Třebová, Mikulov a Zábřeh na Moravě, viz MZA Brno, B13. Moravské místodržitelství, kart. 297, rok 1880, ff. 6–75.

²¹⁸ „*In Erwägung, dass die deutsche Nation und die deutsche Sprache eine geschichtlich begründete feste Grundlage des österreichischen Staatsgedankens bildet und daher in der Beeinträchtigung der*

Rezoluce olomouckého obecního zastupitelstva reagující na Stremayerova nařízení byla vypracována z podnětu zastupitele Richarda Wawry a prostřednictvím poslance říšské rady Augusta Weebera,²¹⁹ zvoleného za obvod Olomouc – Prostějov – Brodek u Konice (Olmütz – Proßnitz – Deutsch Brodek) byla odeslána poslancům ústavověrného klubu obou komor říšské rady („*an die Obmänner des verfassungsfreundlichen Clubs beider Häuser des Hohen Reichsrathes*“).

Obecní zastupitelstvo vyjádřilo znepokojení z výnosu, který „*by poškodil vždy říši věrný německý živel v naší vlasti, omezil by ústavou zaručená práva a při uposlechnutí výnosu by vytlačil Němce z většiny míst správy a způsobil by tak nikoliv bezvýznamné nebezpečí pro říši.*“²²⁰ V rezoluci však obecní rada také vyjádřila svou naději, že „*nepatrná menšina*“ olomouckých Čechů²²¹ bude využívat tato nařízení pouze k praktickým účelům. Podle sčítání obyvatelstva k roku 1880 se v tehdejší Olomouci hlásilo k německé obcovací řeči 20 176 obyvatel, k české pak 6 123.²²²

Starosta Engel se již v lednu 1880 informoval o problematice užívání jazyka ve státní správě a samosprávě,²²³ což svědčí o jeho dobrém přehledu v tehdejší svět nadregionální politiky.

Vedle písemných rezolucí vyjadřovali Němci v českých zemích, respektive v Čechách, svůj nesouhlas s příliš liberálními postoji vlády a hledali oporu v josefínském období a přímo v císaři Josefu II., který usiloval o racionalizaci a zefektivnění úřednického aparátu, mimo jiné prostřednictvím němčiny jako společného komunikačního jazyka.²²⁴

Pokud Stremayerova jazyková nařízení²²⁵ vyvolala určitý neklid mezi politicky angažovanými Němci, pak Badeniho jazyková nařízení mezi nimi vyvolala mnohem

bisherigen vollberechtigten Stellung der Deutschen in Österreich, eine Gefährdung der Einheit und Macht des Gesamtstaates erblickt werden muss.“ Tagesbote aus Mähren und Schlesien, 20. 5. 1880, č. 114, s. 3.

²¹⁹ A. Weeber byl zvolen do poslanecké sněmovny říšské rady poprvé již v roce 1870, viz RÁJA, Martin: *August Weeber*. In: *Biografický slovník*, s. 784–785.

²²⁰ MZA Brno, B13 Moravské místodržitelství – Presidium 1, 1880–1881, kart. 297, č. 93. Dopis obecní rady prezídiu moravského místodržitelství z 30. 5. 1880. Text rezoluce byl sepsán rovněž 30. 5. 1880. Viz SOKA Olomouc, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 1, i. č. 2, sign. 2A. Nařízení zemských úřadů, jazyková nařízení.

²²¹ „*Geringe Minorität der slawischen Bewohner der Stadt Olmütz*“

²²² SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 49. K problematice sčítání obyvatelstva viz POPELKA, Petr – KLADIWA, Pavel: *Sčítání obcovací řeči na Moravě 1880–1910 a potenciál k jejich společenské konfliktnosti*. *Historica Olomucensia* 51, 2016. Sborník prací historických XLI, s. 113–143.

²²³ SOKA Olomouc, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 1, i. č. 2, sign. 2 A. Nařízení zemských úřadů, jazyková nařízení.

²²⁴ HOJDA, Zdeněk: *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha 1997, s. 136–142

intenzivnější veřejné nepokoje. Tehdejší předseda vlády Kazimir Felix hrabě Badeni, haličský místodržitel v letech 1888–1895, inicioval zákon zrovnoprávňující češtinu s němčinou i ve vnitřním úředním okruhu. Pro Čechy byl vydán s platností od 5. 4. 1897, pro Moravu od 22. 4. 1897 pro Moravu.²²⁶

Badeni usiloval podle Molische o zajištění podpory pro svou vládu. Vycházel ze svých politických zkušeností haličského místodržitele, které však nebyly dostatečné k pochopení spletitosti společenské struktury a aktuální politické situace v Předlitavsku.

Georg Schönerer sepsal jako předák všenněmeckého hnutí v dubnu 1898 výzvu proti těmto jazykovým nařízením a vytvořil petici adresovanou ministerstvu vnitra, spravedlnosti, financí, orby a tehdejším nejvyšším představitelům – baronu Gautschovi (předseda vlády), Ernestu von Koerber (ministr obchodu), Bohmovi, Ignazi von Ruber (ministr spravedlnosti) a hraběti Arturu Bylandtovi (ministr orby).²²⁷

Kvůli velkému odporu (nejen olomouckých) Němců byla ovšem nařízení již 24. 2. 1898 modifikována Gautschovými jazykovými nařízeními.

2.2 Měšťanské spolky

V „hlavním královském městě“ Olomouci se kromě řady kulturních, sportovních, hospodářských a politických spolků nacházely tzv. obranné a školské spolky.

Jejich členové si kladli za cíl bránit, ale především aktivně posilovat pozice českého, respektive německého živlu v „národně ohrožených regionech“.

Obranné spolky na Moravě se podílely na propagaci německých obchodníků a živnostníků, německého školství a německé kultury a umění.²²⁸ Z německých obranných sdružení hrál ve studovaném regionu nejvýznamnější roli *Svaz Němců na severní Moravě (Bund der Deutschen Nordmährens)* a z českých pak

²²⁵ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lma&datum=1897&page=69&size=45>

²²⁶ MOLISCH, Paul: *Zur Geschichte der Badensichen Sprachenverordnungen vom 5. und 22. April 1897*. Wien 1923.

²²⁷ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 55, sign. I/12c, rok 1898, ff. 16–20.

²²⁸ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 183.

Národní jednota pro východní Moravu. V oblasti školství pak největší význam měl *Německý školský spolek (Deutscher Schulverein)* na straně německé a *Matice školská* na straně české.

Členové obranných spolků se rovněž plně angažovali ve sféře školství, což vyplývalo z důležitosti tohoto sektoru. Proto byly národnostní aspekty této oblasti zkoumány v rámci těchto spolků.

Činnosti v Německém školském spolku i ve Svazu Němců se účastnily i ženy, čímž se tyto spolky lišily od liberálních spolků, které byly výlučnou záležitostí mužů.

2.2.1 Obranné spolky

Nacionalizace společnosti poslední čtvrtiny 19. století přispěla ke vzniku a mohutnému rozvoji národnostně zaměřených spolků a svazů, které navzdory svému názvu vedly velmi agresivní politiku.

K oblastem s vysokým výskytem nacionalistického hnutí patřily v Předlitavsku severní Morava, Štýrsko, české pohraničí a západní Slezsko.²²⁹

Bund der Deutschen Nordmährens byl založen roku 1886 ve Vídni a od něj odvozovaly svou podstatu pobočky v dalších zemích monarchie. Posledně založenou pobočkou v českých zemích byl jihlavský *Bund der Deutschen der Iglauer Sprachinsel* (1904).²³⁰ Do působnosti *Svazu Němců na severní Moravě* spadaly následující obce: Olomouc, Šternberk, Moravská Třebová, Rýmařov, Moravský Beroun, Zábřeh, Litovel, Nový Jičín, Místek, Moravská Ostrava, Hranice, Přerov, Prostějov a částečně i Polička, od roku 1887 i Brno.²³¹ Prvním předsedou svazu byl Hermann Brass, průmyslník ze Zábřehu na Moravě.

Vedle *Svazu Němců* existoval v Olomouci také *Německý spolek (Deutscher Verein)*, který se v 90. letech programově posunul od liberálních pozic k radikálnímu nacionalismu. Na jižní Moravě pak zakořenil *Německý spolek pro město a venkov (Deutscher Verein für Stadt und Land)*, jenž měl blízko ke křesťansko-sociálnímu hnutí.²³²

²²⁹ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 188.

²³⁰ Tamtéž, s. 191.

²³¹ Tamtéž, s. 186.

²³² Tamtéž, s. 181.

2.2.2 Školské spolky

Školské spolky ve smyslu nacionálně obranných organizací začaly vznikat v 80. letech na území celé habsburské monarchie.

Učitelé se intenzivně věnovali politické činnosti jako řadoví členové spolků, případně zvolení funkcionáři. Svými aktivitami podporovali kromě školských a kulturních spolků také *Svaz Němců na severní Moravě*, který de facto zastřešoval národnostně motivované akce. Oficiálně podpůrné a obranné aktivity národních a školských spolků však měly často ofenzivní charakter.

V Olomouci výrazně podporoval německé školství také *Klub německých učitelů* (*Club der deutschen Lehrer*), jenž agitoval za finanční podporu německých škol a omezení aktivit konkurenční české *Matice školské*.

2.2.3 Deutscher Schulverein

Německému školskému spolku (*Deutscher Schulverein*) bylo dosavadní historiografií věnováno mnohem méně prostoru než obranným svazům.

Jednou z příčin je skutečnost, že obranné spolky a svazy působily významným způsobem právě v oblasti školství. Přesto však představují jednotlivé místní organizace Německého školského spolku spolu s jejich centrálou ve Vídni velmi zajímavý objekt zájmu historika.

Působily totiž nejen podpůrně v hospodářské politice, ale především v oblasti prosazování nacionálních zájmů. Funkcionáři *Schulvereinu* obvykle spolupracovali s členy obecního zastupitelstva a rady nebo přímo figurovali na těchto postech a podobně jako obranné svazy působily navzdory svému názvu výrazně ofenzivně.

Deutscher Schulverein byl založen v květnu roku 1880 ve Vídni a od něj se podobně jako v případě dalších národnostních spolků Předlitavska odvozovaly místní skupiny.²³³

Cílem spolku bylo zřizovat veřejné německé školy všude tam, kde to bylo ze strany vedení spolku vyhodnoceno jako strategicky důležité.

V případě obecních škol, o něž se ve vzájemném česko-německém soupeření jednalo především, musely zřídit obce školy na místech, kde v obvodu čtyř kilometrů

²³³ ŘEPA, M. *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 184.

se vyskytovalo alespoň čtyřicet dětí v průměrném věku pěti let.²³⁴ Jestliže nebyl počet dětí dostatečný, přistupovaly školské spolky k zakládání soukromých institucí a k finanční podpoře dětí, jejichž rodiče by jinak zvolili pro své dítě školu jiného vyučovacího jazyka – „protistrany“.²³⁵

Geografická působnost spolku byla značná. Své zájmy se členové snažili hájit v Čechách, na Moravě, v Rakouském Slezsku, Haliči, Bukovině, Dolním Štýrsku, Kraňsku a v Přímoří (Terst).

Politické stranictví ovlivnilo také scénu školských spolků v Předlitavsku. Němečtí nacionalisté pod vedením G. Schönerera založili vlastní spolek *Schulverein für die Deutschen*.

Tato odštěpenecká organizace byla založena v Rýmařově, Šternberku, Jihlavě, v Hostimi u Znojma, ve Štítech na severozápadní Moravě, v Uničově a v Brně. V Olomouci se tento radikální spolek nevyskytoval, což svědčí o silných pozicích německých liberálů. Obecní zastupitelstvo a obecní rada zato podporovaly jak mateřskou organizaci *Deutscher Schulverein* s centrálou ve Vídni, tak místní odbory, a to jak mužský, tak ženský odbor. Předsedou mužského odboru byl Robert Primavesi²³⁶, švagr starosty Brandhubera, ženský a dívčí odbor vedla Eugenia (Máda) Primavesi, Robertova sestra.

V roce 1904 připravovala vídeňská centrála²³⁷ veliké oslavy pětadvacetiletého jubilea založení spolku, které připadly na 13. 5. 1905, den založení spolku v roce 1880.

Proto se vedení obrátilo na úřad starosty Olomouce jednak se žádostí o „významnou finanční sumu“, jednak s žádostí, aby se vedení obce postavilo do čela

²³⁴ V horských oblastech bylo dodržení této podmínky z důvodu nízké hustoty obyvatelstva i technické infrastruktury obtížné. Na to poukázal v případě alpských zemí Rakouska URBANITSCH, Peter: *Österreichs Schulen. Organisatorischer und struktureller Wandel 1848 bis 1914*. In: STEKL, Hannes – HÄMMERLE, Christa – BRUCKMÜLLER, Ernst: *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg*, s. 45–73, zde s. 48.

²³⁵ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 184–185.

²³⁶ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 306.

²³⁷ Původní sídlo mělo vídeňské vedení spolku v Bräunerstraße 9, Wien I. <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Br%C3%A4unerstra%C3%9Fe> [cit. 25. 5. 2018]. Poté, nejméně od roku 1911, sídlilo v Magdalenenstraße 6, Wien VI, v novostavbě Albrecht-Dürer-Hof z roku 1902, <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Magdalenenstra%C3%9Fe> [cit. 25. 5. 2018].

hnutí, které zajistí důstojný průběh oslav „*velké národní slavnosti*“ v každé německé obci.²³⁸

V lednu učinilo obecní zastupitelstvo rozhodnutí, že plánované oslavy jubilea *Deutscher Schulvereinu* podpoří částkou 1 000 korun. Vídeňské vedení za tento dar poděkovalo obecní radě dopisem z 18. 2. 1905 a vyjádřilo naději, že vedení obce zachová spolku přízeň, především ve smyslu finanční podpory, i v budoucnu.²³⁹ Částku ve stejné výši také darovalo spolku vedení Jihlavy a Moravské Ostravy. Vyšší částku, velkorysých 5 000 korun, darovala zemská metropole Brno. 500 korun zaslaly Vítkovice a stejnou částku také Znojmo.²⁴⁰ Obce okresů Hustopeče a Dačice se rozhodly v jubilejním roce dar nezaslat a v Hranicích zaslalo okresní město pouhých pět korun.²⁴¹ Německému školskému spolku se podařilo od obcí Moravy a Slezska vybrat na účely jubilejních oslav celkem 12 272,50 korun. Oslavy podporovaly patrně také soukromé osoby, určitý zisk zřejmě přinesl také prodej propagačních předmětů. V Předlitavsku se při této akci podařilo celkově vybrat více než dva miliony korun!²⁴²

Vedení vídeňského *Schulvereinu* si bylo bez pochyby vědomo skutečnosti, že národnostní nadšení není trvalé a že musí být účinně udržováno a posilováno nejen u nečlenů spolku, ale dokonce i ve vlastních řadách. Předseda spolku Gustav Gross tak nabádal obecní zastupitele Olomouce, aby si knihu,²⁴³ kterou jim poslal jako dík za finanční dar, skutečně přečetli, aby ji neodložili stranou a šířili o ní povědomí v širším kruhu svých přátel a známých.²⁴⁴

Na přelomu ledna a února 1905 udělila olomoucká obecní rada finanční podporu také místním organizaci *Schulvereinu*. Oběma odborům, mužskému i ženskému

²³⁸ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 756, i. č. 352. Německý školský spolek ve Vídni a v Olomouci 1904–1918. Dopis *Deutscher Schulvereinu* ve Vídni úřadu starosty Olomouce.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Tamtéž. Kompletní tabulku darů v roce 1905 podle okresů viz v příloze.

²⁴² Tamtéž. Dopis centrály *Deutscher Schulvereinu* představitelům obcí („*Geehrte Gemeindevertretung*“) z 3. 12. 1910.

²⁴³ Jednalo se o knihu mapující historii Německého školského spolku. Přesné údaje se bohužel nepodařilo zjistit.

²⁴⁴ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 756, i. č. 352. Německý školský spolek ve Vídni a v Olomouci 1904–1918. Tištěný dopis Německému školskému spolku; Vzhledem k univerzální formulaci dokumentu lze předpokládat, že byl tento dopis zaslán všem předsedům školských spolků, které přispěly na oslavu jubilea. Adresát byl osloven „*Sehr geehrter Herr!*“

a dívčímu, přispěla částkou 100 korun. Tiskopisy ozdobných stvrzenek dodával olomouckému Schulvereinu brněnský knihtiskař Rudolf Maria Rohrer (1838–1914).²⁴⁵

K 31. 10. 1907 vykázal spolek podporu jedenácti škol v následujících obcích politického okresu Olomouc: Hrubá Voda, Loděnice, Hněvotín, Nemilany, Pavlovice, Pohoř, Povel, Nový Svět, Nová Ulice, Štěpánov, Véska (u Dolan). Spolek tak podporoval nejen národně „ohrožené“ regiony a obce, ale také obce národně „zabezpečené“, kterým se nedostávalo finančních prostředků k bezproblémovému provozu.²⁴⁶

Centrální vedení Deutscher Schulvereinu se angažovalo v podpoře škol ve všech regionech, v nichž žilo vysoké procento neněmeckého obyvatelstva.²⁴⁷

Členům lokálních poboček zdůrazňovalo vedení spolku program a cíle činnosti spolku a jejich důležitost. Ať už šlo o zřízení škol, školek a jiných dobročinných zařízení, organizaci vánočních nadílek, zajištění pomůcek pro učitele a žáky a „*nejrůznější způsoby pozvednutí německého vyučování.*“ Vedení v čele s G. Grossem se snažilo přimět jednotlivé pobočky k podpoře vzdálenějších regionů.

*Poskytněte dary, veliké příspěvky, abychom mohli pomoci všude tam, kde se němečtí bratři nacházejí v nebezpečí, že v boji proti české, polské, slovinské a italské přesile, podlehnou.*²⁴⁸

Jedním z těchto regionů byla Bosna, okupovaná Rakouskem-Uherskem od roku 1908. Vedení spolku okupaci považovalo za pozitivní krok k rozvoji regionu:

„Když za minulé generace měly být nové říšské země Bosna a Hercegovina, nacházející se ve zpustlém stavu, obsazeny a otevřeny evropské civilizaci, byla to

²⁴⁵ https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=327 [cit. 25. 5. 2018]. Ve vedení firmy stál v letech 1861–1914 Rudolf Maria Rohrer a v letech 1892–1913 spolu s ním jeho syn Rudolf Rohrer ml. spolu s manželkou Margarethe Rohrer, roz. Krackhardt. Poté se ujal vedení podniku jejich syn Friedrich Karl Ernst Rohrer, viz ALTRICHTER, Anton: *Anderthalb Jahrhunderte Rudolf M. Rohrer 1786-1936*. Die Geschichte einer deutschen Drucker- und Verlegerfamilie. Brünn und Baden bei Wien 1937. [nečíslovaná příloha]; https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=9740 [cit. 25. 5. 2018]

²⁴⁶ Vykázanou výší prostředků a účel jejich vynaložení, ačkoliv nebyl vždy transparentní, viz tabulku.

²⁴⁷ Ale také tam, kde toto „nebezpečí“ nehrozilo, jako např. v Dolních Rakousích. Vedle faktické hmotné podpory škol tak vedla činnost spolku k politické propagandě. Podobně jako v případě českých spolků v jiných regionech.

²⁴⁸ „*Gewähret Spenden, reichliche Spenden, damit wir überall helfen können, wo deutsche Brüder in Gefahr sind, im Kampfe gegen eine tschechische, polnische, slowenische und italienische Übermacht zu erliegen.*“

Viz SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 756, i. č. 352 Německý školský spolek ve Vídni a v Olomouci 1904–1918. Dopis centrály Dt. Schulvereinu představitelům obcí z 3. 12. 1910.

v první řadě německá kulturní práce, které vnesla do chaosu řád. [...] Dnes je 20.000 Němců v předsunutých bastionech Rakouska.“²⁴⁹

O tři roky později, v roce 1911, považovalo vedení Schulvereinu za nutné finančně podpořit potomky „selských kolonistů“, o které se staral bosenský *Schulschatz*.²⁵⁰

Zatímco v předchozích letech poskytl bosenský zemský sněm německému školství finanční podporu, v červenci 1910 se rozhodl škrtnout ve svém rozpočtu kapitolu podpory soukromých německých škol. Tímto „aktem nepřátelství“, jak uvádí spolek ve své výzvě, „je zpochybněna národní existence mnohých německých obcí Bosny“.²⁵¹ Proto vyzval vídeňský Schulverein rakouskou veřejnost, aby uvolnila finanční prostředky na podporu bosenské organizace *Schulschatz*, podobně jako se již Maďaři ujali svých „*soukmenovců*“ nacházejících se v podobné situaci.

26. 4. 1911 se pak vídeňské vedení spolku přímo obrátilo se žádostí o podporu na obecní radu Olomouce. Ta se rozhodla poskytnout bosenskému spolku finanční příspěvek ve výši 20 korun. S podobnou žádostí se na centrálu obrátil také Deutscher Schulverein v obci Pöbnitz u Mariboru (Pesnica), místní organizace nazvaná *Ottokar Kernstock*.²⁵² Olomouc poskytla spolku rovněž podporu 20 korun.

Představenstvo Deutscher Schulvereinu vznášelo další a další požadavky na své členy. Apelovalo na jejich zodpovědnost a dávalo jim za příklad české obce a spořitelny. Česká finanční podpora, jak uváděli, obnášela třetinu příjmů *Matice školské*, zatímco příspěvky německých obcí (a dalších institucí) na činnost spolku dosáhly necelých 5 % z jeho celkových příjmů. Jedním z kroků, které měly jistě vést k větší integraci a zainteresovanosti členů i nečlenů spolku, patřilo zasedání zástupců všech žup a okresních organizací z 3. 12. 1911, na němž bylo rozhodnuto prohlásit 13. květen za dárcovský den („*Opfertag*“), při němž budou každoročně pořádány sbírky a jiné dobročinné události. Plénium se obracelo především na ty obce, v nichž tehdy neexistovaly místní organizace, nebo ty, které zatím nevykonaly nic nebo jen

²⁴⁹ „Als vor einem Menschenalter die neuen Reichslande Bosnien und die Herzegowina in verwahrlostem Zustande ohnegleichen besetzt und der europäischen Zivilisation eröffnet werden sollten, da war es in erster Linie deutsche Kulturarbeit, die Ordnung in das Chaos brachte. [...] Heute gibt es gegen 20.000 Deutsche in Österreichs vorgeschobensten Basteien!“ Tamtéž. Aufruf zu Gunsten der deutschen Schulen in Bosnien.

²⁵⁰ Nikoliv Schulverein. Tento spolek byl tedy nazván jinak.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Datum sepsání dopisu neuvedeno. Dle kontextu dokumentu se jedná zřejmě o rok 1912.

málo na podporu spolku.²⁵³ Gustav Gross si představoval, že v daných obcích budou uspořádány buď podomní sbírky, nebo slavnosti, a myslel také na materiální připravenost svých „věrných mužů a žen“, když je informoval o tom, že v případě potřeby obdrží sbírkové krabičky a texty s projevy, básně, letáky atd. Obec reagovala na tuto výzvu darem 50 korun.

Z analyzovaných dokumentů vyplývá, že vídeňská centrála Deutscher Schulvereinu vyvíjela v posledních dvou dekadách monarchie značný nátlak na obecní zastupitelstvo a radu Olomouce, aby ještě intenzivněji, svým osobním angažmá, tyto orgány podporovaly školství v okrese, ale i jinde na Moravě a ve Slezsku. Zároveň také aby finančně podporovaly jak místní organizaci, tak zároveň celostátní organizaci Schulvereinu, jejíž zisky byly podle uvážení vedení spolku redistribuovány do zvolených lokalit a zvolených oblastí podpory.

Stejně tak se ale očekávalo, že olomoucká radnice, podobně jako mnoho dalších samospráv v monarchii, bude přispívat kromě výše uvedeného také na ojedinělé žádosti místních skupin, od Olomouce geograficky značně vzdálených.

3. Obecní samospráva v letech 1848–1914

V českých zemích došlo v revolučním roce 1848/1849 k zásadním změnám v oblasti správy obcí. Tradiční patrimoniální správa skončila a na její místo nastoupila moderní obecní samospráva. Ta měla na počátku 50. let 19. století potenciál úspěšného rozvoje,²⁵⁴ do jejího postupného etablování však výrazně zasáhla politická atmosféra „Bachova neoabsolutismu“. V následující dekádě nedocházelo v městských zastupitelstvech k personálním změnám. Volby nebyly vypisovány, a tak po celé období zůstalo i v Olomouci zastupitelstvo ve stejném personálním složení.

²⁵³ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 756, i. č. 352 Německý školský spolek ve Vídni a v Olomouci 1904–1918. Dopis centrály Dt. Schulvereinu představitelům obcí. Obec jej obdržela 24. 4. 1912.

²⁵⁴ K obecnímu řádu viz SPÁČIL, Vladimír – TICHÁK, Milan: *V čele města Olomouce*. Olomouc 2002, s. 15–16.; HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy*, s. 298.

Šedesátá léta se nesla na vlně liberalismu. Prosincová ústava a všeobecný zákon o spolicích z roku 1867²⁵⁵ umožnily z legislativního hlediska plný rozvoj občanské společnosti. Měšťané angažující se v komunální samosprávě se postupně učili profesionálnímu „politickému řemeslu“. Olomouc byla specifická tím, že se jednalo o statutární město.²⁵⁶ Nejprve jí byl udělen provizorní status z roku 1850 – a poté nový status – z roku 1866.²⁵⁷ Město Olomouc jako orgán politické správy tak podléhalo zemskému místodržiteli, neboť starosta statutárního města disponoval pravomocemi na úrovni okresního hejtmána.²⁵⁸ V Olomouci byla většina novodobých starostů silnými osobnostmi s přirozenou autoritou, měšťany všeobecně uznávanou. Jmenování starosty do úřadu musel potvrdit panovník.

Rozhodování o politickém, hospodářském a kulturním dění ve městě se ujímali představitelé tzv. komunálních elit. Významným faktorem ovlivňujícím jejich politickou činnost a další směřování obce bylo vytváření personálních kontaktů a spojení. Tato napojení byla v Olomouci velmi silná a na život ve městě měla v mnohém jak pozitivní, tak negativní dopad. Příbuzenské vztahy a osobní přátelství či obchodní spojenectví²⁵⁹ na jedné straně usnadňovaly rozvoj města, na straně druhé znevýhodňovaly či diskriminovaly jednotlivce a politické skupiny, které vůči obecnímu zastupitelstvu a obecní radě stály v opozici.

Po dobu více než půlstoletí byla Olomouc z politického hlediska řízena několika rodinami, které byly vzájemně příbuzensky a majetkově propojeny. Byly to rodiny Mandelblüh–Engel a Primavesi–Schrötter–Brandhuber.²⁶⁰

Starostové komunikovali na jedné straně s koaličními i opozičními představiteli komunální politiky, na straně druhé byli ve stálém kontaktu s okresním hejtmanstvím, státním zastupitelstvím a moravským zemským místodržitelstvím při řešení běžné administrativní agendy. K dalším důležitým úkolům starostů patřilo podávání zpráv o dění ve městě a o různých mimořádných obtížích, ať už to byly přírodní katastrofy, epidemie nemocí nebo zvýšená kriminalita zapříčiněná různými faktory. Jednání obecního zastupitelstva se týkala zejména sestavení obecního

²⁵⁵ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 87–92.

²⁵⁶ Ve Slezsku získaly tento status obce Opava a Frýdek. Tamtéž, s. 12.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 259.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 48.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 266–268.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 76; NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1998, s. 267.

rozpočtu, rozvoje infrastruktury, personálních záležitostí městských úřadů a škol a jejich správy.

3.1 Obecní úředníci a sluhové v Olomouci

Obecní úředníci představovali podobně jako státní úředníci významnou výkonnou složku úřadů. Umožňovali každodenní chod správních institucí. V případě obecních úředníků (a sluhů) to tedy byl magistrát. Dle tehdejšího ideálu společnosti měli být svědomitými, loajálními pracovníky s vynikající pověstí a nadstranickým, národnostně indiferentním smýšlením. Toho se však podařilo dosáhnout jen u některých jedinců, neboť k získání vysokého postavení vedla velmi dlouhá a trnitá cesta. Kýžené povýšení záviselo na bezvadném vystupování konkrétního jedince na veřejnosti, muselo být podloženo kvalitním vzděláním, ideálně právním, a v neposlední řadě hrály důležitou roli osobní kontakty.²⁶¹ Základní kvalifikační požadavky na budoucí zaměstnance radnice však nebyly podle služebních pragmatik před rokem 1914 příliš vysoké. Kandidát musel dosáhnout předepsaného věku, mít rakouskou státní příležitost a musel prokázat svou bezúhonnost.²⁶² Výrazným omezením, vycházejícím z pravidel pro státní úředníky, však byla podmínka, že uchazeč o zaměstnání nesmí být v příbuzenském vztahu s některým ze stávajících úředníků. Pakliže byl kandidát přijat a neoznámil své příbuzenské spojení s některým ze stávajících zaměstnanců, mohla tato skutečnost nově přijatého zaměstnance výrazně omezit v jeho profesním uplatnění. Mohla mít negativní vliv na jeho postavení v úřadu a budoucí postup. Přijatý úředník také mohl být pochopitelně ihned propuštěn.

Podle § 1, bodu 4 služební pragmatiky pro Olomouc nesměl být uchazeč pokrevně příbuzný s obecním úředníkem nebo se sluhou stejné služební kategorie až do 4. stupně (*verwandt*).²⁶³ Do druhého stupně s ním nesměl být příbuzný rodinným svazkem (*verschwägert*).²⁶⁴ Podle § 37 služební pragmatiky vydané obecní radou

²⁶¹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Der Einfluß und die Stellung der Beamten im Leben der tschechischen Gesellschaft an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts*. In: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*. V. Bd. Praha 1999, s. 85–96.

²⁶² Viz tabulku v příloze.

²⁶³ Tj. děti sourozenců.

²⁶⁴ *Dienstpragmatik für Beamte und Diener der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Olmütz 1890.

Olomouce roku 1890 musel kandidát oznámit své příbuzenské vztahy se stávajícími zaměstnanci.

*„Kdo při ucházení se o služební místo neoznámí překážku pokrevního, nebo rodinného příbuzenství s ostatními obecními úředníky § 1., článek 4), bránící mu k dosažení daného postu, musí si nechat líbit, obdrží-li žádané služební místo, bude-li přemístěn na jinou, třeba méně významnou pozici, eventuálně bude znovu propuštěn.“*²⁶⁵

Srovnáme-li však kvalifikační podmínky úředníka v Olomouci s Brnem, zjistíme, že samospráva zemské metropole kladla na kandidáta přísnější požadavky²⁶⁶, a to i v ohledu příbuzenství:

„Příbuzenství ve vzestupné a sestupné linii a v boční linii do 4. stupně (děti sourozenců), pak rodinná příbuznost ve stejném stupni s některým z úředníků, nebo zaměstnancem, stojícím již v obecních službách, představuje překážku vstupu do obecních služeb.“ Podle tehdejší pragmatiky měla být vyloučena především ta situace, kdy jeden úředník mohl zvýhodnit druhého, nebo kdy jejich součinnost mohlo dojít k poškození obce. Pokud toto příbuzenství sňatkem mělo vzniknout během výkonu služby daného zaměstnance, bylo nezbytné si předem opatřit povolení obecního zastupitelstva, v opačném případě mohl být daný zaměstnanec propuštěn, pokud jeho přeložení nebylo řešením.

V každém případě podléhal každý, kdo uzavřel sňatek bez příslušného povolení, disciplinárnímu řízení.²⁶⁷

Služba pro orgány obecní samosprávy však přes jistá omezení znamenala sociální jistotu a prestiž, odhlédneme-li od poměrně nízkého finančního ohodnocení na počátku úřednické kariéry.

²⁶⁵ *„Wer bei der Bewerbung um einen Dienstposten das ihm zur Erlangung desselben entgegenstehende Hindernis des Verwandtschafts- oder Schwägerschaftsverhältnisses zu anderen Communalbediensteten (§ 1 Punkt 4) nicht anzeigt, muss es sich, falls er den angesuchten Dienstposten erhält, gefallen lassen, wenn er an eine andere, auch geringere Stelle versetzt, eventuell wieder entlassen wird.“* Dienstpragmatik für Beamte und Diener der königlichen Hauptstadt Olmütz. Olmütz 1890.

²⁶⁶ Viz § 2 služební pragmatiky pro město Brno; Pragmatika Olomouce a Brna se rokem vydání sice liší o osm let, přesto jsou tyto prameny srovnatelné, vzhledem k tomu, že k větší změně v poměrech úřednictva došlo až v roce 1914 s novou pragmatikou pro úřednictvo monarchie. Jednotlivá kvalifikační kritéria srovnej s příloženou tabulkou.

²⁶⁷ *„Die Verwandtschaft in auf- und absteigender Linie und in der Seitenlinie bis zum 4. Grade (Geschwisterkinder), dann Schwägerschaft in gleichem Grade mit einem bereits im Gemeindedienst stehenden Beamten oder Bediensteten bildet ein Hindernis des Eintrittes in den Gemeindedienst [...]“* Dienstpragmatik für die Beamten und Bediensteten der Stadt Brünn. Brünn 1898.

Úspěšní zaměstnanci zastávali úřad i po několik dekad. Některým z nich, kteří v Olomouci působili ve službě nejméně čtyřicet let, bylo v jubilejním roce 1898 uděleno vyznamenání.

3.2 Olomouc a její starostové

Starostové Olomouce po roce 1848, respektive po roce 1850, v němž se konaly první obecní volby, zastávali dlouhá funkční období, s výjimkou jednoletého starostování Franze Heina. Od roku 1851 stáli v čele Olomouce Franz Kreiml (1851–1865), Franz Hein (1865–1866), Karl Schrötter st. (1866–1872), Josef von Engel (1872–1896) a Karl Brandhuber (1896–1918). Z nich byli tehdejší historiografii i historiografii současnou jednoznačně nejvíce reflektováni dva posledně jmenovaní.

Z ekonomického pohledu periferní město na střední Moravě limitované „pevnostním krunýřem“ až do sedmdesátých let de facto stagnovalo, a to i přes iniciativy vedení města. Od roku 1876, kdy byla odstraněna Hradská brána, se však už vytvářely podmínky pro modernizaci, a ta byla výrazně zrychlena na konci osmdesátých let.

V posledních letech před první světovou válkou získávala Olomouc punc moderní hanácké metropole disponující slušnou technickou infrastrukturou a rozvinutým kulturním životem.

V oblasti architektury lze vyzdvihnout ochranu a obnovu uměleckých děl. Díky osobní iniciativě radních, obzvláště pak starostů Engela a Brandhubera, díky jejich otevřenosti vůči návrhům architektů Camilla Sitteho a Jakoba Gartnera, se zachovaly klasické umělecké i technické památky a vznikly novodobé stavby, včetně řady esteticky vydařených obytných domů v centru města, především na tehdejší třídě Josefa von Engel.

Německým liberálům, k nimž se hlásili i starostové von Engel a Brandhuber, se podařilo udržet převahu v obecním zastupitelstvu a v radě až do roku 1918, a to zejména vůči německým nacionalům, kteří kritizovali jak příliš umírněný postoj liberálů vůči českým národním aktivistům, tak i přítomnost a ekonomicky silné postavení německo-židovských prominentů. Antisemitské výpady zaznívaly především z řad politicky radikálních nacionalů. Všichni němečtí zastupitelé pak získávali většinu hlasů díky kuriovému volebnímu systému, privilegujícímu významem hlasu voliče I. a II. sboru. V těchto sborech byli podle výše odváděné daně zastoupeni převážně olomoučtí Němci.

Německý jazyk a německá každodenní kultura, tradičně přítomná vedle české kultury, byla podporována obecním zastupitelstvem a měšťanskými spolky, od poslední čtvrtiny 19. století čím dál tím méně národně „utrakvistickými“.

Přílivu českého živlu do města se němečtí nacionálové obávali. Strádání obyvatelstva během první světové války zvýšilo hladinu emocí a události října a listopadu 1918 znamenaly pro tu část německého obyvatelstva, jež byla jednoznačně prorakousky orientovaná, zásadní zlom, s nímž se jen těžko vyrovnávala. Většina z nich hledala cestu integrace do zcela nového státního útvaru. Někteří volili exil, ať už vnitřní, nebo skutečný. Představitelé města ústy J. Kuxe vyjádřili naději, že „dosavadní kulturní výdobytky v Olomouci zakořeněného němectví zůstanou nedotknuty.“²⁶⁸

V Olomouci, podobně jako v mnoha dalších moravských městech před rokem 1918, byl systém řízení města a fungování jednotlivých sdružení spolkového typu postaven na příbuzenství a osobních vazbách předních činitelů. Především starostům Engelovi a Brandhuberovi ulehčovaly četné osobní kontakty a příbuzenské vztahy výkon jejich úřadu, a tak mohli lépe prosazovat své politické, případně osobní zájmy. Členové rodu Primavesi, příbuzensky spjatí se starostou Brandhuberem, např. udržovali kontakty se sochařem Antonem Hanakem a postupně sílily jejich investice ve vídeňském uměleckém závodě Wiener Werkstätte.

Olomoučtí radní se mohli prostřednictvím knihkupce Eduarda Hölzela a jeho zetě knihtiskaře Carla Graesera seznámit s dílem a konceptem architektonického umění již zmiňovaného architekta Sitteho. Podle Sitteho plánu modernizace vnitřního města, založeného na jeho konceptu *Stavby měst podle uměleckých zásad*, byl upraven veřejný prostor města a především byly zachovány některé cenné technické památky, mimo jiné Terežská brána na dnešní třídě Svobody.

3.2.1 Josef von Engel

(19. ledna 1830 Prešpurk – 28. dubna 1900 Olomouc)

Josef Martin Stefan von Engel²⁶⁹ byl mužem se značným kulturním rozhledem a vzděláním, zdatným a zkušeným řečníkem působivého projevu.²⁷⁰ Jeho děd Franz Stefan von Engel byl vysokým státním úředníkem, procestoval jihovýchodní Evropu

²⁶⁸ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, s. 480.

²⁶⁹ W. Müller takto uvádí celé Engelovo jméno. MÜLLER, W.: *Josef von Engel*. Wien 1896, s. 1–2.

²⁷⁰ FÖHNER, J.: *Olmützer Erinnerungen*, s. 147.

a za své služby byl povýšen do dědičného šlechtického stavu.²⁷¹ Otec Wilhelm von Engel se s manželkou Sofií Emilií rozenou Kasparek (s Žofií Kašpárkovou)²⁷² přestěhoval do Olomouce, když získal místo účetního v bankovním domě W. C. Hirsch. Později se stal obchodníkem, poté co „převzal kupecký dům 'pod bohatými krámy' U Bílé růže (Dolní náměstí 7).“²⁷³

Engelův životopis, sepsaný a vydaný ještě za starostova života, pojal jeho autor Willibald Müller jako jasnou oslavu starosty na konci jeho úřadu. Müllerův charakteristický beletristický styl podtrhl oslavnou intenci životopisu: *Tak miluje někdy osud nečekané tahy v životě skromného měšťana. Prozatím to vůbec nevypadalo, že by se z vyrůstajícího chlapce kvetoucího zdravím mělo stát něco mimořádného, neboť omezené poměry rodičů vrhaly také stín na životní cestu malého [...]*²⁷⁴

Po absolvování hlavní školy začal von Engel studovat na nižším gymnáziu. Krátce pak pracoval v rodinném podniku a poté pokračoval ve studiu na obchodní škole ve Vídni. Více než studium jej ale zaujal vídeňský kulturní život. V metropoli hojně navštěvoval divadla, mimo jiné Burgtheater, muzea a k jeho celkovému rozhledu a výchově přispěly návštěvy jeho tety, baronky Hietzinger, „in dem vornehmen Hause“.²⁷⁵ Kromě toho procestoval Itálii a Porýní. Po získání zkušeností na pozici obchodního příručího ve Vídni pracoval po dobu dvou let v lahůdkářství na Kärtnerstraße,²⁷⁶ pak se vrátil do Olomouce a roku 1857 ujal práce v rodinné firmě.²⁷⁷ Sňatek s Emilií Mandelblüh, dcerou předního olomouckého advokáta JUDr. Franze Mandelblüha, podpořil Engelovo dobré společenské postavení. Ze sňatku vzešli tři potomci – syn a dvě dcery. Syn Richard se stal primářem v Zemské nemocnici v Brně, jedna z dcer se provdala za K. Schröttera jr., syna starosty K. Schröttera, Engelova předchůdce, a druhá vstoupila do manželství s plukovníkem

²⁷¹ MÜLLER, W.: *Josef von Engel*, s. 1–2.

²⁷² SOKA Olomouc, f. AmOI, M8-4, Pozůstalost JUDr. Richarda Fischera, kart. 1, i. č. 12, sign. 2b. podle PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 63; FASORA, L.: *Josef šlechtic Engel*. In: MALÍŘ, J. a kol.: *Biografický slovník*, s. 166–167, zde s. 166.

²⁷³ SPÁČIL, V. – TICHÁK, M.: *V čele města Olomouce*, s. 42.

²⁷⁴ MÜLLER, W.: *Josef von Engel*, S. 2; „So liebt das Schicksal mitunter auch im Leben des schlichten Bürgers unerwartete Züge. Vorläufig hatte es durchaus nicht den Anschein, als ob aus dem in blühender Gesundheit heranwachsenden Knaben etwas besonderes werden sollte, denn die beschränkten Verhältnisse der Eltern warfen ihren Schatten auch auf den Lebensweg des Kleinen [...].“

²⁷⁵ MÜLLER, W.: *Josef von Engel*, s. 5.

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ SPÁČIL, V. – TICHÁK, M.: *V čele města Olomouce.*, s. 42.; FASORA, L.: *Josef šlechtic Engel*, s. 166.

Franzem Riegerem, velitelem 50. pěšího pluku.²⁷⁸ V této souvislosti je pozoruhodná Engelova řeč, kterou podle Kuxe pronesl, když mluvil v roce 1900 o problematice menšinového českého školství v Olomouci. Podle něj je nutné zachovat německví v Olomouci, které k Olomouci neodmyslitelně patří: „*Vše v našem městě je dílem německé kultury. Jsme zde doma a nechceme si nechat rušit vnitřní mír vnějšími elementy. Naši synové pronikají povětšinou do státních služeb, naše dcery jsou vdané za vyšší důstojníky a poddůstojníky nebo státní úředníky, čímž jsme formálně spřízněni s celým rakouským císařstvím, a proto se cítíme jako členové celého německého státního národa v Rakousku od Podmokel po Bazias. Jsme přesvědčeni, že veliký boj mezi oběma národy nemůže být vybojován na lokální půdě a že povolání zástupci velikých národů se sami zdají být povoláni k vytvoření mírového soužití. Dokud ale nebude dosaženo tohoto smíru, musíme se bránit proti této dobytčácké politice. Tlak budí protitlak. Útok nutnou obranu. A s tím Bohu poručení!*“²⁷⁹

V oblasti školství se von Engel osobně angažoval během celé své politické kariéry, od roku 1861, kdy byl zvolen ve III. voličském sboru do obecního zastupitelstva, do roku 1896, kdy skončil svou dlouhou kariéru v čele města. Po jedenácti letech v zastupitelstvu vystoupil na vrchol komunální samosprávy, aniž by byl předtím zvolen do obecní rady. Zvolení představitelé města si jej vybrali do svého čela po velmi respektovaném starostovi Schrötterovi. Důležitou roli hrály zcela určitě příbuzenské vazby a kromě toho též jeho smířlivé politické postoje. Ačkoliv se profiloval jako německý liberál, dokázal komunikovat i s německými konzervativci. Ve městě byl olomuckými Němci všeobecně uznáván.

Starosta von Engel podpořil publikaci dějin Olomouce W. Müllera. Poprvé byly tyto dějiny vydány v roce 1882. Kvitoval vznik knihy *Kirchliche Kunstdenkmale* Adolfa Nowaka, inicioval statistické ročenky, velmi užitečný pramen jak pro

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, S. 37. Podle PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 67. „*Alles in unserer Stadt ist ein Werk deutscher Kultur. Wir sind hier zu Hause und wollen uns den innern Frieden durch äußere Elemente nicht stören lassen. Unsere Söhne ziehen zumeist hinaus in staatliche Dienste, unsere Töchter sind mit Ober- und Unteroffizieren oder Staatsbeamten verheiratet, so dass wir mit dem gesamten österreichischen Kaiserstaat förmlich verschwistert und verschwägert sind und so fühlen wir uns als Mitglieder des ganzen deutschen Staatsvolks in Österreich von Bodenbach bis Bazias. Wir sind überzeugt, dass der große Kampf zwischen den beiden Nationen nicht auf dem lokalen Boden ausgekämpft werden kann und dass die berufenen Vertreter der großen Völker allein ein friedliches Nebeneinanderleben herzustellen berufen erscheinen. Solange aber dieser Burgfriede nicht erreicht ist, müssen wir uns gegen die Eroberungspolitik wehren. Druck erzeugt Gegendruck, Angriff Notwehr. Und damit Gott befohlen!*“
Ke sňatečnosti žen ve druhé polovině 19. století uvádí M. Hlavačka a kol. příklad potomků Jaromíra Čelakovského, viz HLAVAČKA, M. a kol.: *České země v 19. století*, s. 258–259.

tehdejšího čtenáře, tak pro dnešního badatele.²⁸⁰ Schematismy, adresáře a ročenky, na jejichž vytváření měla zastupitelstva obcí zájem, sloužily též tehdejším činovníkům státní správy jako zdroj informací, a proto bývalo jejich vydávání považováno za přínosné i z této strany.

Ve své politické kariéře dosáhl Engel podobně jako jeho nástupce Brandhuber nejvyšších příček. Johann Kux, pozdější autor dějin města, v tom s odstupem několika desetiletí a v duchu svých *Dějin Olomouce* spatřuje Engelowu osobní obět': „*Musel dokonce (J. von Engel, I. P.) po náhlé smrti svého přítele, dlouholetého poslance říšské rady dr. Augusta Weebera, ještě na stará kolena přinést osobní obět', vstoupit do politického života a převzít mandát do říšské rady za volební obvod Olomouc – Prostějov – Brodek.*“²⁸¹

Starosta Engel vždy usiloval o vyrovnaný rozpočet města. V případech, kdy to bylo možné, dosáhl nízkého schodku. Bylo však nutné omezit poněkud modernizaci Olomouce, což sám přiznal např. ve zprávě o stavu obecní samosprávy v Olomouci z roku 1879.²⁸² Obyvatelé Olomouce museli po léta snášet nedostatky v dláždění ulic, v kvalitě chodníků, osvětlení a pitné vody, jak již bylo výše řečeno.

K roku 1880 evidovala obec dluh ve výši 86 000 zlatých. Ten se podařilo během patnácti let snížit na 19 156, 28 zlatých.²⁸³ Jednou z podstatných příčin zadlužení obce byla investice do novostavby reálky na Mořickém náměstí. K roku 1876 hospodařila obec s deficitem 57 645, 80 zlatých.²⁸⁴

Ve městě byla v roce 1881 rekonstruována dlažba „*dvou z nejvytíženějších ulic*“, a to Ferdinandovy ulice (tehdejší Ferdinandsgasse, dnešní ulice 28. října) a Ostružnické (tehdejší Sporrergasse).²⁸⁵ Město bylo tehdy nuceno zvýšit některé příjmy do obecní pokladny, a to navýšením odvodů ze spotřebního zboží, konkrétně u vína a piva. To byla v té době poměrně běžná praxe navyšování příjmů obcí, které kromě daní odváděných obyvateli města měly jen velmi omezené možnosti příjmů.

²⁸⁰ PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 64.

²⁸¹ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, S. 367. „*Er musste sogar (Josef v. Engel, I. P.) nach dem plötzlichen Tode seines Freundes, des langjährigen Reichrats-Abgeordneten Dr. August Weeber noch auf seine alten Tage das persönliche Opfer bringen, ins politische Leben einzutreten und das Reichratsmandat des Städtewahlbezirks Olmütz – Proßnitz – Deutsch Brodek zu übernehmen.*“

²⁸² SOKA Olomouc, f. AmOl. Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 10, i. č. 133.

²⁸³ Výroční zpráva starosty města za období let 1885–1895. SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 525, i. č. 307, sign. A3.

²⁸⁴ MÜLLER, W.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, s. 373.

²⁸⁵ Tamtéž.

V den úmrtí starosty Engela, 28. 4. 1900, bylo svoláno mimořádné zasedání obecního zastupitelstva a bylo rozhodnuto, že pohřeb starosty bude hrazen z rozpočtu města.²⁸⁶ V tentýž den se konala mimořádná schůze mnoha měšťanských spolků, v nichž se zemřelý angažoval. Jedním z nich byl německý Schulverein. Tehdejší předseda spolku Robert Primavesi uctil památku Engela i Adolfa Thanabaura²⁸⁷, který zemřel o tři čtvrtě roku dříve: „*Je tragickým osudem, že oba muži, pan Josef v. Engel a pan Adolf Thannabauer, kteří na velkých místních slavnostech, ať už pro národní, vlastenecké nebo lokální účely, spolu čtvrtstoletí zápolili v radosti z práce, jeden jako vedoucí ruka, druhý jako uspořádávající, se museli v tak krátké době po sobě odloučit z kruhu svých spoluobčanů, ve kterém by byli jistě ještě působili prospěšně.*“²⁸⁸

Pohřeb se konal následujícího dne a v pondělí 30. 4. pak bylo slouženo requiem ve farním kostele sv. Mořice.²⁸⁹ Kratičkou zprávu o úmrtí J. Engela zveřejnila 3. 5. 1900 též redakce vídeňských novin *Neuigkeits-Welt-Blatt*,²⁹⁰ což lze spíše připisovat Engelovým kontaktům ve Vídni a jeho osobním zásluhám potvrzenými státními řády, než prosté skutečnosti, že byl starostou Olomouce, byť dlouholetým a významným.

Ve své závěti odkázal von Engel značnou sumu šesti tisíc korun na podporu malomocných: domu pro malomocné ženy. Současně s tím byla vytvořena nadace *Emilie von Engel-Stiftung*.²⁹¹

V den Engela úmrtí zveřejnil *Mährisches Tagblatt* zprávu, v níž vyzdvihl Engelovu aktivní činnost ve prospěch obce, prosazování německého smýšlení a petici, ve které von Engel žádal zrušení konkordátu.²⁹²

²⁸⁶ SPÁČIL, V. – TICHÁK, M.: *V čele města Olomouce*, s. 43.

²⁸⁷ Varianta Thanabaur se objevuje v pramenech častěji než Thannabauer, proto také tuto variantu preferuji. Při citaci pramene však ponechávám pro autenticitu variantu Thannabauer. Thanabaurovým synem byl Karl Thanabaur (1862 - ?), notář a spisovatel, jenž studoval na německém gymnáziu v Olomouci, poté absolvoval práva ve Vídni a v Krakově. K roku 1892 působil jako notář v Innsbrucku. HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart*, s. 120.

²⁸⁸ *Mährisches Tagblatt*, 7. 5. 1900, č. 105, S. 5; „*Es ist ein tragisches Geschick, dass die beiden Männer, Herr Josef v. Engel und Herr Adolf Thannahauer, die seit einem Vierteljahrhundert an den großen örtlichen Festlichkeiten, sei es für nationale, patriotische oder locale Zwecke der eine als die leitende, der andere als die ordnende Hand, miteinander in Arbeitslust wetteiferten, in so kurzer Frist nacheinander aus dem Kreise ihrer Mitbürger scheiden mußten in welchem sie gewiß noch Ersprießliches gewirkt hätten.*“

²⁸⁹ *Mährisches Tagblatt*, 28. 4. 1900, č. 98, s. 3.

²⁹⁰ *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 3. 5. 1900, č. 100, s. 9.

²⁹¹ *Mährisches Tagblatt*, 7. 5. 1900, č. 105, s. 3.

²⁹² Myšlen byl patrně konkordát z roku 1855 mezi Svatou stolicí a habsburskou monarchií.

3.2.2 Karl Brandhuber

(24. srpna 1846 Šumperk – 14. srpna 1934 Vrbno pod Pradědem)

Karl Boromeus Brandhuber plynule navázal na činnost svého předchůdce, starosty Engela. Ačkoliv mezi nimi byl téměř generační rozdíl, byli odlišného založení a lišili se přístupem k ekonomickému řízení města, oba kladli důraz na svou angažovanost ve spolkovém životě, stejně jako většina tehdejších komunálních špiček také na svou účast na veřejných akcích, reprezentaci města a na urbanizační rozvoj města.

K. Brandhuber náležel k rodu pocházejícímu z bavorského Frankenhausenu, což potvrzuje i příjmení typické pro danou oblast.²⁹³ Roku 1749 začal působit v Olomouci jeden z jeho předků – Franz Brandhuber – jako postřihovač sukna. Textilnictví bylo tradičním odvětvím, kterému se členové rodu věnovali po další generace. Brandhuberova matka Elisabeth, rozená Müllerová, byla vnučkou Georga Oberleithnera, hlavy rodu významných textilních podnikatelů Šumperska.²⁹⁴ Otec, Josef Brandhuber, byl úspěšným starostou Šumperka. Za jeho úřadu byly rozvinuty především železniční komunikace spojující Šumperk s okolními obcemi.²⁹⁵ Životní cesta K. Brandhubera se ubírala rovněž technickým směrem. Po studiu na olomoucké reálce zamířil na vídeňskou techniku a poté začal získávat první praktické zkušenosti z řízení podniků v přádelně ve Vrbně pod Pradědem.²⁹⁶ Četné oblasti na severní Moravě a Slezsku byly etnicky německé, kulturně usazené v německé kultuře, na což Richard Fischer, olomoucký advokát, národní aktivista a věčný Brandhuberův politický protivník, pohlížel zcela negativně, jako politik své doby: „*K. Brandhuber narodil se v Šumperku pod Jeseníky, kde neznali Čecha ani česky a neměli pro nás citu, porozumění, ba ani ne trochu sousedské úcty. Výchova německé mládeže nesla se proti českému národu nenávisným a ponižujícím způsobem, třeba české obce ležely přímo před branami šumperskými. Tam prožil Brandhuber své mládí, odtamtud přišel do Olomouce na německou reálku*²⁹⁷, aby zde jeho šumperské

²⁹³ PUŠ, I.: *Karl Brandhuber, šumperský rodák, starosta Olomouce a otec se smutkem v srdci*. In: KOLÁŘ, Ondřej – ŠRÁMEK, Josef (edd.): *VIRIBUS UNITIS. Sborník příspěvků k 55. narozeninám PhDr. Karla Podolského*. Olomouc 2016, s. 59–68, s. 59.

²⁹⁴ FASORA, L.: *Karl Boromeus Brandhuber*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 109–111, zde s. 109.

²⁹⁵ <http://www.muzeum-sumperk.cz/domains/muzeum-sumperk.cz/index.php/cs/publikace/sumperske-portrety/a-e> (29. 7. 2016)

²⁹⁶ PUŠ, I.: *Karl Brandhuber, šumperský rodák*, s. 60.

²⁹⁷ Karl Brandhuber studoval na této škole v letech 1861–1864. V pamětním spise vydaném školou

*němectví bylo posíleno a utvrzeno němectvím olomouckým. Co scházelo ještě, doplnila Vídeň při studiích na tamní technice.*²⁹⁸

Své profesní postavení zlepšil K. Brandhuber v roce 1868, když se stal ředitelem Spojené přádelny lnu ve Světlé, Mezině a Vrbně pod Pradědem.²⁹⁹ Šťěstí v osobním životě i velmi slibné společenské postavení mu přinesl sňatek s Franziskou Primavesí, dcerou průmyslníka Moritze Primavesiho. Po sňatku se stal tedy spoluvlastníkem vrbenské přádelny a továrny na jutu, kterou se svým tchánem Moritzem a zetěm Robertem Primavesim založil ve Vrbně pod Pradědem.³⁰⁰

Osobní život měl ovšem Brandhuber značně ztrpčen předčasnými úmrtími. Syn Karl zemřel ještě v kojeneckém věku, dvě dcery ze čtyř se nedožily dospělosti a manželka Franziska také zemřela v mladém věku. Jen dcery Elisabeth (Lilly) a Helena se dožily dospělosti.³⁰¹ Z nich je známější Lilly, akademická malířka, která působila v Praze, Mnichově a Paříži.³⁰²

V roce 1882 byl K. Brandhuber poprvé zvolen do olomouckého obecního zastupitelstva a od té doby se slibně rozvíjela i jeho politická kariéra. Roku 1890 vstoupil do moravského zemského sněmu.³⁰³ Svým angažmá v mnoha měšťanských spolcích a organizacích profesního, kulturního, sportovního a národnostního charakteru výrazně přispíval k rozvoji společenského života a přirozeně tak udržoval četné přátelské kontakty, které vedle rodinných vazeb byly dalším nástrojem k efektivnímu prosazování politických a hospodářských zájmů činovníků na olomoucké radnici.

Zmnožení funkcí přinášelo Brandhuberovi v obci i na Moravě moc, kterou mohl účinně využívat k rozvoji města. V některých případech se ovšem dostával do zřetelného střetu zájmů, který nebylo možné skrýt před zájmem veřejnosti, a to především tehdy, když byl v konfliktu s jednacím řádem obecního zastupitelstva.

v roce 1904 k padesátiletému výročí založení ústavu je uveden jako jeden z žáků, jež dosáhli ve třetím ročníku dobrého prospěchu. Zajímavým poznatkem je, že Brandhuberovým spolužákem byl Franz (František) Běhal, pozdější učitel české obecné školy v Olomouci. Viz BARCHANEK, Klemens: *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des fünfzigjährigen Bestandes der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*. Olmütz 1904, s. 124.

²⁹⁸ FISCHER, R.: *Cesta mého života*, 3, 1, s. 310.

²⁹⁹ FASORA, L.: *Karl Boromeus Brandhuber*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 109–111, zde s. 109.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 291; PUŠ, I.: *Karl Brandhuber, šumperský rodák*, s. 66–67.

³⁰² ZATLOUKAL, P.: *Výtvarná kultura*. In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2, s. 110–133, zde s. 125–126; NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1998, s. 297.

³⁰³ ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře*, s. 291.

V roce 1891 se jednalo o kauzu *Spolku moravských cukrovarů (Verein mährischer Zuckerfabriken)*, který byl nájemcem obecních statků – starosta Brandhuber „ve spolku aktivně fungoval a městská samospráva rozhodovala o tom, co, komu a za jakých podmínek bude pronajato – taková kolize nebyla únosná ani v tehdejší obecní samosprávě. Nebyť změny jednacího řádu zastupitelstva, zde je možné uvažovat o účelovosti změny, byl by musel Brandhuber v roce 1891 abdikovat – vzdát se funkce starosty města.“³⁰⁴ V předsednictvu spolku zasedali kromě Brandhubera také jeho příbuzní Moritz a Robert Primavesi a členem spolku byl také Sigmund Primavesi.³⁰⁵

Další nepříjemnou aférou, se kterou se musel starosta Brandhuber vypořádat, bylo podnikání jeho švagra R. Primavesiho. Ten v roce 1911 zakoupil pozemky vedle nového městského vodovodu. Účelem koupě měl být podle R. Fischera velmi výhodný prodej městu. Fischer, bedlivý pozorovatel případu, upozornil na podezřelé jednání podáním žaloby zemskému výboru.³⁰⁶ Ke kauze poznamenal následující: „K tomu cíli použito bylo plánů vodních žil pro městský vodovod. Plány ty dala si obec olomoucká pro městský vodovod zhotoviti za drahé peníze. Vyhledání pramenů stálo obec olomouckou svého času velké tisíce. Těchto plánů obecních použilo se za nepřítomnosti starosty Brandhubera, jenž s posl. Primavesim je členem Spolku moravských cukrovarníků, k navrtání obecních vodních žil pro vodovod posl. Primavesiho.“³⁰⁷

R. J. Hudeczek, „nejstarší literát olomoucký“, podle Fischera prý „vedl opozici proti německé správě města, ale při tom nadšeně psal básně (a tiskl na hedvábí ozdobeném krajkami) na Primavesiho, Sachse, Brandhubera a velebil jejich něm. srdce a zásluhy o němectví“³⁰⁸ – To platí jen částečně. Jako redaktor olomouckých adresářů musel alespoň zčásti podporovat a ctít obecní zastupitelstvo a s ním spojené instituce. Hudeczekovy opoziční aktivity jsou však zcela prokazatelné, a to zejména vůči osobnosti K. Brandhubera, který se stal terčem jeho ostré kritiky. Roku 1901, v době voleb do říšské rady, proti němu vystoupil v článku nazvaném *Zehn Gebote zur Reichsrathswahl für deutsche Wähler in Olmütz (Deset přikázání k volbám do*

³⁰⁴ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 268. Podle PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 69.

³⁰⁵ HUDECZEK, R. J.: *Hudeczek's Adress-buch der königlichen Hauptstadt Olmütz für das Jahr 1882*. Olmütz 1882, s. 127.

³⁰⁶ FISCHER, R.: *Cesta mého života*, 3, 1, s. 269–271; *Skandální hospodářství vládnoucí kliky na radnici olomoucké*. Pozor, č. 227, 27.11.1911, s. 4.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 269;

³⁰⁸ Tamtéž, s. 28. Podle PUŠ, I.: *K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913)*, s. 139.

říšské rady pro německé voliče v Olomouci).³⁰⁹ V článku pranýřoval údajnou masivní kampaň olomoucké radnice, tupost německých voličů a rovněž hromadění Brandhuberových funkcí. To, že kritika radničních politiků ze strany Hudeczeka byla dlouhodobá, dokládá obdobně kritický článek již z konce 80. let. V článku se stal terčem kritiky nejen Brandhuber, ale také tehdejší ředitel vyšší reálky A. Thanabaur.³¹⁰

Oslavnou báseň věnovanou Karlu Brandhuberovi sepsal Hudeczek v srpnu roku 1912, tedy patrně k příležitosti Brandhuberových šestašedesátých narozenin. V básni nazvané *Die Bürgerwürde. Charaktergedicht*³¹¹ (*Měšťanská důstojnost. Charakterová báseň*) vyzdvihoval Hudeczek měšťanské přednosti, totiž čínorodost, lásku k bližnímu a k vlasti, byť se měšťané musejí vypořádat s těžkostmi nakládány na město státem. Ve verších sice nejsou Brandhuber nebo obecní rada či obecní zastupitelstvo konkrétně zmíněni, je však patrné, že vzornou charakteristiku lze připsat právě Brandhuberovi.³¹²

Roku 1899 si zakoupil K. Brandhuber dům U zlatého jelena, stojící na rohu Horního a Dolního náměstí s dodnes zachovalým domovním znamením.³¹³ Reprezentativní sídlo zajistil nejen sobě a své rodině, ale také olomoucké samosprávě. Inicioval totiž rekonstrukci starobylé, původně gotické budovy radnice mohlo obecní zastupitelstvo od roku 1904 opět zasedat v tradičních prostorech této budovy stojící uprostřed Horního náměstí. O tři roky později slavil Brandhuber pětadvacet let své činnosti na olomoucké radnici. Členové obecního zastupitelstva se rozhodli k této příležitosti nechat vyrobit ve Vídni pamětní medaili a kromě toho bylo rozhodnuto, že jedna z centrálních ulic v srdci města bude pojmenována po starostovi. Tradiční Ostružnická ulice získala roku 1909 název Brandhuberova.

Změna ustáleného názvu překvapovala s odstupem času někdejšího městského archiváře, lékaře a autora dějin města J. Kuxe, podle kterého tehdy proti návrhu

³⁰⁹ HUDECZEK, R. J.: *Zehn Gebote zur Reichsrathswahl für deutsche Wähler in Olmütz*, s. 1.

³¹⁰ HUDECZEK, R. J.: *Der Niedergang der Gemeinsinnigkeit und die Diktatur im bürgerlichen Leben*. Die deutsche Keule, 19. 5. 1888, No. 5, S. 1–2.; A. Thanabaur patřil k dlouholetým členům obecního zastupitelstva; svůj post dokázal hájit v letech 1870–1900, přičemž mandát v obecní radě měl nepřetržitě v letech 1874–1888, viz POKLUDOVÁ, A.: *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857-1910*. Opava 2008, s. 192.

³¹¹ ZA, pob. Olomouc, f. Jaroslav Řehulka, kart. 4, sign. 122. Oslavná báseň na olomouckého starostu Karla Brandhubera.

³¹² Viz text básně v příloze.

³¹³ PUŠ, I.: *Karl Brandhuber, šumperský rodák*, s. 65.

„*kupodivu nikdo nic nenamítal*“.³¹⁴ K přejmenování zpět na Ostružnickou došlo roku 1943. I přes vyostřené národnostní konflikty za monarchie a nezhojené rány během existence první republiky nedošlo k přejmenování ulice, snad v důsledku oprávněné úcty k významnému starostovi a čestnému měšťanovi Olomouce. Němečtí liberálové pod Brandhuberovým vedením odmítali politiku radikálních nacionalistů a antisemitů. Snažili se nacházet kompromisní řešení v rámci spolupráce německých stran³¹⁵ a navzdory finančně nákladnému procesu modernizace města a politickým soubojům na lokální i zemské úrovni dokázali vytvořit předpoklady pro další urbanizační rozvoj Olomouce v novém století.

³¹⁴ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, S. 421; Značné úcty se také dočkal J. von Engel, po němž byla ještě za jeho života pojmenována tehdy nově vzniklá ulice, dnešní třída Svobody. Viz *Mährisches Tagblatt*, č. 98, 28. 4. 1900, s. 21.

³¹⁵ FASORA, L.: *Karl Boromeus Brandhuber*, s. 110.

4. Politika německých liberálů a nacionalů v Olomouci

Na olomoucké radnici zastávali němečtí politikové zájmy německé liberální strany, což se shodovalo s většinovými volebními výsledky v českých i rakouských zemích do 90. let 19. století. Od 90. let se olomoučtí politikové klonili ke směru moderního liberalismu v nově vytvořené *Německé pokrokové straně (Deutsche Fortschrittspartei)*. V podílu na moci se museli dělit s německými radikálními nacionalisty, okrajově pak také s Velkoněmci. S německou opozicí, tedy křesťanskými sociály, spolupracovali až do roku 1884 čeští politici. Ve jmenovaném roce však nepřijali koalici Němci předvolební požadavek Čechů na tři mandáty v obecním zastupitelstvu,³¹⁶ a tak byla tato ne příliš pevná dohoda ukončena.

V posledních třech dekádách před rokem 1918 se vlivem nacionalismu v monarchii němečtí olomoučtí politici semkli a vytvořili dosti pevnou koalici, kterou se nepodařilo výrazným způsobem narušit. To se projevilo zejména během první světové války, kdy se v celém německém národním táboře na Moravě rozvinula rozsáhlá diskuse, napříč politickým spektrem, o budoucnosti Němců po válce. Vedení města bylo řadovými německými Olomoučany všeobecně uznáváno a redaktoři deníku *Mährisches Tagblatt* většinou zastávali pozice olomoucké radnice.³¹⁷

Prosazovat návrhy k zachování nebo zlepšení tehdejšího postavení Němců na Moravě obecně měli bezpochyby především aktivní funkcionáři, zastupitelé obce, členové obecní rady v čele se starostou a poslanci moravského zemského sněmu a říšské rady. Vzhledem ke skutečnosti, že výzkumnými projekty minulých dekád byly aspekty socioprofesionálního složení obecního zastupitelstva, organizace volebního dění a politického stranictví na Moravě systematicky zkoumány, budou v následujících podkapitolách pouze vyzdvíženy některé dílčí aspekty olomoucké politické scény.

³¹⁶ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 251.

³¹⁷ Samotná redakce *Mährisches Tagblatt* jako taková se však podle německého nacionala Josefa Föhnera vyhýbala jednoznačnému stanovisku ve sporech mezi německými stranami, a tak otištěné články musely být vždy signovány. Viz FÖHNER, J.: *Olmützer Erinnerungen*, s. 172.

4.1 Němečtí liberálové

Politika německých liberálů se v průběhu dekad výrazně proměňovala. V 60. letech 19. století byli němečtí liberálové naplněni optimismem z ústavních změn a rozšiřování občanských práv. Karl Giskra, přední poslanec moravského zemského sněmu a pozdější ministr vnitra, tak mluvil ve své předvolební řeči roku 1861³¹⁸ o sounáležitosti jednotlivých etnik Rakouska, o jejich schopnosti a právu vést svůj vlastní národní život v rámci Rakouska.

*„Věřím v misi Rakouska, nést požehnání německé kultury mezi německými, slovanskými a románskými kmeny podél břehu Dunaje, věřím v misi Rakouska, v misi různých kmenů, které obývají jeho zemi, spojit se do celistvého státu, kmenů, z nichž každý je dostatečně veliký a oprávněný na to, aby vedl vlastní národní život, přesto však žádný z nich není dostatečně veliký a silný, aby mohl být samostatný, načež se všichni zároveň s pěstováním národního života stanou součástí požehnání jednoho velikého státu.“*³¹⁹

V 70. letech a následujících dekádách se však pod vlivem krachu na vídeňské burze a následující hospodářské krize oslabila politická síla liberálů. V důsledku postupného rozšiřování volebního práva a vzniku nových politických táborů a stran, jež získávaly své voliče na základě opozičních postojů vůči rakouskému státu,³²⁰ se program německých liberálů musel zásadně proměnit.³²¹ Postupná nacionalizace společnosti se promítla také do štěpení německých liberálů, přičemž nejhlasitější byla skupina sdružená kolem Georga (von) Schönerera.³²²

³¹⁸ GISKRA, Karel: *Wahlrede des Karel Giskra für die Landtags-Candidatur des II. Bezirks in Brünn, im Augarten-Saale am 21. März 1861*. Brünn 1861.

³¹⁹ „Ich glaube an die Mission von Österreich, inmitten von deutschen, slavischen und romanischen Stämmen, die Segnungen der deutschen Kultur, den Donaustrand entlang hinab zu tragen, ich glaube an die Mission von Österreich, den verschiedenen Stämmen, die sein Land bewohnen, deren Jeder groß genug und berechtigt ist, ein eigenes nationales Leben zu führen, doch keiner groß und stark genug, um selbstständig sein zu können, zu einem Gesamtstaate zu verbinden, auf das ihnen Allen mit der Pflege ihres nationalen Lebens zugleich die Segnungen eines großen Staates zu Theil werden.“

GISKRA, K.: *Wahlrede des Karel Giskra für die Landtags-Candidatur des II. Bezirks in Brünn, im Augarten-Saale am 21. März 1861*. Brünn 1861, s. 7.

³²⁰ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 179.

³²¹ Zásadním byl rok 1896, v němž byla zavedena pátá všeobecná volební kurie, opravňující k volbě muže nad 24 let. ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 179–180.

³²² Tamtéž, s. 180.

Základním programovým milníkem, k němuž se Schönerer a jeho následovníci vraceli až do konce monarchie, byl Linecký program z roku 1882³²³, požadující mocenskou hegemonii Němců, výsadní postavení německého jazyka a změny státního uspořádání s cílem přiblížit se Německému císařství.³²⁴ Heslem vzešlým z tohoto politického setkání se stalo „*Ani liberální, ani klerikální, nýbrž nacionální.*“³²⁵

Rozšíření politické scény a především přerodu tradičních honoračních stran ve strany masového typu napomohla volební reforma Badeniho vlády z roku 1896, zavádějící pátou všeobecnou volební kurii, v níž volit mohli všichni muži starší 24 let.³²⁶

Roku 1890 tak němečtí nacionálové založili vlastní národní stranu (*Deutschnationale Partei*), od r. 1895 fungující pod názvem *Německá lidová strana* (*Deutsche Volkspartei*).

Rozpory mezi liberály a nacionály se projevily v činnosti *Německého spolku* (*Deutscher Verein*). Tento spolek byl založen r. 1882 s cílem hájit německé zájmy v Brně a okolí. Němečtí liberálové uhájili svou převahu ve spolku, a tak roku 1887 odstoupil předák nacionálů Fritz Wentzlitzke.

Německá liberální strana, od roku 1896 s názvem *Německá pokroková strana* (*Deutsche Fortschrittspartei*)³²⁷ měla v Olomouci jasnou převahu od 80. let až do roku 1918. Tuto většinu a faktickou mocenskou převahu se v Olomouci podařilo udržet navzdory úsilí německých nacionálů a křesťanských sociálů, pravděpodobně díky obratné politice starostů J. Engela a především jeho nástupce K. Brandhubera a místostarosty Josefa Föhnera, kteří nacházeli kompromisní řešení ve správě obce a v komunikaci s voliči.

Etablovanou skupinu inteligenčního židovského měšťanstva se německým radikálům nepodařilo zásadním způsobem narušit.

³²³ Text programu podle HAHNOVÁ, Eva: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Česích, Němcích a českých zemích*. Praha 2014, s. 144–147.

³²⁴ ŘEPA, Milan: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 180; HÖBELT, Lothar: *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreieilichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*. Wien 1993, s. 23–24.

³²⁵ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 180.

³²⁶ MALÍŘ, J.: „*Vláda advokátů*“. *K politické a socioprofesionální skladbě moravského zemského výboru v letech 1878–1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (edd.): *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám*. Olomouc 2005, s. 241–258, zde s. 242; ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 179.

³²⁷ HÖBELT, L.: *Kornblume und Kaiseradler*, s. 121.

Výraznější mocenskou převahu dokázali hájit kromě olomouckých liberálů také brněnští liberálové, a naopak zatlačeni byli liberálové v Jihlavě a ve Znojmě.³²⁸ Nezanedbatelnou roli jistě hrály také protikatolické postoje radikálních nacionalů, jež byly neslučitelné s katolicky dominantní Olomoucí.³²⁹

Ze studia pramenů vysvítá, že olomoučtí Němci – členové *Deutsche Fortschrittspartei* – představovali vedlejší linii nebo stáli na nižší úrovni jednání o dlouhodobém programu a každodenních aktivitách liberálních Němců na Moravě. To lze alespoň odvodit z korespondence G. Grosse. Do Grossovy korespondence totiž olomoučtí liberálové zahrnuti nebyli. G. Gross projednával koncepční záležitosti strany především s brněnským poslancem Heinrichem d'Elvertem a se zábřežským průmyslníkem Hermannem Brassem.³³⁰ Vedle toho byl také v písemném kontaktu s jihlavským starostou Vincencem Inderkou a dále s představiteli Bílska (Bielitz), Těšína a Vídně.

Starosta Engel a Brandhuber byli jinak samozřejmě ve styku s významnými moravskými Němci. Brandhuber komunikoval s Hermannem Brassem, Karlem Chiarim a Heinrichem Oberleithnerem, a to prostřednictvím mandátu v moravském zemském sněmu a v říšské radě. Brandhuber navíc s nimi byl ve styku v rámci olomoucké Obchodní a živnostenské komory a společný měli také obor podnikání – textilnictví.

H. d'Elvert³³¹ představoval jako předseda zemského vedení *Německé pokrokové strany* na Moravě prostředníka v komunikaci mezi Olomoucí a Vídní.

8. 8. 1907 obdržel starosta Brandhuber od zemského vedení strany dotazník, jehož prostřednictvím měl informovat vedení strany o aktuálních politických poměrech v Olomouci.³³²

Dokument s formulovanými otázkami se nedochoval, zachoval se však koncept

³²⁸ FASORA, L.: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno 2010, s. 332–333.

³²⁹ Ke konfesijní dominanci katolíků v Olomouci u vybraných skupin inteligenčního měšťanstva viz POKLUDOVÁ, A.: *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*. Opava 2008; K aktivitám německých radikálů v Olomouci viz PUŠ, I.: *Vybrané aktivity olomouckého zastupitele a poslance Rudolfa Sommera*. Vlastivědný věstník moravský; K aktivitám nacionalů směrem k dělnictvu pak viz FASORA, L.: *Dělník a měšťan*, s. 342–343.

³³⁰ S oběma jmenovanými měl přátelský vztah, o čemž svědčí mimo jiné tykání a oslovení „*verehrter Freund*.“

³³¹ CIBULKA, P.: *Heinrich sv. pán d'Elvert – brněnský poslanec, moravský šlechtic a německý liberál*. In: MALÍŘ, J. – RÁJA, M. (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 259–278.

³³² SOkA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy, kart. 19, č. 177. Důvěrný dotazník vedení Německé pokrokové strany.

odpovědí. Vedení strany zajímala stranická struktura, současná i potenciální politická moc konkrétních stran, voličská základna a významná periodika.

Olomoucké vedení informovalo zemské vedení, že politické poměry mezi olomouckými Němci jsou na dobré úrovni („*recht günstig*“). Všechny „tři svobodné strany“ se sjednotily v *Německé národní radě (Deutscher Volksrat)*³³³ a jsou reprezentovány v zastupitelstvu, přičemž pokroková strana stojí jasně v jeho vedení. Lidová strana nemůže mít více než třicet voličů. Německá radikální strana byla slabší a vedení pokrokové strany odhadovalo její sílu na dvacet voličů. Křesťansko-sociální strana byla zmíněna v souvislosti s aktivitami barona Grimmensteina, pod jehož vlivem strana rostla. Sociální demokracie neměla v Olomouci ze zjevných důvodů – absence velkého továrního a průmyslového zázemí – příliš velký význam.

Ve městě existující *Spolek německopokrokových voličů* nevyvíjel téměř žádnou aktivitu. Ostatní německé spolky, pisatelem označené jako nepolitické, se však těšily všeobecné přízni, nehledě na politickou příslušnost jejich členů.

Směrem k činnosti německých periodik se jeví jako velmi důležitá informace o periodiku *Mährisches Tagblatt*. Olomoucké vedení informovalo zemskou centrálu o tom, že vydavatelem je Hugo Groák a politický vliv vedení strany na vydavatele je nepatrný.

Ze studia pramenů vysvítá, že starosta Brandhuber byl klasickým příkladem vysoce exponovaného politika, který se do značné míry stal symbolem němectví. Pohledem z vnějšku byl de facto nejviditelnější osobností olomouckých Němců. Analýzou skutečného života ve straně však lze konstatovat, že na formulaci lokální stranické politiky a na utváření vztahu Němců k Čechům však měl kromě něj značný podíl také místostarosta Josef Föhner, což bude zmíněno v podkapitole o národnostní problematice na železnici.

Josef Föhner byl do obecního zastupitelstva zvolen poprvé roku 1892 a do obecní rady pak roku 1896.³³⁴ Brandhuber měl ve Föhnerovi zřejmě silnou oporu. Periodikum *Olmützer Volkswille* označilo Föhnera v roce 1910, při jeho nástupu do

³³³ BALCAROVÁ, J.: *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!"*. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha 2013, s. 97–98.

³³⁴ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 272.

funkce místostarosty, za nástupce Brandhubera.³³⁵ Brandhuber ostatně také nastoupil do úřadu starosty z pozice místostarosty Engela.

4.1.1 Snahy liberálů o posílení německých pozic ve veřejném prostoru

Olomoučtí Němci hledali způsob, jak posílit své politické, kulturní a hospodářské pozice ve městě. V Olomouci, „vždy německém městě“ se koncem 19. století zdárně rozvíjela česká kultura, povzbuzovaná jednak rozmanitým periodickým tiskem, jednak činností řady spolků. Roli propagátorů národnostních hodnot plnily především tělocvičné, umělecké a obranné spolky.³³⁶ Jazyk přitom sloužil nejen jako nástroj komunikace, ale v tomto ohledu především jako nástroj prezentace národnostních skupin ve veřejném prostoru.³³⁷

Zpráva starosty o hospodářském a finančním vývoji Olomouce v letech 1885–1895, sepsaná tehdejšími místostarostou Brandhuberem, obsahuje hodnocení rozvoje města vůči Čechům pozoruhodně smířlivě.³³⁸

„Pánové, zeptejte se každého, kdo sem přišel jako cizí, jak brzy se dobře cítil v činorodém městě plném hudby, ve městě radostného životního prožitku, v němž se obyvatelstvo stýká pokojně a klidně bez ohledu na konfesi a národnost.“ Proti tomuto předpokladu však stála teze vedení města o „zdravém rozvoji města na německém základě“.³³⁹

Vztahy mezi veřejně exponovanými Olomoučany nebyly ideální, a to právě z důvodu neústupnosti obou národních táborů. Rozmíšku na půdě moravského zemského sněmu tak například v roce 1903 způsobila audience starosty Brandhubera a stavebního podnikatele Karla Wlaky u císaře Františka Josefa I. Důvodem byla Brandhuberova slova o zmírnění napětí v olomoucké Obchodní a živnostenské komoře (v níž hráli prim němečtí funkcionáři) k němuž prý došlo jen díky ústupkům ze strany Němců. Prostějovský cukrovarnický podnikatel a poslanec moravského

³³⁵ *Der neue Vizebürgermeister*. Olmützer Volkswille. č. 7, 16. 4. 1910, s. 1–2.

³³⁶ POKLUDOVÁ, Andrea – SVATOŠOVÁ, Hana: *Turneři, sokolové a obecní samospráva (Opava, Olomouc, Praha)*. In: PETRASOVÁ, Taťána - MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009*. Praha 2010, s. 59–72.

³³⁷ Jak již bylo výše zmíněno a odkázáno na práce M. Hlavačky a P. Urbanitsche.

³³⁸ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 525, i. č. 307, sign. A3.

³³⁹ „*Meine Herren, fragen Sie jeden, der fremd hierherkam, wie bald er sich wohl fühlte in der musik- und thatenfreundlichen Stadt [,] in der Stadt des fröhlichen Lebensgenusses, in der die Bevölkerung ohne Rücksicht auf Confession und Nationalität friedlich und ruhig verkehrt.*“ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, reg. 1874–1920, kart. 525, i. č. 307, sign. A3.

zemského sněmu Eduard Skála získal informace o průběhu a obsahu audiece a napadl toto Brandhuberovo tvrzení v interpelaci ministerského předsedy, ministra vnitra a ministra obchodu.³⁴⁰ V této záležitosti byla také pikantní skutečnost, že roku 1901 porazil Skála Brandhubera ve volbách do říšské rady.³⁴¹

Ačkoliv průmysl v Olomouci nebyl z objektivních příčin natolik rozvinutý jako v Prostějově či v Brně, byly na území města pořádány stejně jako v jiných obcích sociálně podpůrné akce, ty si bral pod patronát nacionalisticky zaměřený *Svaz Němců*. Jednou z těchto akcí byl tzv. květinový den.³⁴² V důsledku nevraživosti mezi národnostními spolky nebyla však ke škodě věci tato akce z české strany podporována *Ústředním výborem Národní jednoty pro východní Moravu*:

*Germanisační a protičeský spolek 'Bund der deutschen (!) Nordmährens', uspořádá v hodovou neděli dne 15. října v Olomouci květinový den 'Blumentag', při němž německé Thusneldy,³⁴³ budou lidem nabízet a prodávat na ulicích rozmarýny ve prospěch svého výbojného Pozemkového fondu. Tato drzá provokace musí býti řádně českým lidem z Olomouce i z celého okolí posouzena a odsouzena, poněvač (!) je českému lidu dobře známo, že činnost 'Bundu' nese se směrem germanisačním a českému národu nepřátelským.*³⁴⁴

4.1.1.1 Národnostní problematika na železnici

V oblasti dopravy byla jedním z nejdynamičtější se rozvíjejících dopravních prostředků monarchie železnice. Pro Olomouc jako významné správní město, situované v blízkosti průmyslových center Moravy a Slezska, byl její rozvoj klíčový. Vedle funkčního významu – zajištění osobní i nákladní přepravy – získal celý sektor na konci 19. století na významu v národnostním soupeření. Obavy z oslabení německého živlu na olomouckém nádraží a ve správě železnice³⁴⁵ se podepsaly na rozhodnutí olomouckého zastupitelstva postavit se proti postátnění Severní dráhy

³⁴⁰ *Eine Interpellation des Abg. Skala und Genossen über die Audienz des Kammerpräsidenten Brandhuber beim Kaiser.* Mährisches Tagblatt, č. 114, 20.5.1903, S. 5.; <http://alex.onb.ac.at/cgi/content/alex?aid=spa&datum=0017&size=55&page=23917> [cit. 26. 6. 2018]

³⁴¹ MALÍŘ, J.: *Edvard Skála*. In: *Biografický slovník*, s. 617–619, zde s. 619.

³⁴² K podstatě květinového dne viz FASORA, L.: *Dělník a měšťan*, s. 338–339.

³⁴³ Thusnelda byla princezna z kmene Cherusků, manželka Arminia /Hermannů/, který porazil velitele římských legií Publia Quinctilia Vara ve slavné bitvě v Teutoburském lese roku 9 n. l.

³⁴⁴ SOKA Olomouc, f. Archiv města Hodolan. Kultura a spolky, sign. P / 8, i. č. 82, 1900–1919.

³⁴⁵ K politickému významu železnice a možnostech výzkumu viz DINHOBL, Günther: "... die Cultur wird gehoben und verbreitet." *Eisenbahnbau und Geopolitik in "Kakanien"*. In: HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*, s. 79–96.

císaře Ferdinanda³⁴⁶ a proti zřízení železničních dílen. K postátnění Severní dráhy nakonec došlo k 1. 1. 1906, což ale požadavky českých národních aktivistů neuspokojilo, protože v zápětí, 19. 1. 1906, vydalo ministerstvo železnic vyhlášku o němčině jako služební řeči v železniční službě.³⁴⁷

Ve stejném roce vyjádřilo zastupitelstvo svůj nesouhlas s plánovaným přemístěním topíren z vídeňského předměstí Floridsdorf do Olomouce.³⁴⁸ K rozšíření technického zázemí nedošlo ani v roce 1909, kdy byl zastupitelstvem, v důsledku úspěšného tlaku nacionalů na liberální zastupitele, zamítnut návrh na výstavbu dílen a 80 dělnických domků.³⁴⁹

K prosazení kýžených cílů té i oné strany bylo nutné dosadit na příslušná místa v železničních úřadech národnostně vhodné kandidáty. Obě strany, jak německá, tak česká se pochopitelně domnívaly, že počet stávajících německých, respektive českých úředníků je žalostně nízký, a proto sváděly dlouholeté boje v této personální politice. Čeští národní aktivisté navíc usilovali o zrovnoprávnění češtiny s němčinou i v této oblasti. De facto požadovali, aby všichni zaměstnanci olomouckých železničních úřadů, především nádraží, ovládali jak němčinu, tak češtinu, a česky také komunikovali s českými cestujícími.

Olomoucký advokát Richard Fischer dokazoval na příkladu marginálních sporů a vzájemných provokací (líčených ovšem jako doklad čistě německé vulgarity), že „v národnostním směru nejsmutnější poměry byly do války u drah.“³⁵⁰ Jednalo se o půtky při nákupu jízdenek a při jiných běžných komunikačních situacích.

„Úředník, který lístky vydával, osopil se, že žádné Vojnovice nezná, a že mu musí udati jméno stanice německy. Cestující vzpírali se tomu a uváděli, že úředník u pokladny musí znáti česká jména stanic, pro něž lístky vydává. Teprve když jeden z ostatních cestujících sdělil úředníkovi německé jméno stanice [Kriegsdorf, I. P.], tento lístky vydal.“

V jiném případě, kdy čeští cestující nebyli spokojeni s chováním úředníka na olomouckém nádraží, vyžádali si knihu stížností.

³⁴⁶ Zásadní vliv na toto rozhodnutí měl zastupitel A. Weeber, viz RÁJA, M.: *August Weeber*.

In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 784–785.

³⁴⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 589.

³⁴⁸ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 288. Viz též JIRÁNEK, Tomáš: *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850–1918*. Pardubice 2004, s. 161; FASORA, L.: *Dělník a měšťan*, s. 339–340.

³⁴⁹ FASORA, L.: *Dělník a měšťan*, s. 339–340.

³⁵⁰ FISCHER, R.: *Cesta mého života*, 3, 1, s. 98.

„Úředník ten jménem Hübens pronesl k českým cestujícím, kteří o knihu stížnosti žádali, následující hulvátský – jinak nemůžeme bezmeznou tuto sprostotu nazvat – výrok: 'Sie sprechen mit mir chinesisches? Chinesisches verstehe ich nicht!'³⁵¹ [...] „Jak úžasné poměry na drahách byly, ukazoval případ: Přednosta stanice Ant. Pelikan v úplně českém Grygově u Olomouce nechtěl mluvit česky s českými cestujícími!!“³⁵²

Správa všech železničních společností měla své zastoupení v jednotlivých zemích

a ve významných městech. V Olomouci sídlily čtyři drážní úřady³⁵³:

- 1) Moravsko-slezské centrální dráhy
- 2) C. k. privilegovaná severní dráha císaře Ferdinanda
- 3) C. k. provozní úřad rakouských státních drah
- 4) C. k. privilegovaná rakousko-uherská společnost státních drah

Češi s Němci soupeřili ve všech čtyřech institucích o maximální počet národnostně uvědomělých zaměstnanců. To je zapotřebí podtrhnout, neboť národnostně lhostejní jedinci byli vnímáni oběma stranami negativně. V hodnocení konkrétní osoby také hrála roli dlouhodobá konzistentnost a průkaznost jejich veřejných aktivit.

29. 9. 1913 poslal tehdejší olomoucký místostarosta Josef Föhner dopis Heinrichu d'Elvertovi jako předsedovi *Německé národní rady na Moravě*. V dopise jej informoval o personálních poměrech v ředitelství státních drah³⁵⁴ v letech 1896–1912. Analyzoval „národnostní“ složení zaměstnanců osmi administrativních oddělení ředitelství a národnostní složení technickohospodářských pracovníků („*Materialdienst*“) a přitom poukazyval na velký počet českých zaměstnanců.

Na konci roku 1913 měla být obsazena čtyři vedoucí místa v tomto úřadu. Podle Föhnera mělo proběhnout výběrové řízení nestandardním způsobem a ve funkcích měli být potvrzeni vrchní inspektoři – tehdejší vedoucí oddělení:

³⁵¹ FISCHER, R.: *Cesta mého života*, 3, 1, s. 100.

³⁵² Tamtéž, s. 102.

³⁵³ Severní dráha císaře Ferdinanda byla postátněna 1. 1. 1906, Společnost státních drah byla v soukromém vlastnictví; FISCHER, R.: *Cesta mého života*, 3, 1, s. 98.

³⁵⁴ Instituce vlastněná státem.

Ve III. oddělení Bahnerhaltung und Bau vrchní inspektor Matzke³⁵⁵, v V. oddělení vrchní inspektor Lateiner, v VI. oddělení vrchní inspektor Sobota a v VII. oddělení vrchní inspektor Rozehnal. Matzke a Sobota byli podle Föhnera Češi, Lateiner a Rozehnal Poláci. Další oddělení ředitelství vedli dva Němci a jeden Čech. Dohromady tedy olomoucké ředitelství železnic spravovali Föhnerovými slovy pouze dva Němci a pět Slovanů.³⁵⁶

Prvním ředitelem olomoucké instituce, v letech 1896–1905, byl dvorní rada Neudeck, který „*se co nejúzkostlivěji snažil být nestrannický*“, čehož využil vládní rada Nový, známý jako „*český fanatik*.“ Jeho přičiněním se v letech 1896–1904 nedostal na ředitelství žádný německý zaměstnanec a „*čechizace olomouckého ředitelství státních drah byla bezbřezě podporována*.“³⁵⁷ Na vedoucích místech ředitelství včetně nejvyššího postu tak v roce 1904 pracovalo podle Föhnerovy analýzy pět Němců a dvanáct Slovanů.

Druhý ředitel, dvorní rada von Amberg, „*skrz na skrz ušlechtilý charakter*“, vedl ředitelství v letech 1904–1913, o národnostní boj se příliš nestaral a teprve v posledních letech se začal cítit jako Němec, když proti němu Češi podnikli „*bezpříkladné útoky osobní a služební povahy*.“ Föhner proto požádal d'Elverta, aby zaloboval ve prospěch německých kandidátů.³⁵⁸ Je možné se domnívat, že d'Elvert tehdy lobboval na ministerstvu železnice ve Vídni. Na základě zkoumaných pramenů nelze zodpovědět pokračování tohoto jednání.

4.1.1.2 Národnostní problematika v justici

Soudy jako rozhodující orgány soudní moci byly v očích národních aktivistů podobně důležité jako jiné státní instituce. Proto se aktivně zajímali o jejich rozmístění v českých zemích a o personální obsazení. Vznik nových krajských soudů a vznik nových, nebo slučování stávajících okresních soudů chápali jako podstatný zásah do poměru národních sil.

Olomoučtí zastupitelé se tak např. v roce 1897 negativně stavěli k záměru ministerstva spravedlnosti zřídit vedle stávajícího krajského soudu v Olomouci další dva krajské soudy – v Kroměříži a v Šumperku. K těmto novým soudům měla být přičleněna větší část okresních soudů, do té doby spadajících pod Krajský soud

³⁵⁵ Macek, poprvé jej však Föhner uvádí v poněkud jiné formě Matzke.

³⁵⁶ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 23, i. č. 263. Dopis J. Föhnera H. d'Elvertovi z 29. 9. 1913.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ Tamtéž.

Olomouc. Zastupitelé se obávali, že snížení počtu soudů v olomouckém soudním okrsku ze 17 na 7 způsobí „slavizaci“ regionu. Tehdy se v záležitosti angažoval starosta K. Brandhuber, zastupitel K. Schrötter a starosta Nového Jičína Hugo Fuchs. Plán ministerstva nakonec nezískal dostatečnou podporu v říšské radě.

Čeští poslanci krátce před tímto záměrem ostře odmítli plán zřídit personálním složením německý krajský soud v Trutnově.³⁵⁹

Obecní rada Olomouce sepsala v březnu 1897 a v únoru 1898 dvě memoranda, týkající se struktury soudů na Moravě, adresovaná ministerstvu vnitra.³⁶⁰

Ve své argumentaci pro zachování rozsahu olomouckého soudního okrsku se radní opírali o srovnání velikosti soudního okrsku brněnského krajského soudu (4665,59 km²) s olomouckým (4343,05 km²) a upozorňovali na skutečnost, že brněnského soudu se plánované změny netýkají. Kromě toho argumentovali dobrým dopravním spojením mezi Olomoucí a obcemi, jichž by se změny týkaly – Přerov, Moravská Třebová, Jevíčko, Libavá, Lipník a Rýmařov.³⁶¹

Připouštěli nutnost změn v rozdělení působnosti soudů, usilovali však o udržení alespoň Přerova, z něž jezdilo denně deset vlaků do Olomouce a zpět.

Spojení mezi uvedenými obcemi bylo obtížné. Z Přerova do Kroměříže tak bylo nutné jet přes Hulín a podobně náročná cesta vedla z Rýmařova do Šumperka³⁶²

V květnu 1898 jednal starosta Brandhuber s ministrem spravedlnosti Ruberem a ministrem financí Kaizlem o uvažovaném zřízení nových okrsků krajského soudu a také o snížení domovní daně pro Olomouc.³⁶³ Brandhuber žádal ministra spravedlnosti, aby Olomouci v případě zřízení nových okrsků v Šumperku a v Kroměříži zůstalo alespoň 12 okresů. Ministr Ruber starostovi sdělil, že pro řešení

³⁵⁹ KUX, J.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, s. 394; Národní aktivisté a vrcholní politici se angažovali v oblasti soudnictví již nejméně od začátku 90. let 19. století. V březnu 1890 tak informoval Franz Schmeykal, tehdejší představený Německé ústavověrné strany v Čechách, Gustava Grosse o tom, že v jinak českém okrese Nové město nad Metují se nachází šest německých měst, jejichž sloučení do jednoho německého soudního okrsku by bylo výhodné. Tehdy se však záměry severovýchodních německých liberálů nedařilo naplnit kvůli rozporům mezi městy. Schmeykal proto žádal Grosse o podporu návrhu liberálů. OEstA Wien, HHStA, Nl. Gustav Gross, Ktn. 1-1. Politische Aufzeichnungen und Korrespondenz. Dopis Franze Schmeykala Gustavu Grossovi z 27. 3. 1890.

³⁶⁰ SOKA Olomouc, AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 114, sign. I/12c, rok 1898. ff. 38–49.

³⁶¹ Tamtéž, ff. 45–46.

³⁶² SOKA Olomouc, AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 15, i. č. 114, sign. I/12c, rok 1898, f. 46.

³⁶³ *Sitzung des Stadtverordneten-Collegiums vom 9. Mai*. Mährisches Tagblatt, č. 106, 10.5.1898, s. 3–4.

obou záležitostí ještě nedozrála doba a v záležitosti domovní daně si vyžádá posudek od zemského finančního ředitelství.³⁶⁴

4.1.1.3 Německý dům v Olomouci

S postupující nacionalizací společnosti českých zemí si vrcholní představitelé jazykově smíšených obcí uvědomovali nutnost vybudovat viditelné symboly své kultury. Jedním z trvalých symbolů národních skupin se staly tzv. národní domy. Vedle nich hrály důležitou roli také rozhledny, mohyly a pomníky významných politických a uměleckých osobností minulosti i tehdejší přítomnosti.³⁶⁵

V reakci na formování českých politických sil a sílící hlasy národních aktivistů se olomoučtí Němci rozhodli vybudovat Německý dům, jenž měl přispět k rozvoji německého kulturního života, ale především k politické integraci a k posílení národního vědomí. Podobně tak vznikly plány na stavbu Německých domů v Novém Jičíně, Šumperku, v Moravské Ostravě, v Opavě a v dalších městech Moravy a Slezska.

V roce 1883 byl založen *Spolek německého domu (Verein zur Stiftung eines deutschen Vereinshauses)* a do jeho čela se postavili Moritz Primavesi, Georg Elias, advokát Jakob Eben³⁶⁶ a optik Heinrich Sachs, obecní radní a místostarosta v letech (1898–1903).³⁶⁷ O čtyři roky později byl v Olomouci postaven český Národní dům, jenž se stal centrem českého kulturního a politického života. Navzdory aktivitám *Spolku německého domu* se záměr podařilo uskutečnit až v roce 1932.³⁶⁸ Důvody, jež vedly k této pozdní realizaci, je možné hledat jednak v nedostatečném zájmu

³⁶⁴ Tamtéž, s. 4.

³⁶⁵ Ke spolkovým domům viz studii MALÍŘ, J.: *Vereinshäuser in Brünn und in den national gemischten Städten Mährens vor 1914*. In: HASLINGER, P.: *Heimstätten der Nation: Ostmitteleuropäische Vereins- und Gesellschaftshäuser im transnationalen Vergleich*. Marburg 2013, s. 13–49; HOJDA, Z.: *Pomníky a zapomněny*.; KESSLER, Vojtěch – KLEMENT, Martin: *Vytoužená, nepochopená, zapomenutá Jahnova mohyla u Chebu*. Praha 2014; KLADIWA, P. - POKLUDOVÁ, A.: *Hans Kudlich: (1823-1917). Cesta života a mýtu*. Ostrava 2012; PETRBOK, Václav – PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (edd.): *Neviditelná lojalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha 2016.

³⁶⁶ *Jacob Eben*. In: HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart*, s. 23.

³⁶⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv 2*, 1. Ostrava 2008, s. 269, 305.

³⁶⁸ O Německém domě v Olomouci píše FERENEC, Anja Edith: *Německý dům v meziválečné Olomouci – spojka mezi německými spolky a ústřední instituce pro péči o německou kulturu*. *Historica Olomucensia*. Sborník prací historických, 45, 2013, s. 101–119; FISCHER, R.: *Cesta mého života*. 3, 1, s. 36.

německé většiny³⁶⁹, respektive německé menšiny po roce 1919, a jednak v nedostatku financí k realizaci ambiciózně plánované stavby.³⁷⁰

Dále je nutno konstatovat, že Olomouc byla po kulturní stránce dostatečně rozvinutým městem³⁷¹ a vzhledem k velmi husté síti spolků, které byly podporovány představiteli města, nepocítovali zřejmě Němci nutnost další integrace. Kromě toho se k návštěvě nabízel Německý dům v Brně. Další příčinu opožděné realizace plánované stavby lze vidět nepochybně v absenci výrazné osobnosti s organizačním talentem, která by zároveň byla mecenášem, jako byli v Brně továrník Friedrich Wannieck³⁷² nebo v Moravské Ostravě Paul Kuppelwieser a Johann Wilczek v Moravské Ostravě.³⁷³

4.1.1.4 Richard Johann Hudeczek – atypický německý liberál

Kromě vysoce postavených aktivních politiků působily v Olomouci osobnosti, které stály v pozadí, stranou veřejného zájmu. Přesto však přispěly k rozvoji tehdejšího společenského života a svým působením zanechaly dokumenty popisující tehdejší dobu.

Richard Johann Hudeczek³⁷⁴ je obecně znám především nebo snad pouze jen jako autor olomouckých adresářů poslední čtvrtiny 19. století a začátku 20. století.

Významný olomoucký a moravský patriot s německým kulturním cítěním představoval poměrně ojedinělý opoziční proud v olomoucké německé společnosti. Svým umírněným nacionalismem prezentovaným v četných novinových článcích vlastních periodik se pokoušel o upevnění němectví na Moravě, ovšem klidnější cestou, než byla ta, kterou se vydali mnozí moravští politici. V jeho působení lze

³⁶⁹ V případě většinově českého Prostějova došlo k otevření českého Národního domu s odstupem téměř dvou dekád (1907) po „dobyty radnice“ roku 1892.

³⁷⁰ Na možný nedostatek zájmu ze strany Němců poukazuje J. Malíř. Olomoučtí Němci, podobně jako brněnští, jihlavští a znojemští, byli dostatečně saturováni z hlediska uplatňování kulturních a politických potřeb, viz MALÍŘ, J.: *Vereinshäuser in Brünn und in den national gemischten Städten Mährens vor 1914*, s. 19–20.

³⁷¹ Časový rozestup mezi stavbami národních domů v Moravské Ostravě byl malý. Český Národní dům byl otevřen roku 1894, Německý dům roku 1895 a Polský dům roku 1900.

³⁷² MALÍŘ, J.: *Vereinshäuser in Brünn und in den national gemischten Städten Mährens vor 1914*, s. 25; FASORA, L.: *Friedrich Wannieck*. In: MALÍŘ, J. a kol.: *Biografický slovník*, s. 780–782; CIBULKA, P.: *Friedrich Wannieck – Mäzen der Brüner Deutschen*, s. 389–424; K pojmu mecenáš viz HYE, Hans Peter: *Zur Liberalisierung des Vereinsrechtes in Österreich. Die Entwicklung des Vereinsgesetzes von 1867. Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*, č. 14. Wien 1992, s. 191–216.

³⁷³ SCHWARZ, Alois: *Das Deutsche Haus in Mährisch-Ostrau. Gedenkblätter zur Feier der Eröffnung am 2. und 3. Juni 1895, den Mitgliedern und Förderern des Vereins Deutsches Haus gewidmet*. Mährisch Ostrau 1895, s. 44–45.

³⁷⁴ Následující text částečně vychází z autorova článku, viz PUŠ, I.: *K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913)*, s. 135–143. V průběhu výzkumu došlo k interpretačním zpřesněním.

snad také hledat pokus o určitý národnostní smír, dohodu s olomouckými, respektive moravskými Čechy.

Lze říci, že Hudeczek sympatizoval s konceptem zemského patriotismu. Svým působením tak šel proti trendu radikalizujícího se nacionalismu osmdesátých a především devadesátých let 19. století a první dekady 20. století. Vystupoval tak proti politice *Německé lidové strany (Deutsche Volkspartei)* a *Německé radikální strany (Deutschradikale Partei)*, ale také částečně proti politice německých liberálů, tedy také proti vedení Olomouce. Ve svých periodikách, která vždy byla vydávána jen po krátkou dobu, otiskoval kritické a burcující články a fejetony, příležitostně pak oslavné básně na město Olomouc a moravské Němce.

K osobě Richarda Johanna Hudeczeka je k dnešní době bohužel známo minimum biografických údajů. Ty základní poskytuje olomoucká církevní matrika a hrob rodiny Hudeczeků na olomouckém centrálním hřbitově v Neředíně. Jednou z příčin nedostatku informací může být ta skutečnost, že se přímo neangažoval v komunálních volbách a jeho opoziční názory nebyly příliš reflektovány v oficiálních úředních dokumentech, ani v liberálně laděném *Mährisches Tagblatt*.

Richard Johann Hudeczek byl občanským povoláním řemeslník, jenž se patrně zabýval výrobou nábytku.³⁷⁵ Z příbuzenstva jsou známi tři potomci: Paula, Richard a Anna, a dále pak jeho bratr Franz Hudeczek, který sloužil v Olomouci jako major u 38. pěšího pluku.³⁷⁶

Richard Johann Hudeczek patřil k národnostně snášenlivým Němcům. Plně se hlásil k německé kultuře, k hospodářským a politickým zájmům moravských Němců, odmítal však diskriminaci národních menšin, především české menšiny. Politicky kritizoval německé radikály a Velkoněmce. Samotného jej však nelze spolehlivě zařadit do některého z politických táborů. V zásadě je však možné jej považovat za stoupence liberalismu.

V oblasti hospodářsko-politického soupeření podporovali němečtí politici protežování německých obchodníků a živnostníků, politiku známou pod heslem *Deutsche zu Deutschen*, v českém národním táboře si pak čeští aktivisté zvolili heslo *Svůj k svému*.³⁷⁷ Běžně se však vyskytovaly případy, kdy obchodníci a živnostníci

³⁷⁵ Nekrolog Richarda Johanna Hudeczeka. *Mährisches Tagblatt*, č. 213, 17. 9. 1913, s. 3.

³⁷⁶ Ústřední hřbitov Olomouc. Informace o pietním místě k 07. 05. 2015. 1 H X 37; *Mährisches Tagblatt*, č. 99, 1. 5. 1891, s. 4.

³⁷⁷ FISCHER, R.: *Cesta mého života*. 3, 2, s. 10; Týž: *50 let Národní jednoty v Olomouci*, s. 13–14, 28; JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o*

přijímali zákazníky druhé strany, za což pak byli příslušným tiskem pranýřováni. Hudeczek se stavěl proti těmto veřejným výtkám. Nepovažoval je za společensky a národně konstruktivní. Za nepřípustnou považoval tu skutečnost, že tehdejší Němci na jedné straně získávali příjmy od českých zákazníků, na straně druhé je vylučovali ze zastupitelských orgánů.³⁷⁸ Tyto názory lze považovat za zcela idealistické, neboť se míjely s politickou atmosférou doby. Jejich autor patrně počítal s možnou kulturní asimilací olomouckých Čechů.

R. J. Hudeczek usiloval nepochybně o národnostní smíření, které ve svých článcích často deklaroval. Cítil se být Němcem, k čemuž se otevřeně hlásil, šlo mu o posílení německví v Olomouci a na Moravě. Myšlenky moravanství ve vztahu k nacionalismu však byly v té době u nešlechtických osob v zásadě překonány. Přesto, v rámci smířlivého postoje, se zastával nejen národnostních menšin, ale též ostatních minoritních skupin obyvatelstva. Hudeczekův postoj dobře vystihuje následující prohlášení:

*“Nechť proto ti, kteří vedou německou politiku v Olomouci, bystrým duchem takové známky doby uchopí a nechť natolik zabočí na dráhu národního porozumění, nakolik to ochrana německví přikazuje.”*³⁷⁹

Na otevřeně agresivní články prosazující německou dominanci reagoval opozičními články ve svých novinách. Zejména se jednalo o periodika *Die Opposition*, *Die Toleranz* a také *Die deutsche Keule*.³⁸⁰

V článku o moravských Němcích, otištěném v *Deutsche Keule* roku 1888, se Hudeczek staví proti opozici, která podle něj zveličuje problém rozložení národních sil a zbytečně brojí proti Čechům, jako tomu bylo při vybudování Národního domu v Olomouci nebo při zřízení české obecné školy. Zatímco Čechům byl, podle Hudeczeka, přístup do Reduty k pořádání jejich uměleckých koncertů odepřen, Němci v ní však prý často pořádali žertovná představení nevalné úrovně.³⁸¹

nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945). Praha 2011; KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (Eds.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*. Praha 2004.

³⁷⁸ HUDECZEK, R. J.: *National, bis zum Geldsack!* *Die deutsche Keule*, č. 1, 3. 2. 1888, s. 1.

³⁷⁹ „Mögen darum Jene, welche die deutsche Politik in Olmütz leiten, solche Zeichen der Zeit mit scharfem Geist erfassen, und insoweit in die Bahn nationaler Verständigung einlenken, als es der Schutz des Deutschtums gebietet.“

HUDECZEK, R. J.: *Zukunft mir graut vor dir!* *Die Toleranz*, č. 5, 17. 2. 1894, s. 35.

³⁸⁰ Rozsáhlý článek byl vydán v červnu 1888, viz Týž: *Das mähr. Deutschtum des „Mähr. Tagblatt“ und das Deutschtum in Mähren im Lichte der Wahrheit*, s. 1–2.

³⁸¹ Týž: *Das mähr. Deutschtum des „Mähr. Tagblatt“*, s. 1.

Nacionální problematika byla na první místě. Autor kritických článků se však neváhal dotknout též hospodářské sféry a komfortu bydlení v Olomouci. Při svém zájmu o lokální poměry, jakožto živnostník, se zajímal o otázku olomouckých trhů a trhů obecně. Jejich doba již prý pominula. Jedná se podle něj o přežitek, který již díky dostatečnému zásobování města a dostatečné nabídce místních kamenných obchodů není nutný. Naopak prý trhovci nabízejí nekvalitní a předražené zboží.³⁸² Hudeczek také pranýřoval špatné technické zabezpečení veřejného prostoru, podobně jako členky *Wohltätigkeitsvereinu* ve svém *Picknick-Pressé*. Zejména poukazyval na nedostatečnou čistotu ulic, špatnou kvalitu chodníků a přechodů³⁸³

Je tedy vidět, že i přes rozsáhlé stavební a obecně modernizační práce, které tehdy ve městě probíhaly, nebyli Olomoučané se stavem města zcela spokojeni. Rovněž dlouhodobý problém s pitnou vodou, který Hudeczek reflektoval ve svých novinách, byl v té době úspěšně sanován zbudováním nového vodovodu v roce 1889, ačkoliv zůstává faktem, že se Olomouc navzdory tomu ještě ve dvacátém století potýkala s nedostatkem kvalitní pitné vody. (Spodní i povrchová voda byla v Olomouci kontaminována, určitou roli také hrálo problematické podloží.)

Richard Fischer ve svých memoárech o R. J. Hudeczekovi tvrdí, že „vedl opozici proti německé správě města, ale při tom nadšeně psal básně (a tiskl na hedvábí ozdobeném krajkami) na Primavesiho, Sachse, Brandhubera a velebil jejich něm. srdce a zásluhy o němectví.“³⁸⁴

V pamfletu z roku 1900 nazvaném *Německý úder (Ein deutscher Schwerthieb)* kritizoval výzvu kolující mezi tehdejšími Olomoučany, aby ve volbách odstranili staré zastupitele, „které předešla doba a kteří jsou malátní a slabí pro dnešní život.“³⁸⁵

O rok později si však částečně protirečil. V době voleb do říšské rady vystoupil proti K. Brandhuberovi v článku nazvaném *Zehn Gebote zur Reichsrathswahl für deutsche Wähler in Olmütz / Deset přikázání k volbám do Říšské rady pro německé voliče v Olomouci /*.³⁸⁶ V tomto článku ostře kritizoval masivní kampaň olomoucké radnice, údajnou tupost německých voličů a rovněž hromadění funkcí Karla

³⁸² Týž: *Die Toleranz*, č. 6, 5. 12. 1898, s. 3.

³⁸³ Týž: *Die Toleranz*, č. 7, 20. 12. 1898, s. 1.

³⁸⁴ FISCHER, R.: *Cesta mého života*. 3, 1, s. 28.

³⁸⁵ HUDECZEK, R. J.: *Ein deutscher Schwerthieb. Wahlschrift von Richard Johann Hudeczek. October 1900*. Olmütz 1900. Dostupné online <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=E4521E9F9B8E4291917DCD25209AAB69&scan=2> [cit. 15. 7. 2018].

³⁸⁶ HUDECZEK, R. J.: *Zehn Gebote zur Reichsrathswahl für deutsche Wähler in Olmütz*, s. 1.

Brandhubera. Členství ve velkém množství spolků bylo mezi komunálními elitami samozřejmě obvyklé. Přesto je možné souhlasit, že v některých situacích docházelo ke střetávání zájmů. Ať už se jednalo o hospodářskou část samosprávy,³⁸⁷ nebo o školské záležitosti, kdy Brandhuber zastával současně pozici předsedy okresní školní rady a funkci starosty města. To, že kritika radničních politiků ze strany Hudeczeka byla dlouhodobá, dokládá obdobně kritický článek již z konce 80. let. V článku se stal terčem kritiky nejen Karl Brandhuber, ale též tehdejší ředitel vyšší reálky Adolf Thanabaur.³⁸⁸

Tehdejší společenské mravy kritizoval Hudeczek ve svém časopise *Revolver*. V něm brojil proti zkažené morálce společnosti, která se projevovala finančními podvody nebo obscénním chováním. Zastával se nižších vrstev společnosti, jako na příklad služek, kojných a kuchařek, které podle něj nebývají doceňovány, a přitom jsou pro společnost tak důležité.³⁸⁹

Ačkoliv byl R. J. Hudeczek lokálním patriotem, nezajímal se pouze o život v regionu. Aktuální politické dění sledoval z širšího hlediska, nezůstával zaslepen lokálními půtkami. V dubnu 1888 utrpěla velkoněmecká strana citelnou porážku v obecních vídeňských volbách. Velkoněmci tehdy ztráceli své postavení na území většiny zemí monarchie. Hudeczek reflektoval sílící pozice křesťanských sociálů, všiml si mimo jiné činnosti nacionálně smýšlejícího Karla Luegera a jeho protiliberálních postojů.³⁹⁰ Jako jednu z hlavních příčin úpadku velkoněmectví v monarchii, potažmo v Olomouci, viděl egoismus mnohých Němců, včetně špičky podnikatelů, kteří příliš nepřispívají pro dobro německé věci. Za toto stanovisko byl autor článku kritizován a obviňován z německého nepřátelství a oslavování češství.³⁹¹ Olomoucký *Mährisches Tagblatt* označil pak Hudeczek za orgán velkoněmecké strany, který v té době mluvil o mimořádném národním sebevědomí

³⁸⁷ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 268.

³⁸⁸ HUDECZEK, R. J.: *Der Niedergang der Gemeinsinnigkeit und die Diktatur im bürgerlichen Leben*. Die deutsche Keule, č. 5, 19. 5. 1888, s. 1–2.

³⁸⁹ HUDECZEK, R. J.: *Manifestation an die geehrten Fräulein Dienstbothen, Ammen und Köchinnen*. Dynamit. Příloha *Der Revolver* č. 1, 5. 12. 1877.

³⁹⁰ Týž: *Der Wiener Demokrat Dr. Lueger gegen die vereinigte Linke*. Die deutsche Keule, č. 5, 19. 5. 1888, s. 1.

³⁹¹ HUDECZEK, R. J.: *Warum die Partei der Großdeutschen in Wien das Vertrauen des Bürgerthums verloren hat und bei der Gemeindewahl im 3. und 2. Wahlkörper durchfiel*. Die deutsche Keule, č. 4, 14. 4. 1888, s. 1.

Čechů, když dokázali uspět ve zmiňovaných volbách³⁹²—Zde je nutno podotknout, že věčné nařikání nad nezájmem o politiku ze strany „obyčejných lidí“ bylo možné pozorovat jak na straně českých aktivistů, zejména Richarda Fischera, tak na straně německých aktivistů a politiků.³⁹³

Ideál pravého němectví a kritika „nepravého“ němectví byly prosazovány již v 80. letech. Kritika neušlechtilého němectví, kritika pózy k obohacení, se objevila již v periodiku *Deutsches Blatt* roku 1888.³⁹⁴ Hudeczekův pamflet *Deutschtum in Olmütz ermanne dich! oder stirb!* tak navazoval na tyto myšlenky. Pravé němectví spočívá podle Hudeczeka v klidné a pilné práci pro lid – tak, jak to vykonává Svaz Němců na severní Moravě. Správná německá žurnalistika by měla bojovat ušlechtilými duchovními zbraněmi, to znamená bez primitivní útočné taktiky vůči ostatním etnikům.³⁹⁵

R. J. Hudeczek veřejně glosoval rovněž problematiku národních domů. Hlas německé většiny v Olomouci prý byl slyšet až po vybudování českého Národního domu.³⁹⁶ Německé nacionální aktivisty nabádal, aby nepodceňovali a zbytečně nezesměšňovali českou inteligenci, která posiluje své pozice v říšské radě.

Pokud jde o samotnou Olomouc, pak upozornil na tu skutečnost, že kolem plánovaného Německého domu se vede sice velká mediální kampaň, ovšem skutečné činy, zejména finanční příspěvky na jeho stavbu, jsou malé.

„Zatímco se v hrdém sebepřeceňování opatrovaly bleší oběti na vybudování německého spolkového domu monstrózní žurnalistickou pompou, jen aby se skrze to zakryla a přikrášlila lakota velkého německého měšce, a slovanským snahám se vysmívalo – byli naši národní protivníci pilní jako včelíčky a připraveni obětovat až do krve. Že to učinili, dokazuje ten velkolepý úspěch.“³⁹⁷ Podle Hudeczeka jsou vinní stavbou Národního domu sami Němci, kteří utlačovali Čechy.

³⁹² Týž: *Warum die Partei der Großdeutschen in Wien das Vertrauen des Bürgerthums verloren hat und bei der Gemeindewahl im 3. und 2. Wahlkörper durchfiel*. Die deutsche Keule, č. 4, 14. 4. 1888, s. 1–2.

³⁹³ Viz např. FISCHER, R.: *50 let Národní jednoty v Olomouc*, s. 38.

³⁹⁴ ŘEPA, M. *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 183–184.

³⁹⁵ HUDECZEK, R. J.: *Deutschtum in Olmütz ermanne dich! oder stirb!* Olmütz 1908 [nečíslovaná s. I]

³⁹⁶ Týž: „*Národní dům*“. Die deutsche Keule, č. 2, 25. 2. 1888, s. 3.

³⁹⁷ „*Während man in stolzer Selbstüberschätzung die flohartig kleinen Opfer für Erbauung eines deutschen Vereinshauses in Olmütz mit ungeheuer journalistischem Pompe ausstattete, um nur hiedurch die Knauserie des großen deutschen Geldsackes zu verdecken und zu beschönigen, und über die slavischen Bemühungen lachte – waren unsere nationalen Gegner bienefleißig und bereit zu opfern bis auf's Blut. Daß sie es thaten, beweist der großartige Erfolg.*“ Tamtéž.

„*Namísto toho, aby je podporovali v drobných věcech, ukolébali, zadrželi je tak od konání větších opatření a tím diplomaticky zpomalili jejich postup.*“³⁹⁸ Hudeczek tak kritizoval ze svého pohledu hloupé chování olomouckých Němců. Zatímco město nepovolilo užívání Reduty k českým koncertům, umožnilo stavbu Národního domu, a to za pomoci mnoha německých dodavatelů, z nichž stojí za jmenování firma Machanek et compagnie a stavitel Moritz Fischer. Hudeczek tak opět kritizoval radikální nacionalismus, který vycházel z netolerance nebo jinak intolerance, z agresivity a rasismu.³⁹⁹ Zřejmě úmyslně proto v kontrastu pojmenoval své noviny *Die Toleranz*.

„*Všude jsem se potkal s různými lidmi, ale všude s podobnými blbci.*“⁴⁰⁰ Ve svých aforismech kritizoval obecně lidskou hloupost a zlozvyky tehdejší společnosti. Podobně pak kritizoval nadměrnou konzumaci alkoholu: „*Obchodu s kořalkou se daří většinou lépe než poctivému obchodu s novinami, protože je mnohem jednodušší připravit lidi o rozum, než je k němu přivést.*“⁴⁰¹

Některé noviny, které R. J. Hudeczek vydával, ostře odsoudil ve svých memoárech Josef Föhner, aniž by přitom Hudeczeka jmenoval. Uvedl je v řadě dalších, politickým zařazením odlišných, jakými byly sociálně demokratický brněnský *Volksfreund* nebo hannoverský *Volkswille*.⁴⁰² Sociálně demokratické listy mohl Föhner kvůli jejich programu považovat za listy vybočující z řady stran bezpečných pro tehdejší společenské klima.

Podle dosud prozkoumaných pramenů je možné se domnívat, že svou aktivitou nevyvolal Richard Johann Hudeczek silnou odezvu v nějakém společenském, respektive spolkovém hnutí, či větší ohlas ve veřejném mínění. Patrně nepředstavoval vážnou politickou hrozbu pro své politické spojence nebo soupeře, ačkoliv disponoval tiskovými orgány a byl veřejně známou osobností.

Olomoucké zastupitelstvo a spřízněné občanské spolky zvolily taktiku zdržení se komentářů. Z nekrologu, uveřejněném v *Mährisches Tagblatt*, je možné vyčíst snad jen určitou snahu redakce bagatelizovat Hudeczekovu veřejnou aktivitu a do jisté míry Hudeczeka zpětně diskreditovat:

³⁹⁸ HUDECZEK, R. J.: „*Národní dům*“. Die deutsche Keule, č. 2, 25. 2. 1888, s. 3.

³⁹⁹ ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 192.

⁴⁰⁰ „*Überall fand ich andere Leute, aber überall ähnliche Dummköpfe.*“ HUDECZEK, R. J. *Aphorismen*. In: Der Revolver č. 2, 5. 1. 1878, s. 19.

⁴⁰¹ „*Ein Schnapsgeschäft geht zumeist besser als ein ehrliches Zeitungsgeschäft, weil es viel leichter ist die Menschen um den Verstand zu bringen, als ihnen Vernunft beizubringen.*“. Tamtéž.

⁴⁰² FÖHNER, J.: *Olmützer Erinnerungen*, s. 140–142.

„Richard Johann Hudeczek, nejstarší moravský literát, byl dobrý člověk, podivín, který byl členem různorodých spolků, ne však proto, že by byl nemorálním, ale spíše ze své naivity. Tak se dostal někdejší demokrat mezi antisemity, klerikály, veterány – ne z politické nemorálky, ne, jen z vkusu, takřkajíc...“⁴⁰³

Otázkou prozatím zůstává, jak velký dopad měly Hudeczekovy aktivity na veřejné dění ve městě. Mnohdy provokativní články vydávané v lokálním tisku se stávaly předmětem konfiskace úřadů. Svým žurnalistickým působením vytvářel Hudeczek jedinečnou a do značné míry také ojedinělou opozici ve „vždy německé Olomouci“. Jednoznačně je možné Hudeczekovi přiznat jeho snahu o podporu drobných živnostníků a obchodníků a zmírňování negativních vln radikálního nacionalismu.

4.2 Němečtí nacionálové

Německé nacionalistické strany se etablovaly na politické scéně Předlitavska v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, a to na základě liberální politiky, jež jim nevyhovovala pro svou umírněnost a nedostatečnou flexibilitu.⁴⁰⁴ Na přelomu století se tak vymezovali jak vůči dominantní *Německé pokrokové straně*, tak vůči straně křesťansko-sociální, jejichž antisemitismus sice mohl příznivcům Schönerera, zakladatele *Německého nacionálního hnutí*,⁴⁰⁵ konvenovat, na druhé straně však byl nepřekonatelnou hrází odpor vůči katolické církvi, vrcholící hnutím Los von Rom.

Na konci devadesátých let 19. století stáli politicky angažovaní Němci na Moravě již delší čas před otázkou, jakým způsobem řešit demografické změny v zemi, sílící pozice českých politiků na zemské úrovni i v komunální politice a stejně tak rostoucí potenciál českých obchodníků a živnostníků. Emancipační tendence minoritních skupin obyvatelstva podněcovaly růst nacionalismu a v německém národním táboře se postupně etablovalo německé radikální hnutí.⁴⁰⁶ To se rodilo uvnitř německé nacionální strany (Deutschnationale Partei) a ve svých

⁴⁰³ Nekrolog R. J. Hudeczeka. *Mährisches Tagblatt*, č. 213, 17. 9. 1913, s. 3–4.

⁴⁰⁴ Následující podkapitola vychází z autorova článku, viz PUŠ, I. *Vybrané aktivity olomouckého zastupitele a poslance Rudolfa Sommera*. *Vlastivědný věstník moravský*, 70, 2018, č. 3, s. 141–152.

⁴⁰⁵ Od Německého nacionálního hnutí se pak odvíjely německé nacionálně orientované strany.

⁴⁰⁶ K jazykové a národnostní otázce viz např. URBANITSCH, P.: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander*, s. 63–92.

počátcích bylo spjaté s osobami Georga (von) Schönerera a Karla Hermanna Wolfa, jejichž přívrženci vytvořili dva ideové proudy uvnitř strany.⁴⁰⁷

Roku 1896 existovala německá nacionální strana pod názvem *Německá lidová strana* (Deutsche Volkspartei Mährens) a vedle ní vznikla radikálněji zaměřená *Všeněmecká strana* (Alldeutsche Partei), z níž se pak v roce 1903 odštěpila její radikální frakce, a tím vznikla *Volná všenečmecká strana* (Freialldeutsche Partei).⁴⁰⁸ O čtyři roky později byl název změněn na *Německou radikální stranu* (*Deutschradikale Partei*).⁴⁰⁹ Celé radikální hnutí se časem vymezilo jak vůči německým liberálům, na Moravě pak především vůči *Německé pokrokové straně* (*Deutsche Fortschrittspartei*), tak vůči křesťanským sociálům. Němečtí radikálové usilovali o rychlé změny ve vnitřním uspořádání monarchie, ideově inklinovali k Německému císařství, v němž viděli symbol všenečmecké sounáležitosti a možnost sjednoceného německví. Zdůrazňovali nutnost posílení, respektive „záchranu“ německví v monarchii a prosazovali antisemitsky laděný program. Usilovali o regulaci přítomnosti židů ve veřejném prostoru a také Čechů, respektive Slovanů.⁴¹⁰

Poslední dekády před vypuknutím první světové války byly naplněny nejen česko-německými politickými souboji, ale též napětím v německém táboře, z části pod tíhou demografických změn, z části kvůli hledání cesty k vlastní identifikaci a hledání postoje k neněmecké, respektive k nerakouské složce soustátí.

4.2.1 Rudolf Sommer – příklad radikálního nacionalisty

Jedním z významných představitelů německých radikálů byl Rudolf Sommer (1872–1919). Historik a germanista, profesor obchodní akademie v Olomouci a německý nacionální politik. Roku 1901 získal místo v předsednictvu Všeněmecké

⁴⁰⁷ K vývoji německého radikálního hnutí viz CIBULKA, P.: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918). Ideje - programy - osobnosti*. Praha 2012, s. 207–272; MALÍŘ, J.: *Ke vzniku a vývoji Německé radikální strany na Moravě*. In: KAISEROVÁ, Kristina – PEŠEK, Jiří (edd.): *Viribus Unitis. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*. Ústí nad Labem 2005, s. 165–181. Ke kultuře, z níž vycházeli radikální nacionalisté, pak zejména ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 192–207. Schönerer byl pro své násilné výtržnosti v redakci Neues Wiener Tagblatt odsouzen v květnu 1888 k čtyřměsíčnímu odnětí svobody a ztrátě šlechtictví, viz CIBULKA, P.: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)*, s. 209.

⁴⁰⁸ Lze proto překládat též jako „Svobodná všenečmecká strana“.

⁴⁰⁹ MALÍŘ, J.: *Ke vzniku a vývoji Německé radikální strany na Moravě*, s. 166.

⁴¹⁰ Tento programový bod prosazoval především Bund der Deutschen Nordmährens, sídlící v Olomouci. Státní zastupitelství tak např. konfiskovalo příspěvek Deutsches Nordmährerblattu z 19. 5. 1900 s názvem „*Der Weg der Juden zur Weltherrschaft*“, viz CIBULKA, P.: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918)*, s. 142; SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 108.

strany a později v předsednictvu její odštěpené radikální frakce - Německé radikální strany.⁴¹¹

Rudolf Sommer i jeho bratr Karl Sommer, učitel ve Šternberku, člen okresní školní rady a divadelní zpravodaj,⁴¹² pocházeli z prostředí „maloměšťanů“. Jejich otec Eduard Sommer byl občanským povoláním švec, matka Cecilie, rozená Bayerová, byla dcerou řeznického mistra v Uničově.⁴¹³ Oba dokázali ke svému sociálnímu vzestupu využít podmínek období plně se rozvíjející občanské společnosti. R. Sommer se dokázal prosadit ve všech patrech předlitavské politiky. Roku 1904 byl zvolen do olomouckého zastupitelstva, v němž oponoval většinově zastoupeným německým liberálům, o rok později vstoupil do poslanecké sněmovny říšské rady jako náhradník odstoupivšího Franze Josefa Hofmanna⁴¹⁴ za opavský obvod Obchodní a živnostenské komory v Opavě a roku 1906 vstoupil do moravského zemského sněmu. Říšský poslanec Hofmann tehdy zřejmě „padl za obět“ bojům mezi stranickými frakcemi *Německé lidové strany*.⁴¹⁵ Politická skupina radikálů důrazně žádala buď jeho přestup do radikální frakce, nebo uvolnění mandátu. K tomuto politickému tlaku se přidaly Hofmannovy zdravotní potíže, a tak se rozhodl rezignovat.⁴¹⁶

„*Wolfvec*“⁴¹⁷, *profesor obchodní akademie dr. Sommer*“, se jevil jako nejvhodnější kandidát strany. V té době navíc neměl konkurenci uvnitř německého politického tábora. Němečtí liberálové totiž nenominovali žádného protikandidáta, a tak měl v Opavě otevřenou cestu jako německý radikální kandidát.⁴¹⁸ Získaný mandát byl podpořen jasnou většinou 705 ze 791 odevzdaných hlasů.⁴¹⁹

Sommer disponoval kvalitním humanitním vzděláním. Jeho úvahy tak byly v některých textech, především v těch věnovaných školství, podepřeny pozoruhodnými, na svou dobu racionálními argumenty. Tyto argumenty se však z pochopitelných důvodů mísily s ostrou nacionalistickou rétorikou. Kromě své

⁴¹¹ Tamtéž, s. 166–167; FASORA, L.: *Rudolf Sommer*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 634.

⁴¹² *Lehrer Karl Sommer gestorben*. Deutsches Nordmährerblatt, 15. 1. 1916, č. 15, s. 5.

⁴¹³ FASORA, L.: *Rudolf Sommer*, s. 634.

⁴¹⁴ *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. V. Band 1905–1910, s. 5; *Mandatsniederlegung des Reichsratsabgeordneten Professor Franz Hofmann*. Mährisch-Schlesische Presse, 16. 11. 1904, č. 92, s. 3.

⁴¹⁵ CIBULKA, P.: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918)*, s. 127–205.

⁴¹⁶ *Troppau*. Mährisch-Schlesische Presse 16. 11. 1904, č. 92, s. 5.

⁴¹⁷ V originále „*Wolfianer*“, čili příznivec „všenněmeckého“ proudu Karla Hermanna Wolfa, viz *Troppau*. Mährisch-Schlesische Presse 16. 11. 1904, č. 92, s. 5.; FASORA, L.: *Rudolf Sommer*, s. 634.

⁴¹⁸ *Zur Kandidatenfrage in Troppau*. Mährisch-Schlesische Presse 16. 11. 1904, č. 92, s. 4.

⁴¹⁹ *Reichsratsersatzwahl*. Mährisch-Schlesische Presse 22. 2. 1905, s. 1.

politické a pedagogické činnosti na obchodní akademii pořádal v Olomouci také odborné přednášky, mimo jiné roku 1904 cyklus šesti odborných přednášek z dějin 19. století.⁴²⁰

R. Sommer byl spjat s týdeníkem *Deutsches Nordmährerblatt*,⁴²¹ periodikem *Svazu Němců na severní Moravě* (Bund der Deutschen Nordmährens).⁴²² V pozici šéfredaktora a politického i spolkového funkcionáře nacionálně radikálních sil na Moravě tak určoval obsah a strukturu tohoto listu. Od roku 1906 byl členem předsednictva Svazu.⁴²³

Na stránkách periodika byly diskutovány jak aktivity olomouckých a moravských Čechů v oblasti spolků a školství, tak činnost liberálních Němců. Ti byli kritizováni za své postoje – z pohledu radikálů nedostatečné ve prospěch Němců. Nadregionálně zaměřené byly výboje vůči představitelům rakouské vlády a státních institucí, především vůči představitelům justice a ministerstva vnitra, jež eliminovaly protistátní činnost a jiné nezákonné počínání straníků. Rozhodnutí soudů a zásahy státního zastupitelství byly často kritizovány na stránkách tisku i na jednáních moravského zemského sněmu a říšské rady. Sommer několikrát interpeloval ministra vnitra kvůli částečné konfiskaci novin. Zmiňované texty byly úřady zabaveny a studovat je lze také díky jejich doslovnému uvedení ve stenoprotokolech z jednání poslanecké sněmovny říšské rady, pakliže byla tato konfiskace předmětem stížnosti. O závadnosti textů rozhodovalo státní zastupitelství na základě porušení jednoho z paragrafů trestního zákoníku z roku 1852.

Podle témat a obsahu se často jednalo o § 300 trestního zákoníku, definující zejména provinění vůči státním úřadům, jejich představitelům a vůči členům vlády.⁴²⁴

4.2.1.1 „Záchrana němectví v monarchii“

Němečtí radikálové usilovali o zvrácení pro ně nepříznivého demografického vývoje na Moravě, nebo reálně o jeho zpomalení. Stavěli zájmy Němců nad zájmy monarchie, a proto také trvale narušovali z dlouhodobého hlediska pevné postavení klíčových institucí rakouského soustátí – panovnický rod a katolickou církev.

⁴²⁰ *Der Volksbildungsverein*. Mährisches Tagblatt, 24. 10. 1904, č. 243, s. 4.

⁴²¹ Vycházel v letech 1899–1916, v posledních dvou letech jako deník.

⁴²² Redakce i centrála Svazu sídlily v Olomouci.

⁴²³ *Rudolf Sommer, Politiker und Lehrer*. In: Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950, Bd. 12, 2005, S. 415–416, <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>, citováno 5. 1. 2017

⁴²⁴ Viz říšský zákoník z roku 1852, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1852&page=653&size=45>, citováno 3. 1. 2017.

V období od 31. 1. 1901 do 30. 1. 1907 interpeloval Sommer ministra vnitra kvůli konfiskacím Dt. Nordmährerblattu 12. 5. 1905, 5. 12. 1905 a 15. 3. 1906.

12. 5. 1905 interpeloval R. Sommer ministra spravedlnosti v záležitosti konfiskace Deutsches Nordmährerblattu s titulním článkem *Das Haus Habsburg*.⁴²⁵ Autor článku tvrdil, že monarchie již není natolik německá, jako tomu bylo ve slavných dobách, kdy potomci habsburského domu byli „*lidovými císaři, rušili kláštery a zápolili s Římem.*“ Rozpad Německého spolku hodnotil jako výraznou slabinu v novodobém politickém vývoji. Německé slavnosti mizí podle něj jedna za druhou ve slovanském moři a habsburská říše je příliš kosmopolitní, což se snažil dokázat ostrou kritikou sňatkové politiky, příbuzenských vztahů a kulturního života vládnoucího rodu, včetně počinání následníků trůnu. Zamýšlel se nad rodem Habsburků jako nad rodem s čistě německou kulturní tradicí, počínajícím Rudolfem Habsburským.⁴²⁶

„Mezitím se ale jeden arcivévoda stal čistokrevným Maďarem, druhý se oženil s českou hraběnkou a protežuje osazenstvo týchž klášterů, jež jeho předek určil ke zrušení, třetí bude určitě během krátké doby bezvadným polským národovcem, přinejmenším prokázal již opakovaně svou lásku k romantické haličské lůze. A ti zbylí se mohou připravovat na slovinská, rusínská, chorvatská a italská arcivévodství. Ženy toho rodu se půjdou – modlit. Německý panovnický rod...!“⁴²⁷

R. Sommer v interpelaci vyjádřil svůj nesouhlas se zabavením celého článku. Podle něj byl článek konfiskován „*přestože neobsahuje nic jiného než částečně historické skutečnosti, částečně vyjádření názoru na jisté stránky vnitrorakouské politiky, jež se pohybuje v mezích zákona.*“⁴²⁸

V interpelaci 5. 12. 1905 byl podán dotaz k zabavení Deutsches Nordmährerblattu, v němž byl kritizován způsob podnikání Čechů, zejména jejich

⁴²⁵Haus der Abgeordneten, 331. Sitzung der XVII. Session am 12. Mai 1905, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=32793&size=45>, citováno 27. 1. 2017; Inkriminovaný článek měl původně vyjít 16. 5. 1905, viz *Deutsches Nordmährerblatt*, 16. 5. 1905, č. 16, s. 1.

⁴²⁶ Haus der Abgeordneten, 331. Sitzung der XVII. Session am 12. Mai 1905, , <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=32793&size=45>

⁴²⁷ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=32793&size=45>; „*Inzwischen wurde aber ein Erzherzog ein Vollblutmadjare, ein anderer heiratete tschechische Gräfin und protegirt die Insassen derselben Klöster, die sein Vorfahre auf die Aufhebungsliste gesetzt hatte, ein dritter ist gewiss binnen kurzer Zeit ein tadelloser Nationalpole, wenigstens hat er schon wiederholt Beweise seiner Liebe für das romantische Gesindel Galiziens gegeben. Und die übrigen dürfen sich auf slowenische, ruthenische, kroatische und italienische Erzherzogschaften vorbereiten. Die Damen der Familie gehen – beten. Eine deutsche Herrscherfamilie...!“*

⁴²⁸Haus der Abgeordneten, 331. Sitzung der XVII. Session am 12. Mai 1905, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=32794&size=55>, citováno 27. 1. 2017

nákup nemovitostí na Moravě i v Čechách. Sommer komentoval dlouhodobý spor Čechů a Němců na poli hospodářství, vedený pod heslem „Svůj k svému“ na české straně a „Deutsche zu Deutschen“ na straně německé. Vzájemně si konkurující organizace pořádaly propagační přednášky a výstavy a nabádaly potenciální zákazníky, aby kupovali výhradně u českých, respektive německých obchodníků a živnostníků.

Známou kauzou, za níž stál Sommer o necelý rok později, bylo vyloučení olomouckého zastupitele Johanna Löflera z obecního zastupitelstva.⁴²⁹ J. Löfler prodal v roce 1906 svůj obchod se lněným zbožím za 1700 korun olomouckému Čechovi. Sommer přednesl na zasedání obecního zastupitelstva projev, v němž požadoval Löflerovo vyloučení z obecního zastupitelstva, jež by podle něj bylo závažnějším rozhodnutím, než jeho možné vyloučení z ředitelství právovárečných měšťanů a ostrostřelecké společnosti. Po kladném jednomyslném usnesení zastupitelstva oznámil starosta Karl Brandhuber, že J. Löfler již podal písemnou rezignaci.⁴³⁰

Výrazové prostředky, jež užil Sommer při svém projevu, plně odpovídaly rétorice radikální německé strany a zcela určitě měly zabránit vzniku precedentu. Sommer apeloval na záchranu olomouckého němectví – *im Interesse des um seine Existenz ringenden Deutschtums der von uns vertretenen Stadt*. Prodej obchodu označil za akt ziskuchtivosti a jidášství. Podle něj se jednalo o zločin proti němectví, příklad zrady národa, a jestliže by se našli jeho napodobitelé, mohlo by to mít fatální následky pro město.⁴³¹ Po takto laděném projevu lze pochopit jednomyslné hlasování zastupitelstva.

⁴²⁹ V obecné rovině zmiňuje již HOREJSEK, Jaroslav: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita*. (Dlouhodobá tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů). In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 5*. Opava 1995, s. 8–55, zde s. 14.

⁴³⁰ SOKA Olomouc, AMO M 1–1, Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 19, rok 1906, ff. 419–420; KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1. Ostrava 2008, s. 264; *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. V. Band 1905–1910, s. 35–36

⁴³¹ Tamtéž, s. 35.

4.2.1.2 „Los von Rom“

Vedle prosazování velkoněmeckých myšlenek a hájení němectví v hospodářské sféře akcentoval Sommer v tisku své protikatolické výboje, v souladu s politikou radikálních nacionalů, zejména schönenerovského křídla strany.⁴³² Dobrou příležitost k prezentaci těchto postojů mu poskytla aféra spojená s olomouckým arcibiskupem Theodorem Kohnem, známá pod označením „Rectus Ocásek“, jež rezonovala v tisku roku 1902. Aféra definitivně podryla Kohnovu autoritu a měla vliv na brzký konec jeho episkopátu v roce 1904. Kauza samotná byla de facto vyvrcholením napjatých vztahů mezi arcibiskupovými podřízenými i laickou veřejností. Theodor Kohn se pak postupně uzavíral vůči svému okolí.

Kauzu vyvolal článek vydaný 3. 8. 1902 v olomouckém *Pozoru*. Autor tohoto článku a několika článků následujících užíval pseudonym „Rectus“. Ve skutečnosti se jednalo o Josefa Hofera, kooperátora olomoucké farnosti sv. Michala. Hofer ostře kritizoval způsob výkonu arcibiskupova úřadu. Arcibiskup Kohn nedůvěřoval svým podřízeným, svým způsobem je šikanoval, a vystupoval příliš přísně v případech prohřešků sociálně slabých farníků.⁴³³ Během případu vyšetřovaného církevními orgány byl nejprve obviněn farář František Ocásek a teprve po jeho obvinění se přiznal skutečný autor kritických článků.

1. 5. 1903 se v poslanecké sněmovně říšské rady živě diskutovalo o dozvucích aféry a o všeobecné oblíbenosti, respektive neoblíbenosti arcibiskupa Kohna jak v církevních kruzích, tak na veřejnosti. Sociálně demokratický poslanec Franz Schuhmeier⁴³⁴ vyslovil požadavek odluky státu od církve. Hlasitou deklamací jej podpořili jak sociálně demokratičtí, tak všenněmečtí poslanci, což bylo jedno z mála politických témat, na kterém se přes programovou rozdílnost shodli. Všenněmci volali „*Los von Rom*“ a poslanec Karl Iro⁴³⁵ je doplnil slovy „*Los von Kohn und Los von Rom!*“⁴³⁶

⁴³² MALÍŘ, J.: *Ke vzniku a vývoji Německé radikální strany na Moravě*, s. 169–170; Sommer navíc roku 1901 vystoupil z římskokatolické církve. FASORA, L.: *Rudolf Sommer*, s. 634.

⁴³³ JONOVÁ, Jitka: *Theodor Kohn (1845–1915). Kniže-arcibiskup olomoucký, titulární arcibiskup pelusijský*. Brno 2015, s. 202–212.

⁴³⁴ *Schuhmeier, Franz, Politiker und Journalist*. In: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 12, 2005, S. 311–312, http://www.biographien.ac.at/oeb1_11/311.pdf, citováno 30. 1. 2017.

⁴³⁵ Karl Iro byl chebský rodák stejně jako Karl Hermann Wolf, viz https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00720/, [cit. 30. 1. 2017]

⁴³⁶ *Neueste Nachrichten. Abgeordnetenhaus. Mährisches Tagblatt*, 2. 5. 1903, č. 99, S. 7–8, zde s. 8.

26. 6. 1905 interpeloval R. Sommer a spol. ministra zemské obrany⁴³⁷ v otázce přikázané účasti nekatolického mužstva na katolických bohoslužbách. Konkrétně se jednalo o výhradu vůči povinné účasti na mši v Olomouci při návštěvě arcivévody Rainera jakožto vrchního velitele zemské obrany.

Autor článku kritizoval povinnou účast nekatolické části mužstva na katolických svátcích jako byly např. Svátek Božího těla nebo vzkříšení Krista. Tyto slavnosti se podle něj liší od událostí vojenského charakteru typu vojenských přehlídek s polní mší k oslavě císařových narozenin. Protože se jedná o události „celostátního významu“, mají tyto slavnostní přehlídky podle Sommera čistě vojenský a vlastenecký charakter a polní mše je nadkonfesijním prostředkem k oslavě nejvyššího velitele.⁴³⁸ Vedení armády se tedy mělo podle periodika rozhodnout: Buď k účasti na katolických svátcích nebudou nekatolíci nuceni, nebo budou vojenské přehlídky při těchto oslavách prohlášeny za vojenskou záležitost, jež s náboženským přesvědčením nemá nic společného.

4.2.1.3 Sommerovo angažmá v otázce školství

Jako pedagog a politik měl R. Sommer eminentní zájem o problematiku školství, ať už se jednalo o elementární školství, střední či vysoké školství. Ústředním aspektem byla jazyková otázka a manifestace příslušné kultury ve veřejném prostoru. Univerzity a technické vysoké školy byly místem rozvoje budoucích elit a zároveň byly objekty propagace jazykových a národních zájmů. Po vzniku české části Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1882 byla uspokojena poptávka českých studentů po univerzitě s českým vyučovacím jazykem, ale především tak bylo dosaženo jednoho z cílů české politiky při budování pozic jazykově českého školství.

Na Moravě v 80. letech neopadaly jak české, tak německé snahy o obnovení zrušené univerzity, poté, co olomoucká universita byla roku 1860 zrušena, respektive redukována na samostatnou teologickou fakultu. Petice radních, obcí i čelních představitelů měšťanských spolků zasílané zemskému výboru a ministerstvu kultu a vyučování byly ovšem málo přesvědčivé pro případnou státní investici. Patrná byla totiž neústupnost petentů z národnostního stanoviska. Protichůdné snahy o budoucí univerzitu v Olomouci, případně v Brně, tak nebyly úspěšné a za Taafeho vlády byly upřednostňovány jiné projekty. R. Sommer se k této problematice vyjádřil mimo jiné

⁴³⁷ V té době zastával úřad Zeno Welser von Welsersheimb.

⁴³⁸ Haus der Abgeordneten, 340. Sitzung der XVII. Session am 26. Juni 1905, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&size=55&page=33806>, [cit. 23. 1. 2017]

na shromáždění během německého národního sjezdu (*Volkstag*) ve Vídni v červenci 1904. Tehdy vyslovil myšlenku, že příslušníci národností v Rakousku (-Uhersku), ze všech nejvíce „*bojechtivi Češi*“, volají intenzivně po dalším rozšiřování škol, včetně těch vysokých, a to ne z kulturních a vzdělanostních důvodů, ale z důvodu zisku politické moci.⁴³⁹ Žádný národ si podle Sommera nemůže stěžovat na to, že by mu v Rakousku bránili pečovat o jazyk, jako by tak právem mohli činit Němci v ruských baltských provinciích nebo v sousedních Uhrách. Čirým nerozumem pak prý je, že „*slovinský nárudek*“ („*Zwergvolk*“), volá po univerzitě, ačkoliv teprve ve čtyřicátých letech 19. století uvedl na trh svou první školní gramatiku.⁴⁴⁰

Sommer tvrdil, že Češi by se měli zaměřit na kvalitativní rozvoj českého školství a české univerzity, ne na kvantitativní. Místo toho se podle něj zaměřují na extenzivní rozvoj, možná z důvodu „*nepřiznaného zjištění, že nikdy nedosáhnou kvality německých vysokých škol, nemluvě o jejich nahrazení, neboť nikdy nebude česká univerzita znamenat tolik pro velikou vědu jako ta německá. Čeští učenci budou existovat, ti ale, budou-li chtít, aby jim rozuměli ve velikém vědeckém světě, budou muset psát německy, latinsky, francouzsky nebo anglicky [...]*“⁴⁴¹

Pragmatický dopad změn, které přinášel dynamický vývoj školství, viděl Sommer jak v ekonomických důsledcích, tak v důsledcích politických.⁴⁴² Jedním z důležitých cílů stávající české univerzity bylo totiž podle něj vzdělávání úředníků, kteří tak budou nastupovat do úřadů. Nadprodukce úředníků povede ke zvyšování počtu úřadů, které budou obsazovány Čechy, a to bez ohledu na finanční zátěž, jež pak bude „*uložena celému rakouskému obyvatelstvu a jeho nejvýkonnější složce, Němcům. Čechům jde o samostatnou vládu jejich jazyka na území trojjediného státu budoucnosti. A k tomuto cíli směřují islámským fanatismem, nestarajíce se o to, jestli*

⁴³⁹ *Die Hochschulfrage in Österreich*. Deutsches Nordmährerblatt, 9. 7. 1904, č. 28, S. 1; Toto tvrzení se pozoruhodně shoduje, ve smyslu emancipačních jazykových snah, s Urbanitschovou tezí, viz URBANITSCH, P.: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander und zwischen den Nationen und dem Staat in Cisleithanien*, s. 66.

⁴⁴⁰ *Die Hochschulfrage in Österreich*. Deutsches Nordmährerblatt, 9. 7. 1904, č. 28, s. 1

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 2.

⁴⁴² R. Sommer zde narážel patrně na problémy s uplatněním absolventů ve státní sféře již v 80. letech 19. století. Ty se Gautschův kabinet snažil řešit jak strukturálními změnami v kurikulu škol, tak ad hoc řešeními ministerstev. Viz VYSKOČIL, A.: *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha 2009, s. 98–104; BRIX, Emil: *Sprachenpolitik in den böhmischen Ländern im Bildungsbereich als Instrument nationaler Desintegration*. In: BINDER, Harald – KŘIVOHLAVÁ, Barbora – VELEK, Luboš (edd.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. Praha 2003, s. 47 – 62, zde s. 61.

pod kopyty jejich koní budou rozdupány a roztrhány květy oné německé kultury, na níž spočívá minulost a současnost rakouského soustátí“⁴⁴³

Ve své řeči se Sommer dotkl nejen jihotyrolských poměrů, ale vyjádřil se i proti plánu na založení italské právní akademie v Terstu, a to z důvodu ochrany německy mluvících obyvatel. Silný protikatolický náboj měl jeho negativní postoj vůči snaze založit katolickou univerzitu v Salcburku. Taková veřejná prohlášení rozjitřovala již tak napjatou atmosféru mezi německým nacionálním a katolickým táborem a jedním z vrcholů byla tzv. Wahrmondova aféra, jež měla v konečných důsledcích vliv na pád vlády Maxe Wladimira Becka.

V lednu 1908 v Innsbrucku zdůraznil právník Ludwig Wahrmond během své přednášky nutnost svobodného rozvoje vědy. Vědy nezávislé na náboženství a konkrétně na katolické církvi. Jednalo se o projev v duchu kulturního boje v tehdejší Německém císařství. Wahrmondova přednáška vyvolala horlivou diskusi, nepokoje a posílila antisemitskou propagandu v rakouských zemích – pisatelé pamfletů útočili na autora jako příslušníka a zastávce židovského obyvatelstva.⁴⁴⁴ Sommer tvrdil, že *„šťěstí a budoucnosti národa se nemůže dařit ve stínu biskupských miter a jezuitských klobouků, nýbrž na teplém, životodárném slunci snažení těch, kteří udatným činem vykročili vstříc hrozícímu nebezpečí tím, že uvedli v život salcburské vysokoškolské německé kurzy [...]*⁴⁴⁵

V březnu 1905 se ve Vídni uskutečnil vysokoškolský sjezd (Hochschultag), týden trvající událost, jež byla naplněna přednáškami a zasedáními. Podle programu byly německy radikální a antisemitsky zaměřené. Ministerstvo kultu a vyučování se obávalo nepokojů, a to nejen ve Vídni. Tehdejší ministr kultu a vyučování Wilhelm von Hartel žádal rektora německé techniky v Brně o součinnost, aby zajistil, že ujednání tohoto sjezdu neovlivní výuku a nebude jimi ohrožen akademický život. Obavy z větších národnostních nepokojů byly v nacionálně rušném Brně oprávněné.⁴⁴⁶

⁴⁴³ *Die Hochschulfrage in Österreich*. Deutsches Nordmährerblatt, 9. 7. 1904, č. 28, s. 2.

⁴⁴⁴ K Wahrmondově aféře s vazbou na reflexi v prostředí českých zemí viz např. MAREK, Pavel: *T. G. Masaryk a Wahrmondova aféra*. In: MAREK, P.: *Setkání. Osobnost v politickém veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2010, s. 107–116.

⁴⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁴⁶ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří: *Václav Kounic a česká univerzita na Moravě*. In: MALÍŘ, J. – RÁJA, M. (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 281–287; MAREK, P.: *Dvě epizody z úsilí o založení české univerzity na Moravě na počátku 20. století*. In: Tamtéž, s. 289–315; KUBÍČKOVÁ, Jana – NOSKOVÁ, Jana: *„Řeže v Brně“*. *Pouliční demonstrace během oslav 60. výročí jubilea Františka Josefa*. In: FASORA, L. - HANUŠ, J. - MALÍŘ, J. (edd): *Brno Vídni, Vídeň Brnu*, s. 383–411.

Je pravděpodobné, že se tohoto vysokoškolského sjezdu účastnil také R. Sommer, přestože v *Deutsches Nordmährerblattu* byly otištěny jen dvě krátké zmínky⁴⁴⁷ Předmětem jednání byly podle informací moravského místodržitelství následující body:⁴⁴⁸

- 1) *Upevnění německého charakteru německých vysokých škol.* Cílem bylo zabránit *cizojazyčným útokům* na akademické půdě a především pak procentuálně omezit počet *židovských státních příslušníků v poměru k 'árijským'* a vytlačit katolickou konfesi z vysokých škol, včetně vyřazení teologických fakult
- 2) Problematika „Los von Rom“
- 3) Uzákonění možnosti studijního pobytu rakouských studentů na univerzitách Německého císařství
- 4) Zrušení záhřebských výnosů, jimiž byla filozofická fakulta v chorvatském Záhřebu jazykově zrovnoprávněna s německojazyčnými.
- 5) Vyjádření protestu proti vytváření neněmeckých vysokých škol a deklarace požadavku rozšiřování německých škol
- 6) Zachování německého charakteru zemí bývalého Německého spolku a ustanovení němčiny jako státního jazyka – To bylo jedním z hlavních témat jednání.

Cílem bylo udržet němčinu nejen jako jazyk vnější komunikace, ale též jako jazyk komunikace vnitřní. Podle tohoto bodu by se státním úředníkem mohla v budoucnu stát pouze ta osoba, která by plně ovládala německý jazyk v ústní i písemné formě.

Jako významný představitel radikálních Němců na Moravě interpeloval Sommer na říšské radě ministra kultu a vyučování Gustava Marcheta⁴⁴⁹ v záležitosti nižších stupňů škol.

Po roce 1905 byla předmětem parlamentních diskusí primárně stávající legislativa regulující národnostní školství – Perkův zákon a jeho pozdější prováděcí nařízení⁴⁵⁰. Vedle toho se však vyskytovaly případy stranických svárů. K nárysu

⁴⁴⁷ MZA Brno, B13, Moravské místodržitelství – prezídium, kart. 1084, sign. 2/22, ff. 958–959; Der „Deutsche Hochschultag“, 12. 3. 1905, Beilage, S. 3; *Der Gegner des Hochschultages*. Nordmährerblatt 19. 3. 1905, Beilage, S. 3. Jako onoho nepřitele označil autor článku křesťanské sociály a židy.

⁴⁴⁸ MZA Brno, B13, Moravské místodržitelství – prezídium, kart. 1084, sign. 2/22, ff. 959.

⁴⁴⁹ Ministrem kultu a vyučování byl v letech 1906–1908.

⁴⁵⁰ K problematice Moravského vyrovnání a národnostního školství viz především FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. (edd.): *Moravské vyrovnání z roku 1905.*; GLASSL, Horst: *Der mährische Ausgleich.*; Týž: *Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat.*; BURGER, Hannelore: *Der Verlust der Mehrsprachigkeit. Aspekte des Mährischen Ausgleichs.* Bohemia 34, 1993, s. 77–89; PUŠ, I.: *Lex*

Sommerových aktivit v této oblasti může posloužit kauza okresního školního inspektora Emila Raimanna ze Znojma.

Ve školním roce 1905/1906 bylo ve Znojmě zřízeno dívčí lyceum⁴⁵¹ a patrně z finančních důvodů byl zároveň uzavřen jednoletý vzdělávací kurz při chlapecké měšťanské škole.⁴⁵² Sommer v interpelaci kritizoval údajně nepřátelské chování tamního okresního školního inspektora Emila Raimanna vůči škole⁴⁵³. Školní inspektor měl prý osobní zájem na zrušení kurzu – ve prospěch lycea. V tomto ohledu prý ovlivnil členy okresní školní rady. Sommer chápal Raimannovo údajně nepřátelské jednání jako pomstu za to, že Raimann se stal v důsledku svého „národně nepřátelského chování“ cílem útoku *Svazu učitelů měšťanských škol* (*Deutsch-österreichischer Bürgerschullehrer-Bund*), periodika *Bürgerschulzeitung* a znojemského politického tisku.⁴⁵⁴

Při interpelaci též zazněla Sommerova výtku, že inspektor Raimann nesvolal poslední konferenci učitelů měšťanky, protože prý chyběla náplň jednání. Ministr Marchet se v odpovědi na interpelaci při zasedání sněmovny 24.10.1906 plně zastal E. Raimanna. O uzavření kurzu prý rozhodlo znojemské zastupitelstvo, jež nebylo nijak ovlivněno okresní školní radou. Tvzení, že inspektor sám zařídil uzavření kurzu, pak bylo zcela bezpředmětné, neboť k tomu neměl potřebné kompetence. Ministr dále potvrdil správnost rozhodnutí nekonat konferenci v předchozím roce 1905, protože podle jeho zjištění skutečně nebylo o čem jednat. Na tom se při sestavování programu potenciální konference shodl E. Reimann s ředitelem chlapecké měšťanky ve Znojmě Josefem Huppertem.⁴⁵⁵

Podle obsahu interpelace i úřední korespondence moravské zemské školní rady adresované ministerstvu kultu a vyučování byl E. Raimann dlouhodobě trnem v oku

Perek a Marchetova prováděcí nařízení. Jejich vznik, aplikace a dobová recepcce. Časopis Matice moravské, 136, č. 1, 2017, s. 81–97.

⁴⁵¹ K činnosti školy byly vydávány výroční zprávy pod názvem *Jahresbericht des Kaiser Franz Josef-Mädchen-Lyzeums der Stadt Znaim*, viz <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=mlz>, [cit. 1. 2. 2017.]

⁴⁵² Kurzy tohoto typu byly zaměřené na praktické vzdělávání chlapců i dívek a vznikaly na základě nařízení ministra kultu a vyučování, č. 22503 z 26. 6. 1903; *Verordnungsblatt für das Ministerium für Cultus und Unterricht*, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vcu&datum=1903&page=513&size=45>, citováno 1. 2. 2017.

⁴⁵³ Zároveň byl ředitelem znojemské vyšší reálky.

⁴⁵⁴ Haus der Abgeordneten, 417. Sitzung der XVII. Session am 16. Juni 1906, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=40342&size=55>, citováno 1. 2. 2017; Myšleny jsou zřejmě *Znaimer Tagblatt und Niederösterreichischer Grenzbote* a *Znaimer Wochenblatt*, jež v té době vycházely.

⁴⁵⁵ Haus der Abgeordneten, 439. Sitzung der XVII. Session am 24. 10. 1906, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0017&page=42481&size=55>, citováno 1. 2. 2017.

některým obyvatelům Znojma a mimoznojemským aktivistům. 3.12.1907 jej však zemská školní rada doporučila k opětovnému jmenování do funkce okresního školního inspektora, a to na prvním místě mezi kandidáty. Vedle výborného plnění funkce hrálo zřejmě určitou roli evidentní německo-liberální Raimannovo smýšlení. Zemská školní rada konstatovala, že Raimann se stal v posledních dvou letech objektem útoků a stížností. Ty se však ukázaly jako neoprávněné. Nebylo by prý výhodné „*podlehnout tlaku vyvíjenému na Raimanna jistými znojemskými radikálními elementy.*“⁴⁵⁶

Na prvním zasedání olomouckého zastupitelstva v roce 1906⁴⁵⁷ vystoupil Rudolf Sommer s interpelací, v níž projevil značné znepokojení s postupující čechizací úřednictva v Olomouci. Vláda⁴⁵⁸ se podle Sommera staví lhotejně a s pohrdáním vůči „*již často vyjádřeným oprávněným přáním městského zastupitelstva a německého obyvatelstva našeho města*“, přáním získat německé úředníky. K roku 1900 žilo v Olomouci podle Sommera 21 707 obyvatel, z toho *kolem 14 000 Němců a 7 000 Čechů a ostatních*. Z toho Němci jako plátcí daní tvořili 90 % a Češi pouze 10%, přičemž oprávněných voličů do obecního zastupitelstva bylo 1900 z německého tábora a 600 z českého (*slawisch*) [...]

„*S ohledem na takové poměry je to, ještě jednou opakuji, skandál, jak nás vláda mučí svým systémem čechizace velikých úřadů.*“⁴⁵⁹ Do kontrastu stavěl vyrovnaný počet německých a českých úředníků ve státních úřadech a institucích na jedné straně a počet učitelů olomouckých středních škol na straně druhé. „*Dokonce na našich německých středních školách jsou Češi jako učitelé, např. na c. k. ústavu pro výchovu učitelů dva, na c. k. německém státním gymnáziu tři a na c. k. německé státní reálce dokonce čtyři! České státní gymnázium nemá naproti tomu ani jednoho učitele německé národnosti a takové poměry panují v jiných státních úřadech.*“⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ „[...] als es nicht opportun sein dürfte, dem von gewissen radikalen Elementen Znaim's gegen Raimann geübten Drucke nachzugeben“; OStA Wien. AVA, f. Ministerium für Kultur und Unterricht. Unterricht Allgemein 1848–1940, Bezirksschulinspektoren 1882–1907 Ktn. 188, Sign. 2A. ⁴⁵⁷ 2. 1. 1906

⁴⁵⁸ Tehdejším předsedou vlády byl Paul Gautsch von Frankenthurn.

⁴⁵⁹ „*Angesichts solcher Verhältnisse ist es, ich wiederhole es noch einmal, ein Skandal, wie uns die Regierung durch ihr System der Tschechisierung großer Beamtenkörper drangsaliert.*“ *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. V. Band 1905–1910, s. 21–22.

⁴⁶⁰ „*Sogar unsere deutschen Mittelschulen weisen Tschechen als Lehrer auf, zum Beispiel die k. k. Lehrerbildungsanstalt zwei, das k. k. deutsche Staatsgymnasium drei und die k. k. deutsche Staatsrealschule sogar vier! Das tschechische Staatsgymnasium dagegen hat nicht einen einzigen Lehrer deutscher Nationalität und ebenso liegen die Verhältnisse in den anderen Staatsämtern.*“

Sommer požadoval, aby obec neodkladně zaujala stanovisko vůči tomuto počestřování úřadů. V důsledku uzavření Moravského vyrovnání se podle něj nebudou svádět boje při volbách do zemského sněmu. Je proto nezbytné o to více se zaměřit na obecní poměry, neboť tento boj, omezený na teritorium obcí, bude veden dvojnásobnou silou. Ve svém projevu zmínil dr. Jana Žáčka, významného staročeského poslance moravského zemského sněmu. Žáček nabádal, aby došlo ke stejné aktivitě v rozšiřování počtu českých státních úředníků jako v případě zemských úředníků. Žáček pak sám šel svým kolegům příkladem, když byl jmenován do úřadu ministra krajana a tento úřad zastával v letech 1908–1909.

Sommerův projev na zasedání obecního zastupitelstva postupně nabíral na agresivitu:

„Směřuji svá slova nejen k Vám, pánové, nýbrž také na adresu všech ostatních německých obcí na Moravě, je zapotřebí vzepřít se čechizaci státního úřednictva všemi prostředky. Pokud klidné hovory s vládou nejsou k ničemu, začneme mluvit maďarsky a když se chopíme pevného rozhodnutí, učinit přítrž brutální čechizaci úřadů v našich městech, budeme mít také k tomu sílu.“⁴⁶¹

26.2. 1906 navrhl R. Sommer přijmout rezoluci vůči volební reformě, jejíž podoba je *„šitá na míru Čechům a klerikálům.“⁴⁶²*

Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band 1905–1910, s. 22.

⁴⁶¹ *„Ich richte meine Worte nicht nur an Sie, meine Herren, sondern auch an die Adresse aller anderen deutschen Gemeinden Mährens, sich der Tschechisierung der Staatsbeamtenkörper mit allen Mitteln entgegenzustemmen. Wenn ruhige Vorstellungen bei der Regierung nichts nützen, werden wir ungarisch zu reden anfangen und wenn wir den festen Entschluss fassen, der brutalen Tschechisierung der Ämter in unseren Städten Einhalt zu tun, so werden wir auch die Kraft dazu haben!“* *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band 1905–1910, s. 23.*

⁴⁶² Tamtéž.

5. Školství

Školství představovalo jeden ze základních stavebních kamenů rodící se moderní občanské společnosti druhé poloviny 19. století a zároveň patřilo a patří ke strategickým oblastem státu.

V průběhu „dlouhého“ 19. století bylo školství sekularizováno a postupně se rodila a rozšiřovala síť škol. To vycházelo z potřeb habsburského soustátí.⁴⁶³

Počet dětí navštěvujících obecné a měšťanské školy narůstal zejména od 70. let 19. století.⁴⁶⁴ Německý jazyk byl majoritním vyučovacím jazykem a integračním prvkem ve vzdělávacím procesu. Určitý prostor byl dán také národním jazykům, a to především na elementárním stupni škol, v poslední čtvrtině 19. století a později také na středních a vysokých školách.

Téma školství ovládalo diskuse politicky angažovaných obyvatel monarchie před rokem 1918. Široce budovaná síť škol v Předlitavsku byla předpokladem kvalitního vzdělání obyvatelstva monarchie od elementárního stupně, přes školy střední až po instituce terciárního vzdělání. Pedagogové a absolventi škol přispívali k rozvoji průmyslu, umění, přírodních a humanitních věd a ke vzniku a rozvoji spolkového života. Na druhé straně však bylo školství předmětem zájmu nacionálních aktivistů. Politicky motivované pře o způsob financování škol a počet žáků v jednotlivých ústavech vedly obvykle k vleklým sporům mezi obcemi a ministerstvem kultu a vyučování. V legislativních sporech si nacionální aktivisté brali žáky obecných škol za svá rukojmí a národnostně indiferentní obyvatele se snažili pozitivní i negativní motivací přimět k loajalitě. Nikoliv však k loajalitě vůči státu a panovníkovi, ale k národu.

Od konce 60. let 19. století se objevovaly také střední školy s českým vyučovacím jazykem. V Rakouském Slezsku podobně pak školy s polským vyučovacím jazykem a v dalších zemích pak se slovinským, slovenským, italským a jiným.

Rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na německou a českou část (1882) lze vnímat buď jako výrazný úspěch českých emancipačních snah, nebo též jako snahu tehdejšího ministerstva kultu a vyučování v čele s Eduardem Taafem o řešení napjaté

⁴⁶³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016, s. 37–40.

⁴⁶⁴ URBANITSCH, P.: *Österreichs Schulen*, s. 52.

situace na vysokých školách.⁴⁶⁵ V tomto ohledu je možné podle mého názoru vnímat rozdělení pražské univerzity jako jeden z významných milníků na cestě k definitivnímu rozdělení českého a německého etnika v českých zemích. Bylo to selhání komunikace tehdejších představitelů vysokých škol, neschopnost najít kompromis.

Úsilí o zvyšování počtu neněmeckých škol v mnohonárodnostní říši se však koncentrovalo především na školy obecné jako první stupeň budoucí inteligence národa.

Tyto aktivity koordinovali představitelé školských a obranných spolků, stejně jako politici zasedající v orgánech státní správy a samosprávy.

80. léta 19. století byla dobou extenzitního rozvoje měšťanských spolků. Školské spolky usilovaly o zakládání nových škol a hmotnou podporu stávajících škol v „národně ohrožených regionech a obcích“. Podobně jako v českých zemích vyvíjely svou činnost *Deutscher Schulverein* a *Česká Matice školská*, v Uhrách vznikaly maďarské spolky. Programové zaměření všech těchto spolků postupně získávalo vedle původně hospodářské politiky také silně nacionální náboj. Spolky neusilovali pouze o hmotnou podporu školských institucí, žáků a jejich pedagogů.⁴⁶⁶ Snažili se maximálně rozšířit počet škol a jejich žáků, potlačit veřejné aktivity protistrany, a to vše bohužel často na úkor žáků a jejich rodičů, které si brali za svá „rukojmí“.

⁴⁶⁵ HAMANN, Brigitte: *Anton Gindely. Ein altösterreichisches Schicksal*. In: BUSEK, Erhard – STOURZH, Gerald: *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*. München 1990, s. 27–37, zde s. 32.

⁴⁶⁶ PUTTKAMER, Joachim, von: *Nationale Peripherien. Strukturen und Deutungsmuster im ungarischen Schulwesen 1867–1914*. In: HÁRS, E. – MÜLLER-FUNK, W. – REBER, U. – RUTHNER, Cl. (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*, s. 103.

5.1 Olomoucké elementární školství

V Olomouci existující obecné a měšťanské školy byly v drtivé většině jazykově německé, což souviselo s tím, že byly financovány německým zastupitelstvem. Jedinou obecnou školou s českým vyučovacím jazykem v Olomouci byla škola založená *Maticí školskou*. Ta byla závislá na značné finanční podpoře *Matice školské* a jednotlivých osob, ačkoliv roku 1884, jedenáct let po založení školy, převzala správu školy obec. S podobnými problémy se však musely potýkat ostatní menšinové školy, ať už to byla česká obecná škola v Brně, nebo německé školy v českých částech Olomouce a v majoritně českých obcích Moravy.

Od 80. let 19. století fungovala v Olomouci jedna opatrovna dětí a mateřská škola a osm německých obecných a měšťanských škol.⁴⁶⁷ Vedle jmenovaných německých a českých škol existovaly ve městě také dvě jazykově utrakvistické instituce, a to *Ústav pro výchovu učitelek* a *Ústav pro výchovu učitelů*.⁴⁶⁸ Českou měšťanku suploval soukromý ústav hraběte Emanuela Pöttinga, tzv. Pöttingeum.⁴⁶⁹

V záležitostech všeobecného rozvoje školství v Olomouci, především elementárního a středního, se angažoval v 60. a 70. letech 19. století Erasmus Schwab, v dalších dekádách pak učitelé mladších generací, ať už J. Föhner, nebo R. Sommer.

Erasmus Schwab patřil k pedagogům, kteří získali své znalosti a zkušenosti v širokém geografickém horizontu, což bylo dáno částečně Schwabovým rodinným zázemím, částečně jeho kariérními ambicemi.

Rod E. Schwaba pocházel původně z Württemberska a v Rakousku žili jeho příslušníci už od 17. století. E. Schwab starší působil v Těšíně jako kamerální komisař. Matka Antonie, rozená Koblitze, pocházela z „vážené slezské rodiny“.⁴⁷⁰

E. Schwab mladší začal studovat na olomoucké univerzitě v době revolučních událostí, jichž se také krátce pod vlivem profesora náboženství Füstera účastnil.⁴⁷¹

Po stabilizaci poměrů ve státě pokračoval ve studiích v letech 1850–1852 na

⁴⁶⁷ HUDECZEK, R. J.: *Hudeczek's Adress-buch*, s. 97–104.

⁴⁶⁸ SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 65.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 66.

⁴⁷⁰ BINN, M.: *Erasmus Schwab. Der Lebensgang eines österreichischen Schulmannes (1831–1917)*. Wien 1918, s. 3.

⁴⁷¹ „Der Religionsprofessor der Studien, Fuster, hat sich daran bekanntlich in hervorragender, leidenschaftlicher Weise beteiligt und auch sein Schüler Schwab ist, wie er erzählt, in Schlapphut und den Säbel an der Seite ausgerückt.“ BINN, M.: *Erasmus Schwab*, s. 6.

vídeňské univerzitě. Po studiích působil po dlouhou dobu mimo Moravu, a to především v Uhrách, na gymnáziu v Košicích (Kaschau). Teprve roku 1864 získal Schwab definitivu na německém gymnáziu v Olomouci. Za své angažmá v obecních záležitostech byl oceněn roku 1872 udělením čestného občanství v Olomouci. Spolu s olomouckými radními totiž v druhé polovině 60. let inicioval petici žádající ministerstvo války o zrušení pevnostního statusu Olomouce a zasloužil se také o rozvoj parků ve městě. V letech 1869–1876 také zastával funkci okresního školního inspektora.⁴⁷²

Od roku 1876 působil jako ředitel vídeňského gymnázia v 6. okrsku Mariahilf a také byl zemským školním inspektorem pro Slezsko.⁴⁷³ Opavský Týdenník (!) se tehdy jízlivě vyjádřil vůči jeho volbě: „*Zemským školním inspektorem ve Slezsku stal se na místo p. dr. Machra známý dr. Erasmus Schwab, bývalý gymnas. ředitel v Holomouci. Pan dr. Macher uměl alespoň polsky a hodil se aspoň pro polské a německé školy, p. Schwab ale neumí ani česky ani polsky. [...]*“⁴⁷⁴

Josef Föhner byl ředitelem měšťanky v Elisabethinu. Na své dlouholeté působení ve škole sentimentálně vzpomínal v *Olmützer Erinnerungen*. Z ledna 1906 se dochoval dopis, v němž Föhner psal z pozice ředitele štyrskému spisovateli Peteru Roseggerovi, v němž jej informoval, že pasáže z jeho děl využil k výuce čtení a psaní a uctivě jej žádal, jestli by mu mohl sám autor poslat další pasáže ze svého díla, vlastnoručně psané, aby je efektivně využil ve výuce.⁴⁷⁵

5.2 Olomoucké střední školství

Střední školy byly pýchou obce, zejména po zrušení univerzity, a absolventi olomouckých středních škol zpravidla pokračovali ve studiu na vysokých školách a univerzitách ve Vídni, v Praze nebo ve Wroclavi.

V Olomouci se nacházelo německé gymnázium⁴⁷⁶ německá vyšší reálka (1854)⁴⁷⁷ obchodní akademie a česká reálka (1902). Německá reálka, původně

⁴⁷² BINN, M.: *Erasmus Schwab*, s. 17–18.

⁴⁷³ Tamtéž.

⁴⁷⁴ Opavský Týdenník, 26, 28. 6. 1872, s. 211.

⁴⁷⁵ Steiermärkische Landesbibliothek. Nachlässe. *Brief an Peter Rosegger*. Dostupné online <https://egov.stmk.gv.at/stmk.gv.at/lbstdig/bb0f639a-3d09-48b9-961d-ccede7426c15> [cit. 19. 7. 2018]

⁴⁷⁶ V 19. století navazovalo na tradici jezuitského gymnasia založeného roku 1566.

umístěná v Purkrabské ulici, získala roku 1875 nové prostory⁴⁷⁸ na dnešní třídě Svobody.

Slovanské gymnázium bylo založeno roku 1867, v politicky a národnostně citlivé době po rakousko-pruské válce. K vnitropolitickým důsledkům této války patřily nutné ústupky vůči národnostním skupinám v monarchii, patrné nejen v dualistickém rozdělení říše, ale také v liberalizaci poměrů v monarchii – zde je myšlena Prosinčova ústava a zákon o spolčování.

Studentům německého gymnázia a také studentům vyšší reálky⁴⁷⁹ poskytoval hmotnou podporu spolek *Schülerlade* (*Studentská truhla*) od konce 80. let 19. století.⁴⁸⁰ Spolky tohoto typu, stejného názvu existovaly na mnoha chlapeckých i dívčích středních školách monarchie.⁴⁸¹ Výbor *Schülerlade* německého gymnázia vyzýval Olomoučany prostřednictvím *Mährisches Tagblattu* k finanční podpoře gymnázia:

*„Obzvláště k našemu německému obyvatelstvu bychom chtěli zvolat: 'Podpořte naše německé gymnázium, nedopusťte, aby strádalo, a vezměte si příklad z Čechů, kteří studenty jejich národnosti podporují co nejmohutněji.' Nebohý německý student bohužel nemá takovou podporu a stipendií, která mu mohou být poskytnuta, jsou počtem zanedbatelná.*⁴⁸²

V Olomouci se vedle uvedených institucí podílely na vzdělávací činnosti rovněž pokračovací školy (učňovské) a školy odborné, otevřené uchazečům obou jazykových skupin. Byla to živnostenská škola (*Deutsche gewerbliche*

⁴⁷⁷ K padesátému jubileu od založení školy byl tehdejší ředitelem Klementem Barchankem vydán rozsáhlý almanach. BARCHANEK, Klemens: *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des fünfzigjährigen Bestandes der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*. Olmütz 1904.

⁴⁷⁸ MÜLLER, W.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, s. 370–371.

⁴⁷⁹ *Widmungen der Olmützer Sparcassa*. *Mährisches Tagblatt* č. 97, 29. 4. 1887, S. 4.

⁴⁸⁰ Andrea Pokludová překládá jako *Truhla školáků*. KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv* 2, 1, s. 306. Spolek byl založen zřejmě na přelomu dubna a května 1887, viz *Errichtung einer Schülerlade am Olmützer deutschen Gymnasium*. *Mährisches Tagblatt* č. 71, 29. 3. 1887, S. 6.; *Errichtung einer Schülerlade am Olmützer deutschen Staatsgymnasium* (!) *Mährisches Tagblatt* č. 72, 30. 3. 1887, S. 5.

⁴⁸¹ Viz např. *Jahresbericht Schottengymnasium Wien. Schulnachrichten 1887–1914; Jahresbericht des Kaiser Franz Josef-Mädchen-Lyzeums der Stadt Znaim*. Hauptteil 1906–1907, 1910–1912, 1913–1914, 1915–1918; *Jahresbericht Öffentliche Handelsschule für Mädchen des Frauenerwerbvereines in Brünn*. Hauptteil 1907–1917; *XXVII. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1899/1900*. Teschen 1900, dostupné online https://sbc.org.pl/Content/117270/Jahresbericht_Staats_Oberrealschule_Cieszyn1899-1900.pdf [cit. 25. 5. 2018]

⁴⁸² „*Insbesondere unserer deutschen Bevölkerung möchten wir zurufen: 'Unterstützet unser deutsches Gymnasium, lassest es nicht zu, dass dasselbe verkümmert und nehmt Euch an den Slaven ein Beispiel, welche die ihrer Nationalität angehörigen Studierenden kräftigst unterstützen.' Der arme deutsche Student besitzt leider keine so kräftige Unterstützung und die Freitische, die ihm gewährt werden, sind an Zahl gering.*“ *Errichtung einer Schülerlade am Olmützer deutschen Staatsgymnasium* (!) *Mährisches Tagblatt* č. 72, 30. 3. 1887, s. 5.

Handelsschule, 1876), obchodní škola (Gremialhandelsschule, 1887)⁴⁸³, kupecká škola pro chlapce (Kaufmännische Fortbildungsschule, 1894) a obdobná škola pro dívky (1896). Školy s českým vyučovacím jazykem byly vytvořené v podstatě výhradně pro české uchazeče, neboť znalost českého jazyka byla u německých žáků slabší, a počet ekvivalentních německých škol byl dostatečný.

Z českých škol se jednalo především o pokračovací rolnickou hospodářskou školu (1876), živnostenskou školu vydržovanou ze soukromých zdrojů (1883), kupeckou školu (1901), obuvnickou (1913) a kovodělnickou (1915).⁴⁸⁴

5.3 Olomoucká univerzita⁴⁸⁵

Tradice olomoucké univerzity, fungující ve městě s několika krátkými odmlkami, od roku 1573 do poloviny 19. století, byla na dlouhou dobu přerušena. Aktivita některých univerzitních studentů a profesorů během let 1848/1849, a též finanční a politické důvody vedly k postupnému úpadku c. k. Františkovy univerzity, jak se v 19. století olomoucká univerzita nazývala.⁴⁸⁶ Roku 1851 byla zrušena filozofická fakulta, právnická pak o čtyři roky později a roku 1860 byla univerzita zrušena a ponechána byla pouze teologická fakulta.⁴⁸⁷

Rozhodnutí zrušit univerzitu vedlo k výraznému oslabení kosmopolitního charakteru olomoucké společnosti. Zachovány byly pouze samostatná teologická fakulta a medicínsko-chirurgický institut.⁴⁸⁸ Obě tyto instituce měly značný význam pro vyšší vzdělání na Moravě. Na teologické fakultě studovala či v pozici pedagogů působila řada výrazných osobností. Byl to pozdější brněnský biskup a poté olomoucký arcibiskup František Saleský Bauer,⁴⁸⁹ Bauerův předchůdce Theodor Kohn, další arcibiskup Leopold Prečan, orientalista Alois Musil, významný

⁴⁸³ MÜLLER, W.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, s. 382.

⁴⁸⁴ SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 66.

⁴⁸⁵ Následující kapitola vychází částečně z kapitoly Univerzita v monografii KOVAŘÍKOVÁ, T. – MAREK, P. – PUŠ, I.: *Starostové. Vůdcové, nebo služebníci?* s. 60–63.

⁴⁸⁶ FIALA, J.: *Zakladatelská léta*, s. 36.

⁴⁸⁷ FIALA, J.: *C. k. Františkova univerzita v Olomouci (1827–1860)*. In: FIALA, Jiří – KAŠPAR, Zdeněk – MLČÁK, Leoš – POJSL, Miloslav – URBÁŠEK, Pavel: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*. Olomouc 2009, s. 74–83, zde s. 80.

⁴⁸⁸ FIALA, J.: *Zakladatelská léta*, s. 36.

⁴⁸⁹ POJSL, M.: *Teologická fakulta v Olomouci (1860–1946)*, s. 86.

moravský duchovní a politik Msgre Jan Šrámek a dále pozdější generál duchovní služby československé armády – Msgre Methoděje Kubáně.⁴⁹⁰

Církevní správa v čele s olomouckým arcibiskupem zvyšovala do značné míry prestiž města. V období do vypuknutí první světové války, zastávalo úřad arcibiskupa několik pozoruhodných mužů – Friedrich Egon von Fürstenberg a již jmenovaní T. Kohn a F. S. Bauer. Arcibiskup Kohn byl však v důsledku příliš autoritativního způsobu řízení arcidiecéze vnímán svými současníky značně negativně. I dnes je jeho episkopát hodnocen rozporuplně.⁴⁹¹

Medicínsko-chirurgický institut vychovával střední zdravotnický personál až do zrušení školy v roce 1871.⁴⁹² Důvody ke zrušení tohoto institutu však nebyly stejné jako v případě zrušení univerzity. Odpověď je nutné hledat v dlouhodobých procedurálních změnách zdravotnického systému v českých zemích. Na lékařských fakultách byl rušen obor ranlékař⁴⁹³ a v té době obecně panovala tendence zvyšovat erudici nižšího a pomocného lékařského personálu. Dále byl vyvíjen tlak na porodní báby, a to již od začátku 19. století, aby si zvyšovaly kvalifikaci. Proto se lze domnívat, že i uzavření medicínsko-chirurgického institutu v Olomouci souviselo s modernizací lékařské péče a vzdělávání zdravotnického personálu.

Snahy o obnovení univerzity byly silné již v prvních letech od jejího zrušení. Nejprve v roce 1862 byla podána obecním zastupitelstvem petice směřovaná k obnovení právnické fakulty, v letech 1870, 1874, 1875 pak byla sepsána petice a organizována jednání k obnovení celé univerzity.⁴⁹⁴

Abychom porozuměli těžkostem těchto jednání, je nezbytné vidět situaci z nadregionálního pohledu, uvědomit si situaci školství v celém Předlitavsku a posuzovat problematiku z hlediska priorit tehdejších vlád. V sedmdesátých letech 19. století investovaly rakouské liberální vlády značné prostředky do budování či inovování univerzitních budov v jednotlivých korunních zemích. Především byla realizována novostavba vídeňské univerzity, nově otevřena byla

⁴⁹⁰ STEHLÍK, Eduard: *Páter Method.* Praha 2006.

⁴⁹¹ Arcibiskupu Theodoru Kohnovi se dlouhodobě věnuje Jitka Jonová, viz JONOVÁ, J.: *Theodor Kohn (1845–1915)*. Brno 2015. 371 s.; Pro interpretaci jeho osobnosti a výzkumy z posledních let má však význam první monografie P. Marka, viz MAREK, P.: *Prof. ThDr. Theodor Kohn. Život a dílo olomouckého arcibiskupa*. Kroměříž 1994.

⁴⁹² FIALA, J.: *Zakladatelská léta*, s. 36.

⁴⁹³ TINKOVÁ, Daniela – LENDEROVÁ, Milena: *Tělo bráněné a ubráněné. Neštovice a očkování*. In: LENDEROVÁ, Milana – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 265–334, zde s. 295.

⁴⁹⁴ FIALA, J.: *Zakladatelská léta*, s. 36–37; NEŠPOR, V.: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947, s. 145–147.

univerzita v Černovicích (na Bukovině, v roce 1875).⁴⁹⁵ Investováno bylo také do univerzit v Praze a v menší míře také v Grazu a Innsbrucku.⁴⁹⁶

Ministr kultu a vyučování Karl von Stremayer prohlásil, že oprávněné tužby v otázce obnovení univerzity na Moravě neztrácí ze zřetele. Ve svém prohlášení však myslel univerzitu s německým vyučovacím jazykem; k představě o všeobecné slovanské univerzitě se stavěl skepticky, a to z důvodu „*množství různých idiomů*“.⁴⁹⁷ Myšleny byly *slavische Idiomen*. V této době byl tento pojem poměrně frekventovaný v německých, nacionálně neutrálních textech. Němečtí mluvčí, obzvláště ti, kteří neovládali český jazyk, zřejmě dokázali, podobně jako dnes, jen velmi obtížně od sebe odlišit češtinu, slovenštinu, polštinu, nebo dokonce moravská nářečí od nářečí českých.

V osmdesátých a devadesátých letech 19. století úsilí Olomoučanů o obnovení univerzity pokračovalo. Jejich snahy ovšem nebyly úspěšné a jednou z podstatných příčin byla kromě výše řečeného také zcela určitě rozptýlenost podávaných žádostí. Autoři petic volajících po obnovení či vzniku německé univerzity stáli proti těm, kteří si přáli českou univerzitu.⁴⁹⁸

V polovině devadesátých let 19. století dosahovaly snahy o obnovení univerzity značné intenzity. Jednotlivé měšťanské spolky a obce na Moravě podaly přes 800 petic.⁴⁹⁹ Z 30. 6. 1899 pochází petice obecní rady a starosty Brandhubera, která byla adresována vládnímu kabinetu. Zdůrazněn a zdůvodněn byl požadavek obnovení olomoucké univerzity jako německé univerzity. Městská rada apelovala na vládu, jak uvádí, z pozice „*města vždy obětavého pro císaře a říši*.“ V roce 1742 byla ustanovena Olomouc jako pevnostní město, „*ochránce říše*“, a kdyby nebylo zřízení pevnosti, byla by se Olomouc vyšvihla ke starému lesku.⁵⁰⁰ „*Olomouc klesla téměř na samé dno své nepříznivé situace. Teprve po mnoha snahách a s velkými peněžními*

⁴⁹⁵ Podle zákona z 31. 3. 1875, viz <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18750004&seite=00000113> (30. 7. 2016)

⁴⁹⁶ BURGER, H.: *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995, s. 75.

⁴⁹⁷ Tamtéž.

⁴⁹⁸ K tématu snah o obnovení, respektive založení univerzity na Moravě s důrazem ve sledování snah o českou univerzitu viz MAREK, P.: *Dvě epizody z úsilí o založení české univerzity na Moravě na počátku 20. století*, s. 289–315.

⁴⁹⁹ STOURZH, G.: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Altösterreichs 1848–1918*. Wien 1985, s. 129–130.

⁵⁰⁰ SOKA Olomouc, f. AmOl, Prezidiální spisy 1829–1920, sign. I/12c, i. č. 241, kart. 15, rok 1899.

obětmi obce se město v roce 1887 zbavilo pevnosti. Nyní se jí daří jako chudému invalidovi, který v nouzi a bídě prosí o soucit, jehož prosby ale nejsou vyslyšeny.⁵⁰¹ Město naléhavě prosilo o „první záchranný čin“, obnovení německé univerzity. Představitelé města argumentovali počtem posluchačů původem z Moravy a Slezska, kteří studovali na jiných vysokých školách v Rakousku ve školním roce 1896 / 1897⁵⁰²: Černovice 391; Innsbruck 938; Krakov 1171; Praha⁵⁰³ 1369; Lvov⁵⁰⁴ 1513. Ve Vídni podle jejich zjištění studovalo v té době celkem 6104 studentů, a tudíž podle nich kapacita vídeňské univerzity nemohla být dostatečná.

K podpoře svého návrhu dále uváděli, že k dispozici má obec 33 000 zlatých, které by přispěly k zahájení provozu univerzity, a zachován byl stále knižní fond Studijní knihovny, tedy fond bývalé univerzitní knihovny (nynější Vědecké knihovny v Olomouci).

Zájem o vytvoření německé univerzity, ať už v Olomouci, nebo v Brně, byl trvalý, podobně jako se čeští aktivisté domáhali české univerzity. Anton Schubert, skriptor olomoucké studijní knihovny,⁵⁰⁵ vydal v roce 1901 publikaci s názvem *Zur Frage der Errichtung einer deutschen Universität für Mähren und Schlesien*, kde tuto problematiku důkladně rozebral.⁵⁰⁶ Veškeré snahy o obnovení olomoucké univerzity však vyšly na prázdno. Olomoucká univerzita byla obnovena teprve po druhé světové válce v roce 1946.

⁵⁰¹ Tamtéž. „Olmütz war fast auf dem tiefsten Punkte (!) seiner misslichen Lage herabgesunken. Erst nach vielen Mühen und mit großen Geldopfern der Gemeinde wurde die Stadt im Jahre 1887 entfestigt. Jetzt geht es ihr wie einem armen Invaliden, der in Noth und Elend um Mitleid bittet, dessen Bitten aber nicht erhört werden.“

⁵⁰² Tamtéž.

⁵⁰³ Německá univerzita v Praze.

⁵⁰⁴ Polská univerzita ve Lvově.

⁵⁰⁵ <https://www.vkol.cz/data/soubory/hf/bibliotheca-antiqua-2016/05-2016-kubickova.pdf> [cit. 17.5.2018]

⁵⁰⁶ SCHUBERT, Anton: *Zur Frage der Errichtung einer deutschen Universität für Mähren und Schlesien*. Brünn 1901.

5.4 Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení⁵⁰⁷

Soudržnost značně odlišných skupin obyvatel mnohonárodnostní habsburské monarchie se v posledních třech dekádách její existence stávala stále křehčí.⁵⁰⁸ Vedly k tomu v mnoha ohledech některé kulturně, hospodářsky a politicky emancipační či naopak obranné aktivity členů měšťanských spolků, aktivity zvolených zástupců oprávněných voličů v obecních zastupitelstvech, zemských sněmech, říšské radě a také aktivity vysokých úředníků na ministerstvech a v orgánech státní správy.⁵⁰⁹ Snahy o posílení stávajících pozic jednotlivých skupin s sebou přinášely zvyšující se napětí na lokální i celozemské úrovni. Do politických sporů národnostně zformovaných skupin bylo vtahováno do té doby národnostně indiferentní obyvatelstvo, spory byly eskalovány násilnými excesy⁵¹⁰ a tlakem rozsáhlých kampaní v lokálním tisku. Poslanci moravského zemského sněmu se snažili nalézt smířlivé řešení a to se podařilo v roce 1905 v podobě tzv. Moravského vyrovnání, názorovou opozicí nazývaný „Moravský pakt“.

Jak bylo již výše vysvětleno, při budování mocenských pozic byly pro politiky a tzv. národní aktivisty klíčové dvě oblasti: užívání jazyka ve veřejném prostoru a oblast školství. Tato problematika hrála mimořádně důležitou roli zejména v jazykově smíšených regionech, k nimž Morava patřila, na rozdíl od Čech, kde vedle sebe žily relativně homogenní skupiny obyvatelstva. Ke zmírnění napětí eskalujícího na přelomu 19. a 20. století měly vést dohody a zákony na zemské

⁵⁰⁷ Následující text kapitoly 3.2 vychází převážně z autorova článku publikovaného v Časopise Matice moravské, viz PUŠ, I.: *Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení*, s. 81–97.

⁵⁰⁸ Vydání Badeniho jazykových nařízení 5. 4. 1897 pro Čechy a 22. 4. pro Moravu. Ta vyvolala podle Petera Urbanitsche největší krizi v monarchii až do vypuknutí první světové války, viz URBANITSCH, P.: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander und zwischen den Nationen und dem Staat in Cisleithanien*. s. 64. Blíže k tématu viz KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha 1990, s. 257–269. Moravští Němci se však v té době ještě nestavěli proti tomuto jazykovému nařízení, viz MALÍŘ, Jiří: *Der Mährische Ausgleich – ein Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen?* In: WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Horn 1993, S. 337–345, zde s. 343.

⁵⁰⁹ Viz např. KLEČACKÝ, M. (ed.): *Český "konzul" ve Vídni. Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským předákem Bedřichem Pacákem*. Praha 2015; RÁJA, M.: *V čele občanských elit. Advokáti a společnost na Moravě v letech 1869-1914*. Brno 2015.

⁵¹⁰ URBANITSCH, P.: *"Mährische Exzesse" im Oktober und November 1899 und das offizielle Wien*. In: AMBROŽOVÁ, Hana (ed.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009 s. 447–471; ŽÁČEK, Jan: *Pravda o krvavých událostech moravských*. Brno 1899; FASORA, L.: *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*. In: RANDÁK, J. – KOURA, P. (edd.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 101–115.

úrovni, ty však paradoxně spíše přispěly k definitivnímu rozštěpení rakouského soustátí.

„Moravské vyrovnání“ z roku 1905 bylo jedním z pokusů o vyrovnání v podstatě neslučitelných zájmů českých a německých politiků, přičemž v rámci těchto národních táborů docházelo k dalšímu štěpení na tábory politické. Součástí vyrovnání byl také Perkův zákon. Po jeho schválení měl nastat útlum konfliktů v politických a školských orgánech na lokální, okresní i na zemské úrovni. Pravdou ovšem je, že se v podstatě jednalo jen o příměří. Plná autonomizace školství podle jazykových kritérií, respektive národnostních kritérií, nebyla možná. Lex Perek nebyl plně aplikovatelný v každodenní praxi, jak bude uvedeno níže.

Otázka financování jednotlivých škol pak nebyla vlastně vůbec řešena.⁵¹¹ Zásadní posun, či lépe obrat, nikoliv však řešení, nastal s koncem monarchie a vznikem nových států.⁵¹²

Problematika Perkova zákona a souvisejících právních opatření přináší více možných perspektiv vnímání. Národní aktivisté usilovali o získání větší moci v oblasti školství a toto úsilí realizovali na všech úrovních politické správy, respektive samosprávy. Zakládání mateřských škol, rozšiřování stávajících škol, obsazování pozic učitelů vhodnými kandidáty, volba adekvátních ředitelů a školních inspektorů, to vše šlo ruku v ruce s diskuzemi na moravském zemském sněmu a vyjednáváním na úrovni ministerstev. Hybatelem těchto vyjednávání pak byli vysocí ministerští úředníci a ministr krajan.⁵¹³

Rodiče dětí, jichž se tato politika přímo dotýkala, se k otázce oficiální deklarace národní příslušnosti často stavěli lhostejně. Na tomto předpokladu staví především Tara Zahra.⁵¹⁴ Při volbě školy, kterou bude dítě navštěvovat, se rodiče často rozhodovali podle vlastních priorit. Možnost bilingvní výchovy dítěte, tedy vyučování dítěte v druhém zemském jazyku, byla silným motivem, stejně jako sociální výhody, jež zřizovatelé škol rodičům nabízeli. Výhody spočívaly v hmotném

⁵¹¹ HERRNRITT, Rudolf, Herrmann, von: *Die Ausgestaltung des österreichischen Nationalitätenrechtes durch den Ausgleich in Mähren und in der Bukowina*. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 1914, č. 1, S. 583–615.

⁵¹² Viz MALÍŘ, J.: „Druhé“ moravské vyrovnání z roku 1914. MALÍŘ, J. – FASORA, L.: *Moravské vyrovnání z roku 1905*. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Brno 2006, s. 87–102.

⁵¹³ Pozoruhodným je především působení Antonína Rezka na pozici ministra krajana. Na něj pak navázal Bedřich Pacák. Viz KLEČACKÝ, M.: *Český ministr ve Vídni*; KLEČACKÝ, M. (ed.): *Český "konzul" ve Vídni*.

⁵¹⁴ ZAHRA, T.: *Kidnapped souls*.

příspěvku na školní pomůcky a ošacení i obutí žáka v zimních měsících. Na druhé straně vyvíjeli v některých případech na rodiče nátlak i jejich zaměstnavatelé, přesvědčující zaměstnance, aby nechali zapsat dítě do „té správné“ školy, a tlak ze strany lokálního tisku rovněž nebyl zanedbatelný.

Dopad Moravského vyrovnání na svobodné rozhodování rodičů byl enormní. Kromě řečeného mohl ovlivňovat také kategorizaci dospělých jako voličů do moravského zemského sněmu.⁵¹⁵ To byl produkt kategorizace obyvatelstva, k němuž státní instituce došly v důsledku postupného vymezování se Němců a Čech. Z vnějšího identifikátoru „obcovací řeči“ došlo k posunu k „národnosti“.⁵¹⁶

V závěrečné etapě monarchie nebyl jazyk pouze nástrojem komunikace. V mnoha případech to byl prostředek vymezení se vůči druhé skupině, obzvláště v zemských sněmech a v říšské radě, prostředek prosazení politické moci, získání převahy ve veřejném prostoru. Stenoprotokoly ze zasedání zemských sněmů tak na příklad byly překládány do druhého zemského jazyka, přičemž často nešlo o reálnou potřebu překladu, ale jen o projev rovnocennosti v multilingválním státě.⁵¹⁷

Od 70. let 19. století usilovali čeští aktivisté o rozšiřování stávajících škol a zakládání nových. Jazykově smíšené oblasti a „jazykové ostrovy“ byly ohniskem konfliktů a Češi usilovali o posílení svého vlivu v „národně ohrožených“ regionech. Legislativní kořeny Perkova zákona je nutné hledat v předloze českého zemského školského zákona z roku 1884. Autorem předlohy byl Jan Kvíčala. Svůj návrh se pokusil dvakrát prosadit v českém zemském sněmu, a to v letech 1886 a 1892, ovšem neúspěšně.

Václav Perek, poslanec moravského zemského sněmu, využil pro vypracování svého návrhu o více než dekádu později Kvíčalovu koncepci. Proto označoval

⁵¹⁵ KING, J.: *The Effects of the Moravian Compromise. Jurists and National Classification, 1906–1914*. In: MALÍŘ, J. – RÁJA, M. (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 317–326, zde s. 318–320; KŘEN, J.: *Konfliktní společenství*, s. 324–325.

⁵¹⁶ Pro moderní způsob chápání národa a národnosti mělo nepochybně zásadní vliv pojednání Rudolfa Herrmanna von Herrnritta, dvorního rady Správního soudu ve Vídni, z roku 1914, mající jistě vliv i na další studie po roce 1945. Von Herrnritt v pojednání interpretoval jako přímý účastník tehdejších právních sporů tehdejší postavení jednotlivých národnostních skupin obyvatelstva v Rakousku-Uhersku, roli jazyka při jejich konstituování a zabýval se problematikou školství, především toho menšinového, jež bylo jedním z centrálních předmětů tehdejších rozepří v politických kruzích a národnostních táborech, viz HERRNRITT, R. H. von: *Die Ausgestaltung des österreichischen Nationalitätenrechtes durch den Ausgleich in Mähren und in der Bukowina*. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*. 1914, s. 583–615.

⁵¹⁷ URBANITSCH, P.: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander und zwischen den Nationen und dem Staat in Cisleithanien*, s. 66.

původně svůj koncept jako *lex Kvíčala-Perek*.⁵¹⁸ Cílem obou návrhů bylo zajistit zápis českých žáků do českých škol, eliminovat tak jejich počet v německých školách, a podpořit vytváření sítě dalších českých škol. K základnímu ustanovení mělo patřit, že v místech, kde se ve škole vyučuje jiným jazykem než tím, který je běžný nejméně pro čtyřicet dětí, mají vznikat veřejné obecné školy.

Moravské vyrovnání, v jehož rámci byl zákon iniciován a po tuhé bitvě prosazen⁵¹⁹, bylo uzavřeno.

Ze strany mnohačeských poslanců, staročechů, mladočechů i sociálních demokratů, se ozývala kritika zbytečných ústupků německým poslancům⁵²⁰, kritika garance stávajícího koeficientu mocenského zastoupení Němců v moravském zemském sněmu. Tento projev nevole pramenil ze správného předpokladu, že moravští Němci časem ztratí své postavení ve sněmu v důsledku demografických změn na Moravě.⁵²¹ Lex Perek byl schválen a ratifikován 27. 11. 1905, s platností od 1. 7. 1906.⁵²²

Nařízení byla vydána ministerstvem kultu a vyučování, tehdy řízeným německým liberálním politikem a pedagogem Gustavem Marchetem, zastáncem silných německých pozic vůči rostoucím českým emancipačním snahám. Ihned po vydání se Marchetova nařízení stala předmětem vleklých sporů, které tehdy důkladně mapovali představitelé české opozice.

G. Marchet sledoval vývoj sporu, který se rozhořel po publikaci nařízení, a to jak během výkonu své funkce, tak po nucené abdikaci v roce 1908, když vládní kabinet nevydržel napjatou atmosféru druhé vlny Wahrmondovy aféry.⁵²³ Velmi cenným zdrojem informací k diskutovanému tématu jsou vybrané dokumenty z osobní pozůstalosti G. Marcheta, uložené v Domácím, dvorském a státním archivu Rakouského státního archivu ve Vídni. Jedná se jak o úřední korespondenci, Marchetovy osobní poznámky v dokumentech i na zvláštních listech, tak o vybrané pasáže z periodického tisku. Vedle nich se nabízí studium jednotlivých kartonů

⁵¹⁸ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*; MALÍŘ, J. – FASORA, L.: *Moravské vyrovnání z roku 1905*, s. 119–120.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 120–121.

⁵²⁰ To se týkalo zejména výhrad vůči změnám ve volebním systému, nově zavedených národnostních kurií, viz GLASSL, H.: *Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat*, s. 21–22.

⁵²¹ K demografickým a volebním změnám viz KŘEN, J.: *Konfliktní společenství*, s. 323–324.

⁵²² Tamtéž, s. 117.

⁵²³ HÖBELT, L.: *Marchet, Gustav*. In: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16. Berlin 1990, s. 113–114, <http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016334/images/index.html?seite=125>, citováno 21. 12. 2016. K Wahrmondově aféře s vazbou na reflexi v prostředí českých zemí viz např. MAREK, P.: *T. G. Masaryk a Wahrmondova aféra*. In: MAREK, P.: *Setkání*, s. 107–116.

fondové skupiny ministerstva kultu a vyučování, deponované ve Všeobecném správním archivu. Vybrané dokumenty byly využity v předkládaném článku pro doplnění dosavadního stavu poznání tématu. Pozůstalost Gustava Marcheta nebyla dosud příliš často využívána k výzkumu školské problematiky.⁵²⁴

Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení – vznik zákona a jeho dopad

Lex Perek byl ve své podstatě dodatkem či novelizací § 20 moravského zemského zákona z 24. 1. 1870.⁵²⁵ Vstupní podmínkou pro jeho uvedení do praxe byla reorganizace struktury dozorčích orgánů na Moravě – školních rad. Zemská školní rada byla reformována – nově sestávala z české a německé sekce. Každou sekci tvořili státní úředníci na jedné straně a čtrnáct nezávislých funkcionářů na straně druhé. Oficiálně nezávislí funkcionáři byli do sekce kooptováni za zemský výbor, město Brno, katolickou církev a školy.

Vytváření nových školních okrsků bylo dalším z důležitých kroků realizace plánovaných změn. Jejich vznik měl probíhat plynule a bez větších zdržení. Četné požadavky německých a českých politiků, logicky často protichůdné, však věc zpomalovaly. Rozhodnutí o vzniku nových školních okrsků, jejich rozpětí a tím pádem o přiřazení dané školy do konkrétního okrsku bylo výsledkem určité „okrskové geometrie“ určované vyjednáváním v moravském zemském sněmu, říšské radě a ministerstvech.

16. 11. 1906 německý ministr krajan Herinrich Prade žádal G. Marcheta o vytvoření okrsků Přerov, Kojetín, Tovačov, Skřipov, Runářov, Labutice, Lhota nad Moravou (nebo Lhota u Konice)⁵²⁶ a případně též okrsku Německý Brodek⁵²⁷, neboť, „by to mělo velký význam pro Němectvo této země, jak mu bylo sděleno.“ Spojení s okolními obcemi Olomouce⁵²⁸ do okrsku Olomouc-venkov by naopak podle něj

⁵²⁴ Jednou ze studií využívajících mimo jiné poznatky z uvedeného fondu je studie Hannelore Burger, viz BURGER, H.: *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995.

⁵²⁵ Marek, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 118.

⁵²⁶ V pramenu stojí obecné pojmenování Oelhütten. Viz TUREK, Adolf a kol.: *Místopisný rejstřík obcí Českého Slezska a severní Moravy*. Opava 2004, s. 318, http://www.archives.cz/matriky_info/Mistopisny_rejstrik_obci_ceskeho_Slezska_a_severni_Moravy.pdf,

citováno 28. 12. 2016.

⁵²⁷ „Prerau, Kojetin, Tobitschau, Wachtl, Runarsch, Schwanenberg, Oelhütten und eventuell auch Dt.-Brodek.“

⁵²⁸ Jejich obyvatelstvo tvořili převážně Češi.

nebylo výhodné.⁵²⁹ Podobně jako H. Prade na německé straně se pochopitelně angažoval na české straně při vytváření českých okrsků český ministr krajan Bedřich Pacák. V dopise z 27. 4. 1907 adresovaném G. Marchetovi nesouhlasil se založením vlastního českého školního okrsku v Olomouci. S ohledem na nízký počet škol s českým vyučovacím jazykem se snažil zapojit výrazně český olomoucký venkov a propojit ho na školní úrovni s městem. Vedle obecné školy se prý v Olomouci sice nachází Pöttingeum⁵³⁰ a tříletá česká cvičná škola arcibiskupského učitelského ústavu, ovšem tyto dvě školy si řídí provoz zvlášť. Pacák a jeho prostřednictvím též Mořic Hrubantak žádali ministerstvo kultu a vyučování o zařazení českých škol do školního okrsku Olomouc-venkov, ne Olomouc-město.⁵³¹ Podobně byl Pacák proti vzniku vždy dvou oddělených školních okrsků v Jihlavě, Znojmě, Uherském Hradišti a Kroměříži, což navrhoval jeho kolega Prade.

*“Obdobné poměry panují v jiných autonomních moravských městech Jihlavě, Znojmě, Uh. Hradišti, Kroměříži a musel bych se rovněž co nejrozhodněji vyslovit vůči eventuálnímu zohlednění podnětu pana ministra Pradeho, jehož návrh se týkal vytvoření vždy 2 školních okrsků v těchto městech.”*⁵³²

Na značné průtahy při vzniku okrsků ve smyslu § 19 Perkova zákona upozorňovali 3.3.1907 jak poslanci moravského zemského sněmu vedení G. Grossem⁵³³, tak jejich političtí oponenti v čele s Tomášem Šilingerem⁵³⁴. Podle uvedeného paragrafu v novelizaci zákona se již nemusel shodovat a často též neshodoval politický okres se školním:

⁵²⁹ Vedle vytvoření německého okrsku pro čtyři menšinové školy v Prostějově, o nějž žádal již dříve. Viz OESStA Wien, AVA, Ministerium für Kultus und Unterricht, Ktn. 191, Sign. U2, Mähren. Schulaufsicht. 1850–1918.

⁵³⁰ Ústav pro výchovu dívek, viz např. SKOUPÝ, A.: *Otevírání města a jeho modernizace*, s. 42–71, zde s. 66.

⁵³¹ Pro vytvoření německého i českého okrsku v Olomouci se vyslovila zemská školní rada 25. 5. 1906. Tehdejší moravský místodržitel Karl Emanuel Žerotín, ve funkci předsedy zemské školní rady, o tom informoval ministra Marcheta. Viz OESStA Wien, AVA. Unterricht Allgemein 1848–1918, Ktn. 191, Sign. 2A, Mähren. Schulaufsicht. 1850–1918.

⁵³² „Analog liegen die Verhältnisse in den anderen autonomen Städten Mährens Iglau, Znaim, Ung. Hradisch, Kremsier und müsste ich mich gegen eventuelle Berücksichtigung der vom Herrn Minister Prade gemachten Anregung, hinsichtlich der Bildung je 2 Schulbezirke in diesen Städten ebenfalls entschiedenst aussprechen.“ OESStA Wien, AVA. Unterricht Allgemein 1848–1918, Ktn. 191, Sign. 2A, Mähren. Schulaufsicht 1850–1918.

⁵³³ MALÍŘ, J.: *Gustav Gross*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 219–221.

⁵³⁴ RÁJA, M. – MALÍŘ, J.: *Tomáš Eduard Šilinger*. In: MALÍŘ, Jiří a kol: *Biografický slovník*, s. 697–698.

„Kde se však školní obce, k politickému okresu náležející, různí dle jazyka vyučovacího, utvoří se z nich buď dva okresy školní, z nichž jeden pojímá všechny české a oboujazyčné, druhý pak všechny německé obce školní [...]“⁵³⁵

Ministr Marchet informoval zemskou školní radu o tom, že podle něj nepředstavuje vznik školních okrsků zvláštní obtíže. Výjimku tvoří pouze statutární obce, v nichž se nacházejí menšinové školy. Pro ty by měl být vytvořen vlastní okrsek. Doufá (Marchet), že i v těchto případech dojde brzy ke shodě a nato budou navazovat prováděcí nařízení.⁵³⁶

Po základním nastavení sítě školních rad mohlo dojít k realizaci zápisů do škol podle nových pravidel. Místní školní rady musely provést v obvodu každé školy soupis žáků a předat je dané škole. Správci obecných škol směli do nich přijímat „zpravidla“ pouze ty děti, které ovládají daný vyučovací jazyk, a rodiče byli povinni nechat zapsat své děti do dané školy. V opačném případě jim hrozila pokuta. Výklad výrazu „zpravidla“ a „jež jsou vyučovací řeči mocny“ se ihned stal zdrojem četných debat a pří.⁵³⁷ V původní Kvíčalově předloze se hovořilo o znalostech jazyka dětí „jenž je jim běžný.“⁵³⁸ Systém rozdělování dětí do jednotlivých škol setakstal jedním z hlavních impulsů vzniku Perkova zákona.

Je nasnadě, že obcemi vydržované, případně zemským výborem nebo státem podporované školy nestačily pokrýt množství nově nastupujících žáků, respektive představy některých rodičů a v první řadě národních aktivistů o zařazení dětí do škol podle jazykově-kulturní příslušnosti. Postupně tak byly budovány soukromé ústavy, již v poslední čtvrtině 19. století, a dotované byly obvykle z veřejných sbírek, jež organizovala zejména Ústřední matice školská na české straně a obdobně Deutscher Schulverein na straně německé.⁵³⁹ Operativní činnost zajišťovaly místní organizace.⁵⁴⁰ Zakladatelé školy pak usilovali o převedení finanční správy na zemi nebo stát, a proto liberál G. Gross apeloval na zemský výbor 22. 3. 1907, aby

⁵³⁵ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1905&page=1356&size=45> [cit. 22. 12. 2016]

⁵³⁶ OESStA Wien, AVA, Ministerium für Kultus und Unterricht, Ktn. 191, Sign. U2, Mähren. Schulaufsicht. 1850–1918.

⁵³⁷ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 118.

⁵³⁸ Tamtéž, s. 120.

⁵³⁹ K aktivitám vše zastřešující české organizace Národní rady české viz studii Milana Hlavačky: HLAVAČKA, M.: *Der Nationalstempel. Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit*. In: HLAVAČKA, M. – POKORNÁ, M. – PAVLÍČEK, T.: *Collective and individual patronage*, s. 248–258.

⁵⁴⁰ Do konce první světové války zřídil Deutscher Schulverein v Předlitavsku 152 školních budov a 160 školek. Viz BURGER, H.: *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, s. 89.

zvažoval finanční možnosti zemského rozpočtu v této oblasti.⁵⁴¹ Zde docházelo k situaci, na niž zpětně upozorňoval von Herrnritt, regulace národnostního školství prostřednictvím Perkova zákona neřešila příliš jednu z pragmatických stránek věci – financování škol.

Po schválení zákona bylo nezbytně nutné prosadit co nejrychleji prováděcí nařízení - mechanismus určující aplikaci zákona v každodenní praxi.⁵⁴² Pro české zastánce Moravského vyrovnání a Perkova zákona bylo nejdůležitějším úkolem zabezpečit, aby dané nařízení respektovalo duchem schváleného zákona. Němečtí poslanci měli eminentní zájem o prosazení zákonných výjimek pro zápis žáků do škol. Za touto politikou stál jasný cíl: omezit počet českých škol a jejich žáků.

V letech 1905–1907 tak následovala řada vyčerpávajících diskuzí a vyjednávání v moravském zemském sněmu na úrovni politických klubů i mezi jednotlivými poslanci. Stejně tak se vedla diskuze v říšské radě a na ministerstvu kultu a vyučování.

Marchetova prováděcí nařízení

Ministr kultu a vyučování G. Marchet, učitel na Lesní akademii v Mariabrunnu, na Vysoké škole zemědělské ve Vídni (Hochschule für Bodenkultur) a později také její rektor⁵⁴³ byl pro německé liberální a nacionální politiky rozhodující oporou v oblasti školství, a to nejen z titulu své funkce, ale též prostřednictvím svých politických názorů. Ještě před jmenováním Gautschova kabinetu 2. 6. 1906, jehož byl členem, podali čeští poslanci Josef Koudela, Alois Pražák a Václav Perek 2. 4. 1906 svůj návrh prováděcích nařízení. Podle nich byla důležitá z toho důvodu, že znemožní zneužívání obecných škol k odnárodnování a politizování – *zu Entnationalisierungs- und politischen Zwecken*.⁵⁴⁴ 10. 7. 1906 jednal Heinrich d'Elvert, jako jeden z čelních představitelů Německé pokrokové strany (Deutsche Fortschrittspartei)⁵⁴⁵ a předseda klubu německých poslanců z Moravy,⁵⁴⁶ s G.

⁵⁴¹ MALÍŘ, J.: *Gustav Gross*, s. 221.

⁵⁴² MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 121.

⁵⁴³ HÖBELT, L.: *Marchet, Gustav*, s. 113–114. Dostupné online <http://daten.digitallesammlungen.de/0001/bsb00016334/images/index.html?seite=125> [cit. 21. 12. 2016]. Cenné informace o Marchetově osobnosti poskytla autorovi rovněž Marchetova pravnučka paní Catharina Doblhoff při rozhovoru 22. 10. 2015.

⁵⁴⁴ OESTa Wien, HHStA, Nl. Gustav Machet, Ktn. 11, Lex Perek.

⁵⁴⁵ Název německé liberální strany od roku 1896, viz CIBULKA, P.: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)*, s. 27.

Marchetem na půdě poslanecké sněmovny říšské rady. Marchet se chtěl od d'Elverta dozvědět, „*teré výjimky by si Němci přáli mít v prováděcích nařízeních.*“ Na základě tohoto pokynu jej 14.7. H. d'Elvert informoval, přičemž uvedl následující body⁵⁴⁷:

1) *Pokud se jedná o výslovné přání zákonných zástupců dítěte. Takovým přáním může být případ, kdy dítě v předškolním věku neovládá jazyk rodičů, ale druhý zemský jazyk z důvodu styku se služebnictvem, vrstevníky a jinými, nebo když rodiče chtějí své dítě poslat do určité školy právě z důvodu naučení se druhému jazyku, nebo z důvodu přestěhování a jiný speciální důvod.*

2) *Pokud se v místě bydliště dítěte nacházejí pouze školy s cizím zemským jazykem (ve smyslu vyučovacího jazyka, I. P.)*

3) *Když dítě v předchozím školním roce na téže škole, nebo stejnojazyčně již získalo vysvědčení opravňující vstup do vyššího ročníku*

4) *Když sourozenci dítěte docházejí do té školy, do níž se žádá o přijetí*

5) *Když jsou děti – jak se to na Moravě často dělává – dány na výměnu, tj. poslány z německy mluvícího místa, aby se společenským kontaktem naučily také druhý zemský jazyk.*

Třebaže uvedené případy nezahrnují veškeré eventuality, které by se mohly vyskytnout, mohlo by se jejich přijetím do prováděcích nařízení vzít v potaz hlavní přání Němců rozumně interpretovat § 20.“

Za otevřený výklad zákona, pročesky orientovaný, loboval na vládní úrovni již zmíněný Bedřich Pacák, ve Vídni zastupující (mlado)české zájmy.⁵⁴⁸ O dekádu dříve, v době Badeniho volební reformy⁵⁴⁹, uvedl své teze o důležitosti vzdělávacího jazyka v Čechách:

„Nelze upřít, že škola jest a vždy bude základem budoucího pokolení a branou, kterou nové generace vycházejí do nových dob [...] Viděli jsme, jak stát k účelům germanisace školy se zmocňoval, jak němečtí spolukrajané pomocí svých škol schulvereinských dítky české chtějí získat německému národu.“⁵⁵⁰ Tehdy šel ve svých myšlenkách ještě dále, když prohlásil:

⁵⁴⁶ FASORA, Lukáš: *d'Elvert, Bedřich svob. pán.* In: MALÍŘ, Jiří a kol: *Biografický slovník*, s. 161–163.

⁵⁴⁷ OESTa Wien, HHStA, Nl. Gustav Machet, Ktn. 11. Lex Perek.

⁵⁴⁸ KLEČACKÝ, M. (ed.): *Český "konzul" ve Vídni.*

⁵⁴⁹ CIBULKA, P.: *Německé politické strany (1890–1918)*, s. 28; ŘEPA, M.: *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 179–180.

⁵⁵⁰ PACÁK, Bedřich: *Črty k úpravě poměrů jazykových v království Českém.* Kutná Hora 1896, s. 37.

„Plná autonomie národů a rovné právo národů, to jsou ony dva neomylné léky, kterými lze vyléčit chorobu celku i chorobu části té mnohojazyčné říše. Tyto dva léky jsou onými divotvornými prostředky, jež pro národy mají sílu centripetální, kdežto centralisace, ač se centralisace zove, rozhodně pro národy má moci centrifugální.“⁵⁵¹

Koudela, Pražák a Perek se 13. 2. 1907 vyjádřili zcela negativně k lednovému návrhu Marchetových nařízení.⁵⁵² Podle nichse tento návrh liší jen nepatrně – *geringfügig und in unwesentlichen Teilen* – od návrhu z října 1906, a proto onitaké musí setrvat na svých výhradách vůči němu. Zároveň kritizovali údajnou skutečnost, že vláda se odmítá vyjádřit k jejich vlastnímu návrhu z 2. 4. 1906 a odmítá vydat prováděcí nařízení k Perkovu zákonu.⁵⁵³

K § 1 poslanci podotkli, že povinnou rubriku, v níž by rodiče uváděli informace o jazykové vybavenosti jejich dětí (*sprachliche Eignung*), nepovažují za dostatečně vypovídající o jazykových znalostech dítěte a že tato rubrika jen přináší další problémy:

„Poznamenáváme však, že pouhý ‘údaj rodičů’ učiněná podle zákona nemůže být spolehlivým a jediným podkladem pro správné vyplnění rubriky o jazykové způsobilosti, protože údaj rodičů by v případě jejich nepřítomnosti nemohl být pořízen a protože kromě toho údaj rodičů o jazykové způsobilosti dětí zrovna tak může být nepravdivý, stejně jako jejich údaj o věku nebo jiná důležitá hlediska [...]“
„Výraz ‘znalost jazyka’ dětí se neshoduje se zákonem.“⁵⁵⁴

Poslední větou se opět dostali ke klíčovému pojmu „znalost jazyka“. Ohradili se zřejmě vůči podmínce přijetí dětí do školy „za všech okolností“, čímž by se ve prospěch vedení školy eliminovala pravomoc místní školní rady zasahovat do konkrétního výběru žáků:

„Je správné, že z nového vládního návrhu byla vypuštěna slova ‘za všech okolností’, protože tato slova byla v rozporu s dalším obsahem prováděcích nařízení

⁵⁵¹ PACÁK, Bedřich: *Črty k úpravě poměrů jazykových v království Českém*. Kutná Hora 1896, s. 4.

⁵⁵² OESTa Wien, HHStA, NI. Gustav Machet, Ktn. 11. Lex Perek.

⁵⁵³ OESTa Wien, HHStA, NI. Gustav Machet, Ktn. 11. Lex Perek.

⁵⁵⁴ *„Wir bemerken jedoch, daß die bloße ‘Angabe der Eltern’ gemäß dem Gesetze keine sichere und nicht die einzige Grundlage für die richtige Ausfüllung der Rubrik über die sprachliche Eignung bilden kann, da die Angabe der Eltern im Falle der Abwesenheit der letzteren nicht beschafft werden könnte und da außerdem die Angabe der Eltern über die sprachliche Eignung der Kinder geradeso wahrheitswidrig sein kann, wie deren Angabe über das Alter oder über andere erforderliche Momente. [...]“* „Der Ausdruck ‘Sprachkenntnis’ der Kinder deckt sich nicht mit dem Gesetze.“ Tamtéž, Bemerkungen, f. 27.

*stejně jako přímo se samotným zákonem [...] Nemůžeme připustit, že i přes naši námitku bylo vedení školy přiznáno právo přijímat děti do školy a místní školní rada tím byla o toto, zákonem zaručené, právo zkrácena.*⁵⁵⁵

Koudela, Pražák a Perek písemně vyjádřili své poznámky k připravovaným nařízením 1. 11. 1906 a vláda je prý vůbec nezohlednila. Stávající znění umožňuje komukoliv vyhnout se dodržování celého zákona. V druhém sledu pak podle nich znovu nastane na Moravě chaos v oblasti obecných škol a stejně tak velké dohady v moravském zemském sněmu. *„Každému, kdo si to bude přát, bude nabídnuta možnost, poslat své dítě do školy, jejíhož vyučovacího jazyka není mocno.*⁵⁵⁶

Pacák o těchto námitkách informoval Marcheta 15. 2. 1907 a sdělil mu, že veškeré poznámky českých poslanců k poslednímu vládnímu návrhu prováděcích nařízení předloží předsedovi vlády, v té době Maxi von Beckovi, a to včetně dopisu Václava Perka, v němž Perek informuje předsedu vlády o nepřijatelnosti posledního návrhu, protože je *„contra legem und gegen die Intention des mährischen Ausgleiches,*“ a žádá o respektování nynější české většiny v moravském zemském sněmu v zájmu zamezení politickému chaosu, jenž by nastal v případě vydání takového nařízení.

Pro německé poslance byla klíčová podpora z ministerstva, obzvláště za situace, kdy se měnilo rozložení politických sil na Moravě. H. d'Elvert tak plédoval provydání ministerských prováděcích nařízení, a nikoliv jen vydání nařízení zemské školní rady. Jedině v tom případě by se podle něj zamezilo nebezpečí nepříznivého výkladu zákona pro Němce, jež by hrozilo právě v případě prováděcího nařízení vydaného pouze zemskou školní radou.

*„Musí být předesláno, že Němci trvají na svém požadavku, aby prováděcí nařízení, připravené k vydání, vyšlo jako ministerské nařízení a nikoliv jako nařízení zemské školní rady, protože jen u ministerského nařízení nehrozí tak velké nebezpečí změny, která by byla nevýhodná pro Němce.*⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ „Es ist richtig, daß aus dem neuen Regierungs-Entwurfe die Worte 'unter allen Umständen' ausgeschieden wurden, da ja diese Worte mit dem weiteren Inhalte der Durchführungs-Verordnungen sowie mit dem Gesetze selbst geradezu im Widerspruche standen.“ [...] Wir können nicht zugeben, daß trotz unseres Einspruches der Schulleitung das Recht der Kinderaufnahme in die Schule zuerkannt und der Ortsschulrat um dieses, ihm nach dem Gesetze gebührende Recht verkürzt werde. Tamtéž, Bemerkungen, f. 28.

⁵⁵⁶ „Jedermann, der es wünschen wird, die Möglichkeit bieten, sein Kind in eine Schule zu schicken, deren Unterrichtssprache es nicht mächtig ist.“. Tamtéž.

⁵⁵⁷ „Vorausgeschickt muss werden, dass die Deutschen auf der Forderung beharren, dass die zu erlassende Durchführungsverordnung als Ministerialverordnung und nicht als Verordnung des Landesschulrates erscheine, da nur bei einer Ministerialverordnung die Gefahr einer für die

Marchetova prováděcí nařízení vstoupila v platnost 1. 8. 1907.⁵⁵⁸ Marchet informoval předem některé své kolegy o jejich, patrně definitivní, podobě, mimo jiné Johanna Chlumeckého.⁵⁵⁹ Ten mu ve zprávě z Vídně 26. 5. 1907 děkoval za poslaná prováděcí nařízení k Perkovu zákonu a dále uvedl: „*Je to pořádný úspěch, za nějž Vám moravští Němci musí být navěky vděční*“.⁵⁶⁰

Podněty německých poslanců sumarizované H. d'Elvertem v podobě navrhovaných výjimek v prováděcích nařízeních, adresované G. Marchetovi ve jmenovaném dokumentu z 14. 7. 1906, byly naplněny.⁵⁶¹ Body 1, 3 a 5.⁵⁶² hrály významnou roli, jejich uvedení bylo podstatné pro posílení německých správců škol. Ve finální podobě byly zahrnuty do § 3 prováděcích nařízeních. Bod 2⁵⁶³ z d'Elvertova dokumentu je v podstatě obsažen v § 2.⁵⁶⁴ Bod 1 a 3 bylo nutno potvrdit politickým okresním úřadem. Děti bez patřičných jazykových kompetencí bylo možné přijmout pouze v omezeném počtu, aby neohrozily vyučování třídy nebo ústavu. Počet těchto dětí nesměl překročit desetinu celkového počtu žáků třídy.

Zohledněn nebyl pouze bod 4. Podle něj měl být žák přijat i bez jazykových kompetencí v tom případě, když jeho sourozenci docházejí do téže školy, do níž se žádá o přijetí. Patrně se jednalo o ne příliš významný faktor, ale redundantní opatření bez rozhodujícího vlivu na změny v počtu žáků jednotlivých škol.

Představy německých liberálů a částečně též nacionálů byly naplněny. Odpůrcům se nepodařilo prosadit variantu transparentněji respektující práva jazykových menšin, a proto okamžitě začali oponovat vydanému předpisu. Intenzita jednání byla nutná především z toho důvodu, že ministerská nařízení vstupovala v platnost v srpnu, a regulovala tím zápisy do škol začínající již následující měsíc. Pro zápis žáka byla uznána pasivní znalost jazyka za dostačující, a pakliže vznikly pochybnosti, správce školy byl povinen zajistit přezkoušení žáka před komisí. V praxi byla komise v německých školách složena z německých učitelů. Českým

Deutschen ungünstigen Abänderung derselben weniger bedrohlich ist.“ OESStA Wien, HHStA, NI. Gustav Machet, Ktn. 11. Lex Perek. Bemerkungen des Abgeordneten Freiherrn d'Elvert, f. 84.

⁵⁵⁸ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 122.

⁵⁵⁹ BĚLÍK, Petr – MALÍŘ, Jirí: *Jan Chlumecký*. In: MALÍŘ, J. a kol.: *Biografický slovník*, s. 289–291.

⁵⁶⁰ OESStA Wien, HHStA, NI. Gustav Machet, Ktn. 11, Lex Perek, f. 90.

⁵⁶¹ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 122–123.

⁵⁶² 1) Výslovné přání rodičů, 2) Absolvování ročníku na stejné nebo stejnojjazyčné škole v předchozím roce, 3) Jestliže je dítě dáno „na výměnu“.

⁵⁶³ V místě bydliště dítěte se nachází pouze školy s cizím zemským jazykem, tj. druhým zemským jazykem, jemuž dítě nerozumí.

⁵⁶⁴ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vcu&datum=1907&page=251&size=45>, [cit. 22. 12. 2016].

učitelům byl přístup do komise odepřen. Stejná pravidla, jen v opačném smyslu, platila pro české školy. Při pohledu na jazykové rozdělení škol v obcích a na skutečnost, že zájem německých rodičů zapsat své dítě do české školy byl většinou výrazně nižší, se zdá být poměrně jasné to, že vydaná nařízení silně znevýhodňovala zájemce o výuku v češtině. Členové školských spolků se pak „přetahovali“ o žáky, když jim, respektive jejich rodičům, nabízeli různé formy hmotné podpory.

Stížností proti zápisu do konkrétní školy nebo vyloučení z ní se objevovaly velmi často a právně byly tyto spory řešeny se značnými průtahy, v řádu let. Praktický dopad v případě úspěšné stížnosti byl tak pro dítě samotné vlastně nulový.⁵⁶⁵

Aplikace zákona

V pozůstalosti Gustava Marcheta se dochovaly mimo jiné novinové výstřižky a excerpta z rozhodnutí správního soudu ve Vídni, pocházející z doby před rokem 1908 i doby pozdější, tedy po Marchetově nucené abdikaci roku 1908 spolu s dalšími členy vlády Maxe Wladimira Becka v důsledku tzv. Wahrmondovy aféry.⁵⁶⁶

Jednalo se především o vybrané stránky německého liberálního listu *Neue Freie Presse*⁵⁶⁷, jež sledovaly aplikaci nařízení, diskuzi kolem jejich výkladu a změny, které nastaly za úřadu ministerského předsedy Karla Stürgkha. Tyto změny byly vynuceny zásadními rozhodnutími správního soudu ve Vídni, poukazujícími na právní závadnost Marchetových nařízení. Stürgkhova prováděcí nařízení byla vydána 1. 8. 1911, tedy čtyři roky po Marchetových nařízeních. Zrušila především výjimky z Perkova zákona a respektovala výklad zákona z pohledu správního soudu.⁵⁶⁸ Tato tzv. Stürgkhova nařízení však měla pouze odkladný účinek při aplikaci nařízení Marchetových. Platila pouze pro školní rok 1911–1912 a nadále ponechávala v platnosti Marchetova nařízení.

V *Neue Freie Presse* z 21. 8. 1909 byla problematika národnostního školství důkladně analyzována, od Perkova zákona po stávající situaci. Autor rozsáhlého článku, Johann Jarolim,⁵⁶⁹ informoval ve večerním vydání periodika o tom, že ministerstvo kultu a vyučování a správní soud ve Vídni se v některých případech

⁵⁶⁵ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 122–123.

⁵⁶⁶ Viz výše s. 117 a pozn. 444.

⁵⁶⁷ V první dekádě 20. století byl vydáván v nákladu 55 tisíc kusů. Viz *Neue Freie Presse*. In: *Meyers Konversations-Lexikon*. 6. Auflage. Leipzig und Wien 1905, S. 543, <http://images.zeno.org/Meyers-1905/K/big/meyers-1905-014-0543.png>, citováno 22. 12. 2016.

⁵⁶⁸ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 125.

⁵⁶⁹ FASORA, L.: *Johann Jarolim*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník*, s. 302.

dopouštějí nesprávných rozhodnutí, což dokládá případem ze Židlochovic (Groß-Seelowitz).

V této kauze, podobně jako později v Uherském Hradišti a dalších, bylo rozhodnuto o přijetí žáků do německé obecné školy, aniž by „byli mocní“ vyučovacího jazyka. Stalo se tak na přání rodičů. Soud dospěl k názoru, že Marchetova prováděcí nařízení porušují Perkův zákon. Nebylo prý možné přijmout dítě bez dostatečné znalosti jazyka, ani s ohledem na přání rodičů.⁵⁷⁰ Podle názoru Jarolima, hájícího jasně vládní, respektive ministerské stanovisko, nebyla v židlochovickém případě dostatečným způsobem ověřena správnost metodiky jazykové zkoušky. V článku se dále Jarolim zamýšlel nad podstatou „vyrovnávacích zákonů“. Moravské vyrovnání a jeho části řešící problematiku školství byly prý připraveny s cílem zmírnit nacionální nepokoje na Moravě - s tím lze souhlasit. Tuto snahu však prý začali Češi hatit ihned po vydání Perkova zákona, když se začali stavět proti němu. Slovní spojení „zpravidla přijímat“ mělo zaručit ochranu občanských práv vůči potenciální zvlášti úřadů.⁵⁷¹ Jarolim vyjádřil vzletnými slovy při obhajobě svého přesvědčení o nesprávnosti rozsudku, zjevný důsledek Moravského vyrovnání: národní oddělení (školství). „*Wird nun dessen Erkenntnis an der Hand der lex Perek und ihrer Durchführungsverordnungen sowie unter dem Gesichtswinkel ihres geschichtlichen Werdeganges, ihres Entstehungsgrundes und ihrer obersten Prinzipien (Elternrecht und vollständige nationale Trennung der Schulverwaltung) vorurteilsfreigepprüft, so springt dessen Fehlerhaftigkeit ins Auge.*“⁵⁷² Případ Židlochovic se stal pro Němce nebezpečným precedentem, z jehož výsledku pak čeští národní aktivisté těžili.⁵⁷³

Další případy reflektovaly např. noviny *Arbeiter-Zeitung* na konci roku 1910.⁵⁷⁴ Diskutována byla rozhodnutí správního soudu ve prospěch stěžovatelů z již zmíněného Uherského Hradiště, dále z Husovic⁵⁷⁵ a Lipníku. Ve zdůvodnění rozsudku bylo uvedeno, že pro přijetí do školy je zásadním faktorem a pravidlem národnost.⁵⁷⁶ Tak se stalo i v dalších cca čtyřiceti rozhodnutích.⁵⁷⁷ Ve zdůvodnění

⁵⁷⁰ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 123–124.

⁵⁷¹ JAROLIM, Johann: *Der Verwaltungsgerichtshof und die mährische Lex Perek*. *Neue Freie Presse* 21. 8. 1909. Abendblatt, č. 16164, s. 2–3, zde s. 2.

⁵⁷² Tamtéž, S. 2.

⁵⁷³ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 123–124.

⁵⁷⁴ „Lex Perek“ und „Verordnung Marchet“. *Arbeiter-Zeitung*, 31. 12. 1910, č. 359, s. 4.

⁵⁷⁵ Husovice u Brna, dnes součást města

⁵⁷⁶ „Lex Perek“ und „Verordnung Marchet“. *Arbeiter-Zeitung*, 31. 12. 1910, č. 359, s. 4.

⁵⁷⁷ MAREK, P.: *Lex Perek a jeho osud*, s. 124.

rozsudku byl podle Arbeiter-Zeitung analyzován problematický výraz „být mocen vyučovacího jazyka“, přičemž se soud jasně přiklonil k názoru, že žák musí disponovat aktivní znalostí jazyka. Jestliže je žák pouze „schopný sledovat výuku“, nelze tyto znalosti považovat za dostačující.⁵⁷⁸

„Der Sprache mächtig sein, besagen die Erkenntnisse, heißt die Sprache so zu beherrschen, daß man sie im Verkehr als Verständigungsmittel zu gebrauchen, in ihr seine Gedanken und Vorstellungen auszudrücken vermag. Die Frage, ob die Unterrichtsverwaltung im Sinne des § 20 des Gesetzes vom 27. November 1905 nach freiem Ermessen die Aufnahme von Schulkindern, die der Unterrichtssprache nicht mächtig sind, in eine Schule gestatten kann, wurde vom Gerichtshof mit sehr eingehender Begründung 'verneint'. Zum Schluß wird betont, daß eine derartige Beherrschung der Unterrichtssprache, welche die Kinder bloß befähigen würde, 'dem Unterricht zu folgen', nach dem zitierten Gesetz 'nicht hinreicht' um die Aufnahme der Kinder in die Schule zu rechtfertigen.“⁵⁷⁹

Také v Olomouci byly před první světovou válkou řešeny spory o umístění dětí do příslušné školy. V dubnu 1911 se tak vedl spor o zápis do škol a umístění dětí Augusta Tichafskyho, totiž jeho dcery Klotildy Tichafsky a syna Gottlieba Tichafskyho ve školním roce 1910 / 1911.⁵⁸⁰ Česká školní rada usilovala o získání Klotildy do české školy. Klotilda T. i její bratr Gottlieb T. byli z německé školy skutečně vyloučeni. V případě dívky (a zřejmě i chlapce) byla důvodem vyloučení nedostatečná znalost jazyka (*sprachlich nicht qualifiziert*), proti čemuž se jejich otec odvolal k zemské školní radě. Gottlieb T. byl nakonec do německé školy přijat, neboť v předchozím školním roce navštěvoval obecnou školu v Landškrouně. V odvolání k zemské školní radě argumentoval A. Tichafsky skutečností, že pochází z německé rodiny, což doložil potvrzením olomoucké obecní rady z 5. 9. 1910.

⁵⁷⁸ Viz § 2 prováděcích nařízení,

<http://alex.onb.ac.at/cgicontent/alex?aid=vcu&datum=1907&page=251&size=45>, citováno 22. 12. 2016.

⁵⁷⁹ OESTa Wien, HHStA, Nl. Gustav Machet, Ktn. 11.Lex Perek.

⁵⁸⁰ OESTa Wien, AVA, Ministerium für Kultus und Unterricht. Ktn. 5262, Sign. U2.

Návrh úpravy menšinového školství z roku 1915

Až do konce války se snažili jednotliví aktéři jazykových zákonů a nařízení rozvíjet předpisy věnované vyučovacím jazyku a menšinovému školství. Z června 1915 tak pochází koncept zatím nezjištěného autora⁵⁸¹ adresovaný G. Marchetovi. Autor dokumentu v něm rozvedl původní vizi německých liberálních poslanců, přetavenou v roce 1907 do Marchetových prováděcích nařízení. Definoval menšinovou školu a jmenoval řadu podmínek, jež by měly určovat principy fungování takových škol a podmínky přijímání žáků.

Menšinová škola je podle něj obecná škola s jiným vyučovacím jazykem, než je jazyk dosud existujících škol v příslušné obci. Povolení ke zřízení udílí ministerstvo kultu a vyučování a vznik menšinové školy je možný za splnění následujících podmínek:

„a) O zřízení školy žádají ti rodiče nebo zákonní zástupci dětí školou povinných, kteří v době žádosti žijí v příslušné obci nepřetržitě deset let a při posledním sčítání obyvatelstva se hlásili k obcovací řeči požadované školy. Pokud žijí oba rodiče, pak je směrodatným podpis otce, pokud jen matka a poručnice, pak podpis matky, jinak podpis poručníka.

b) V okruhu čtyř kilometrů se nesmí vyskytovat veřejná obecná škola s touž obcovací řečí.

Existence takové školy v jiné obci, ale zároveň v tomto okruhu vylučuje zřízení nové menšinové školy. Děti žádajících rodičů je možné přiřadit ke škole v sousední obci po eventuálním rozšíření budovy.

c) Důkaz, že po dobu pěti let by školu navštěvovalo průměrně alespoň čtyřicet dětí žádajících rodičů. K výpočtu průměru je nutné vzít v úvahu poslední uplynulý rok a čtyři předchozí.“

V návrhu tohoto opatření dále stálo, že ověřování splnění těchto podmínek bude na místě provádět úředník ministerstva kultu a vyučování. Navíc bude povolán okresní školní inspektor z daného školního okrsku, zástupce obce a otec školou povinného dítěte jmenovaný ze středu sdružení žádajících rodičů. Rodiče dětí pak

⁵⁸¹ Na dokumentech je signován August Schachermayer, který měl roli zapisovatele Německé pokrokové strany a zřejmě zastával také jinou funkci v Německé pokrokové straně, jak vysvítá z korespondence uložené v pozůstalosti Gustava Grosse. OESStA Wien, HHStA, NI. Gustav Gross, Ktn. 4, 4-1 Sprachenfrage. Bližší biografické údaje zatím nebyly zjištěny, a to ani rešeršemi v publikacích deponovaných v knihovně Rakouského státního archivu (Nottendorfer Gasse).

měli být povoláni k pohovoru, aby komise zjistila, zda se jejich žádost zakládá na jejich skutečné, neovlivněné vůli. Tohoto slyšení se museli zúčastnit přímo dotyční rodiče, eventuální zplnomocněnci nebyli připuštěni. Během celého procesu mohli rodiče svou žádost vzít zpět. Pokud byly splněny všechny podmínky, které se uvádějí v návrhu, pak mohla být menšinová škola zřízena. Dohlížecím orgánem měla být zemská školní rada.

Podstatnou součástí navrhovaného konceptu byl způsob financování takových škol - Veškeré náklady spojené se zřízením a správou školy měl nést stát.

Tato koncepce stanovovala velmi přísné podmínky pro vytvoření menšinových škol a posouvala tak dosavadní jazyková nařízení ještě blíže představám mnohých německých politiků. Podle dosavadních zjištění nebyl však tento promyšlený koncept naplněn. Řešení přinesl až vznik nových státních útvarů.

Perkův zákon byl jedním z legislativních pokusů řešení jazykové, respektive národnostní problematiky rakousko-uherského školství. Vedle něj existoval „Lex Kolisko“ v Dolních Rakousích a „Lex Apponyi“ v Uhrách. Jejich cílem byla podpora německého, respektive maďarského jazyka v obecných školách. Lex Kolisko však nebyl císařem Františkem Josefem I. sankcionován.

Lex Perka a následná prováděcí nařízení ministra G. Marcheta byly výsledkem dlouhých jednání poslanců moravského zemského sněmu a říšské rady, ministrů krajanů Bedřicha Pacáka a Heinricha Pradeho. Proti návrhům a výtkám poslanců J. Koudely, V. Perka a Al. Pražáka vystupovali často G. Gross a H. d'Elvert. Vytváření školních rad a okrsků bylo dlouhodobým procesem. Oproti oficiálně deklarovanému předpokladu ministerstva kultu a vyučování nebyly okrsky vytvářeny plynule. Němečtí a čeští politici usilovně pracovali s „okrskovou geometrií“, při které se mohly výrazně posouvat hranice školních okresů. Od toho se odvíjel vznik německých a českých školních rad, podstatných pro další osud žáků ve školách.

Jednou z důležitých oblastí byl teritoriální prostor střední Moravy, jazykově smíšený a protkaný německými jazykovými ostrovy: Olomoucí, Brnem, Vyškovem, Jihlavou, Německým Brodkem a dalšími.

Sledování realizace vydaného zákona a nařízení, každoroční praxe zápisů do škol, byly stejně tak důležité jako formální obsah norem. Stížnosti proti vyloučení některých dosavadních žáků z konkrétní školy nebo proti nepřijetí žáků do školy byly velmi často řešeny soudně.

Marchet pečlivě sledoval rozhodnutí správního soudu ve Vídni, a to i po nuceném odchodu ze svého úřadu v roce 1908. Na jeho nařízení navazovaly další pokusy o řešení jazykové otázky, mimo jiné návrh z roku 1915, který by výrazně omezil možnost vzniku menšinových škol.

6. První světová válka – epilog německé olomoucké společnosti

„Jediné, co je charakteristické pro válku, je rána, nesmyslná rána na těle, a nepřátelství, nesmyslné nepřátelství, tj. nepřátelství mezi lidmi, kteří by vůči sobě stáli jako jedinci bez nenávisti, ba možná s láskou.“⁵⁸²

Vypuknutí první světové války a její průběh ochromily společenský a spolkový život ve městě a zvýšily napětí mezi olomouckými Němci a Čechy. V důsledku hmotné nouze, chorob a negativní atmosféry ve společnosti, způsobené zostřeným dohledem politických orgánů a ozbrojených složek, bylo obtížné udržovat mezi Olomoučany pocity loajálnosti a oddanosti vůči monarchii, a to zvláště mezi českými obyvateli. Veřejné projevy sympatií či antipatií byly okresním hejtmanství ztlumeny již na počátku války, což lze s odstupem času vnímat jako rozumné opatření, vzhledem k napjatým vztahům v Olomouci a dalších moravských národnostně smíšených městech. Život v odluce se tehdy zdál mnohem reálnější, než snahy o kompromisní soužití.

První světová válka představovala pro obyvatele Olomouce a dalších moravských měst značné útrapy, ačkoliv Morava nebyla přímými boji zasažena. Lidé žijící ve městě se potýkali s nedostatkem potravin a energetických zdrojů. Od roku 1915 byly zavedeny známé potravinové lístky, pro které se podle druhu zboží vžily lidové názvy jako „chlebenky“, tučenky, „máslenky“, „kávenky“ atd.⁵⁸³ Nejstarší obyvatelé města mohli vzpomínat na válečný rok 1866, v němž podobně jako o půlstoletí později mířili do města uprchlíci – především rusínští a polští civilisté z Haliče – ranění vojáci a zajatci. Zajatci byli internováni v pevnůstce na Tabulovém vrchu a Šibeničním vrchu a v pevnůstce u Křelova. Pro děti z řad uprchlíků byly zřízeny školy – obecná škola, ale také gymnázium.

⁵⁸² „Das einzige, was dem Krieg eignet, ist die Wunde, die sinnlose Wunde im Körperlichen, und die Feindseligkeit, die sinnlose Feindseligkeit, d. h. die Feindseligkeit zwischen Menschen, die einander als Individuen ohne Haß, ja, vielleicht mit Liebe gegenüberstünden.“ Text pochází z ledna 1915 a jeho autorem je Arthur Schnitzler. SCHNITZLER, Arthur: *Das große Lesebuch*. Frankfurt am Main 2008, s. 281.

⁵⁸³ VANĚČEK, Jiří: *Zásobování města Olomouce potravinami a Velká válka 1914–1918*. Olomouc, FF UP 2004. Rkp. magisterské diplomové práce, zejména s. 15–27, 116–126.

Obecní rada v čele se starostou Brandhuberem se podílela na organizaci kurzů pro ošetřovatelky vedené olomouckými lékaři. Školy, německé i české, byly využívány rovněž k ošetřování raněných vojáků poté, co kapacita nemocnice na Klášterním Hradisku byla naplněna. Vlivem byvatel, zhoršené hygienické situace a nedostatkem potravin se v Olomouci již v roce 1914 vyskytly případy úplavice a cholery. K většímu rozšíření onemocnění však nedošlo, a to též díky přísným zdravotním opatřením, především očkování. V posledních dvou válečných letech, pod tlakem válečných útrap, se objevila opět úplavice (1917) a poté tyfus a tzv. španělská chřipka (1918). V průběhu války byl také evidován zvýšený výskyt venerických chorob, které však byly pro Olomouc již v předešlých dekadách, v dobách pevnostního města, symptomatické.⁵⁸⁴

Se začátkem války byl vytvořen systém zásobování města, podřízený potřebám armády. Systém zásobování vázl a válečné hospodářství vyžadovalo ztenčení zásob v zázemí. Na jaře 1915 byl zaveden lístkový systém na potraviny. Obyvatelstvo i tak ale nebylo uspokojivě zabezpečeno potravinami. Problémy se zásobováním se snažila olomoucká radnice vyřešit dovozem potravin z okolního venkova, ovšem nedošlo ke shodě v cenách potravin. Dr. Karl Zebo, městský zásobovací referent pak navrhl, aby města a venkov vytvořily jedno zásobovací území, ale toto nebylo přijato nadřízenými úřady. Až v říjnu 1918 byla tato dohoda přijata, ale pouze pro zásobování uhlím.⁵⁸⁵ V hospodářské svépomoci byly vedle úřadů aktivní dobročinné měšťanské spolky a též mezinárodní instituce – Červený kříž. Dle tvrzení Václava Nešpora se však snažili představitelé města zajistit lepší podmínky pro své německé spoluobčany. Při rozdělování veřejných sbírek navrhla obecní rada místodržitelství, aby 90 % bylo přiděleno německým a 10 % českým sociálním institucím. To, jak dané instituce dále přerozdělovaly přidělené prostředky, lze dnes jen stěží dohledat. V roce 1915 byla vytvořena zásobovací komise, která měla dohlížet na lepší přerozdělování zásob. Vydány byly výkazní lístky o spotřebě mouky a chleba a bylo nařízeno sestavit katastr spotřebitelů. Chlebová komise začala vydávat chleбенky.⁵⁸⁶

Vyhlášení války (28.7.1914) a mobilizaci (31.7.1914) přijali olomoučtí Němci, obzvláště nacionalisté a přívrženci německých nacionálních stran pozitivně.

⁵⁸⁴ VIKTOŘÍK, M.: *Hinter den Wällen der Festungsstadt*, s. 123–139, zejména s. 127–128.

⁵⁸⁵ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 304.

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 305.

V prvních měsících války se konala v Olomouci tři veřejná shromáždění na podporu války proti Srbsku, konkrétně 24., 28., 29. a 30. 6. I česká, podobně jako předchozí 30. 7 pak byla uspořádána i česká, podobně jako předchozí německém silně nacionalisticky laděná demonstrace – namířená proti válce. Účastníci zpívali píseň Hej Slované, což bylo jeden z hlavních impulsů k potyčkám. Z bezpečnostních důvodů tak bylo konání dalších demonstrací zakázáno.

Oficiální představitelé obce – obecní zastupitelstvo a obecní rada – vyjadřovali podle Václava Nešpora loajalitu císaři Vilémovi a německé říši a nepřátelství vůči všemu českému a slovanskému. Vzhledem k německo-liberálnímu smýšlení představitelů obce však lze spíše usuzovat na samozřejmý projev loajality c. k. úředníků vůči vojenskému spojenci rakousko-uherského státu.

31. 7. byl v Olomouci vyhlášen mobilizační rozkaz a 1. až 3. 8. bylo město zcela zaplněno formujícími se vojskem. 6. 8. sloužil kardinál František S. Bauer mši za vojenské jednotky odcházející na frontu. Za projev automatické loajality katolické církve vůči státu lze považovat prohlášení arcibiskupa Bauera, jenž ve svém pastýřském listu nařídil modlitby za vítězství rakouských zbraní.

V letech 1914–1918 byli Olomoučané také podřízeni zvýšenému dohledu státních orgánů. Vzhledem k relativní blízkosti fronty, a to během úspěšné ruské ofenzivy v letech 1914–1915 bylo 4. 11. 1914 vyhlášeno stanné právo pro Halič, Slezsko a východní Moravu. Tím bylo civilní obyvatelstvo podřízeno vojenským soudům. Tento mimořádný stav trval bezmála rok. Stanné právo bylo zrušeno 11. 10. 1915.

Složení obecního zastupitelstva zůstalo po čas války stejné, a to na základě výsledků komunálních voleb z roku 1910 a 1912. Ačkoliv vedení města nepřipustilo před válkou velké dluhy, bylo nuceno se během války zadlužit, když státu dohromady poskytli osm válečných půjček.

Spolkový život byl především v letech 1914–1916 zcela ochromen. Částečně se na tom podepsaly odvody do armády, částečně úřední zákazy. Po roce 1916 se část členů spolků vrátila, jako váleční invalidé, nebo jednoročáci, kteří se mohli vrátit k výkonu svého občanského povolání.

Úřady po celou dobu války prováděly domovní prohlídky a lidé byli souzeni buď Krajským soudem v Olomouci, nebo v případě závažnějších obvinění před vojenským soudem v Krakově nebo v Moravské Ostravě a později ve Vídni.²⁷⁴ Tisk podléhal cenzuře, a to dvojí, policejní a vojenské. Olomoučtí Češi byli

intenzivněji sledování úřady. Zejména představitelé národnostně zaměřených spolků – především Národní jednoty a Sokola. Sledovány byly veřejné verbální projevy jednotlivců i neverbální projevy národního hnutí – symboly příslušnosti k českému „národu“ či symboly slovanství a rusofilství. Jak v zázemí, tak na frontě.⁵⁸⁷

Zvýšená pozornost byla věnována veřejně aktivním politicky exponovaným osobnostem. Národní aktivista Richard Fischer byl podezřelý z úmyslu emigrovat, a proto mu byl okresním hejtmanstvím zabaven cestovní pas. Podle svých slov skutečně zvažoval možnost emigrace a politické spolupráce s Tomášem G. Masarykem v zahraničí.⁵⁸⁸ Na základě rozšíření branné povinnosti na muže ve věku 18–50 let však byl také Richard Fischer odveden. Díky mimořádným kontaktům a obratnému jednání se mu však podařilo odkládat nástup do služby a nakonec strávil necelý rok 1917 nejprve u vozatajstva a poté u vojenského soudu ve Vídni.⁵⁸⁹

6.1 Návštěva císaře Karla I. v Olomouci

Během války se Olomouc dočkala významné návštěvy. Město navštívil v prosinci roku 1917 císař Karel I., a to během své cesty na haličskou frontu.

Příležitost k návštěvě poskytla dokončená rekonstrukce posádkového kostela P. Marie Sněžné. Během svého bezmála čtyřhodinového pobytu navštívil císař Karel také vojenský hřbitov v Černovíře.

13. 11. 1917 se sešel přípravný komitét k projednání organizačních záležitostí. V něm zasedli velitel olomoucké posádky genmjr. von Schreiter, okresní hejtman baron Gastheimb, starosta K. Brandhuber, velitel vojenské kapely Hackensöllner a další.⁵⁹⁰ Třidu Františka Josefa⁵⁹¹ vedoucí od nadraží ke kostelu P. Marie Sněžné měl lemovat špalír vojáků olomoucké posádky a v odpolední části programu – během návštěvy černovířského hřbitova a cesty zpět – byli vyzváni členové sborů dobrovolných hasičů – německých i českých – aby doplnili špalír.

⁵⁸⁷ FISCHER, R.: *Hrst válečných dokumentů 1*. Olomouc 1929, s. 3 – 4.

⁵⁸⁸ FISCHER, R.: *Cesta mého života*. 3, 1, s. 347; PUŠ, Ivan: *První světová válka v reflexi paměti Richarda Fischera*. Historica Olomucensia (v tisku).

⁵⁸⁹ Tamtéž.

⁵⁹⁰ SOKA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Protokol o zasedání komitétu z 13. 11. 1917.

⁵⁹¹ Tato třída byla slavnostně otevřena v den čtyřicátého jubilea vlády Františka Josefa. Náklady na výstavbu této třídy dosáhly výše 180.000 zlatých. MÜLLER, W.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*, s. 383.

Během příjezdu vlaku na nádraží hrála císařská hymna („Kaiserhymne“, nebo též „Volkshymne“). Starosta K. Brandhuber nebyl této významné události přítomen ze zdravotních důvodů a zastupoval jej proto místostarosta Josef Föhner.

Z vysokých představitelů státních a zemských úřadů byli dále přítomni okresní hejtman M. Gastheimb, moravský zemský hejtman Otto von Serényi s členy zemského výboru a vysocí vojenští představitelé včetně velitele krakovské zeměbrancecké divize a vojenského velitele Krakova v jedné osobě Adama Brandnera.⁵⁹²

Císaře pozdravil hrabě Otto Serényi, místostarosta Olomouce Josef Föhner, starosta Hodolan Tomáš Mačák a v závěru úvodního setkání na olomouckém nádraží předaly dcery genmjr. Schreitera císaři kytici.

Zajímavou skutečností je, že císař Karel odpověděl na projev zemského hejtmána hraběte Serényiho z části česky, z části německy. Tím nepochybně projevil své porozumění citlivé situaci místa a času. Ve svém projevu vzpomněl také na Moravské vyrovnání, které označil za skvělý příklad svorného soužití národností v monarchii. Zmínil také svůj úmysl navštívit Brno jako hlavní zemské město.

Redaktoři Mährisches Tagblattu také vyjádřili svou naději na pozitivní vývoj v poválečné době.⁵⁹³

Z nádraží směřoval průvod k posádkovému kostelu. Následovalo slavnostní kázání a mše. Poté prohlídka restaurovaného kostela a odjezd k radnici.⁵⁹⁴

„Za ohlučujícího, nekončícího, nadšeného volání, vjel dvorní kočár, v němž seděl císař, z Brandhuberovy ulice na Horní náměstí. Řada vozů zabočila elegantním obloukem z východní na západní stranu Horního náměstí, aby císařský kočár zastavil před pomníkem císaře Františka Josefa I. U hlavního portálu radnice již očekával vznešeného hosta místostarosta Josef Föhner.“⁵⁹⁵

⁵⁹² *Der Olmüter Kaisertag am 16. Dezember 1917.* Mährisches Tagblatt, č. 287, 17.12.1917, s. 1–4, zde s. 1–2.

⁵⁹³ *Kaiser Karl in Olmütz.* Mährisches Tagblatt č. 287, 17.12.1917, S. 1; *Der Olmüter Kaisertag am 16. Dezember 1917.* Mährisches Tagblatt, č. 287, 17.12.1917, s. 1–4.

⁵⁹⁴ Za provedení rekonstrukce získali ocenění arcijáhen metropolitní kapituly Maxmilián Mayer von Wallerstein und Ahrdorf, kanovník kustod Franz Ehrmann, kanovník Josef Tittel a profesor německé reálky Alois Bönisch. SOKA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Dopis přednosty prezidia místodržitelství Jana Černého okresnímu hejtmanovi M. Gastheimbovi ze 7. 1. 1918.

⁵⁹⁵ *„Unter brausenden, nicht endenwollenden, begeisterten Zurufen fuhr der Hofwagen, in dem der Kaiser saß, aus der Brandhubergasse auf den Oberring ein. Die Wagenkette bog in eleganter Kurve von der Nordseite zur Westseite des Oberrings, um die kaiserliche Equipage vor dem Denkmale*

Mäda Primavesi⁵⁹⁶, tehdy třináctiletá dcera Otty Primavesiho, zemského poslance, předstoupila před císaře, s purklem mu předala kytici konvalinek a přednesla dojemné verše, oslavující císaře a vyjadřující naději, že císař již brzy vyvede svůj lid z války k líbeznému míru:

*Ó veličenstvo, přicházím k Tobě / s pozdravem tisíců srdcí radostným /
a s přáním, které nás brzy a pozdě / hluboce dojíká, k Tvým nohám kladeným /
budiž Ti dopřáno mnoho štěstí a slávy / při Tvém vladařském putování
vznešeném! / A s milostí boží nás vyved' z válečné vřavy / a brzy uved' ve vítězství
a míru líbezném /⁵⁹⁷*

Po tomto uvítání před budovou radnice následovala návštěva samotné úřadovny obecní samosprávy.⁵⁹⁸ Na radnici uvítali císaře členové obecního zastupitelstva, obecní rady a vedoucí úředníci. Místostarosta Föhner poté pronesl oslavný projev se slibem loajality a věrnosti.

Po návštěvě radnice se průvod přemístil do arcibiskupské rezidence, u níž stál nastoupený oddíl *Ozbrojeného měšťanského sboru* pod velením kaplána sboru Johanna Rupprechta, který byl kromě toho olomouckým zastupitelem a občanským povoláním majitel kavárny na Horním náměstí.⁵⁹⁹

V paláci uvítal císaře Karla arcibiskup Lev Skrbenský z Hříšče a další osobnosti regionu. V prvním sále jej očekával velitel olomoucké posádky genmjr. Schreiter a sbor nejstarších důstojníků. Ve druhém sále pak deputace šlechticů, duchovenstvo, říšští a zemští poslanci⁶⁰⁰, státní úředníci, funkcionáři Obchodní a živnostenské komory Olomouc, průmyslníci, zástupce notářské komory, ředitelé školských institucí, okresní školní inspektoři a reprezentanti uličního výboru Olomouc-venkov a další představitelé přilehlých obcí Olomouce, včetně starosty Nové Ulice Julia Nozcila.

Kaiser Franz Josef I. halten zu lassen. Am Hauptportale des Rathauses erwartete bereits Vizebürgermeister Josef Föhner den hohen Gast [...]“ Der Olmüter Kaisertag am 16. Dezember 1917. Mährisches Tagblatt, č. 287, 17.12.1917, S. 1–4, zde s. 3.

⁵⁹⁶ Mäda Primavesi (1903–2000), dcera Otty Primavesiho, je ztvárněna na slavném obraze Gustava Klimta z roku 1912.

⁵⁹⁷ *Ich biete Dir, o Majestät, / Aus tausend Herzen frohes Grüßen / Und einen Wunsch, der früh und spät / Uns tief bewegt, leg ich zu Füßen: / Auf Deinem hohen Herrscherpfade / Sei Dir viel Glück und Glanz beschieden! / Und führ uns bald mit Gottes Gnade / Aus Kampf und Sieg zu holdem Frieden! // Mährisches Tagblatt, č. 287, 17.12.1917, S. 1–4, zde s. 3.*

⁵⁹⁸ *Der Olmüter Kaisertag am 16. Dezember 1917. Mährisches Tagblatt, č. 287, 17.12.1917, s. 1–4, zde s. 3.*

⁵⁹⁹ J. Rupprecht získal koncesi k provozu kavárny 8. 7. 1893. FISCHER, R.: *Cesta mého života* 3, 2, s. 62.

⁶⁰⁰ Na seznamu byl uveden také Richard Fischer, který se v listopadu 1917 vrátil z vojenské služby ve Vídni.

Ve třetím sále Arcibiskupského paláce očekávaly císaře olomoucké dámy, představitelky dámských dobročinných spolků a jiné dámy z předních olomouckých rodin. V sále byla přítomná mj. Camilla Gastheimb, žena okresního hejtmána, Anna Ošťádalová, žena advokáta Jana Ošťádal, Mäda Primavesi, žena Otty Primavesiho, Sophie Zweig, žena živnostníka Hermanna Zweiga⁶⁰¹ a dlouholetá předsedkyně ženského židovského spolku a Aurelie Fischerová, žena advokáta Richarda Fischera. Několik dam získalo vyznamenání – Válečný kříž za civilní zásluhy.⁶⁰²

Po setkání s místními osobnostmi se císař odebral na návštěvu vojenského hřbitova v Černovíře, kde byla vysvěcena hřbitovní kaple a poté se již císař odebral s doprovodem na nádraží.

Návštěva císaře byla připravována několik týdnů předem, harmonogram návštěvy byl pečlivě naplánován a stejně tak byly připraveny prostory Arcibiskupského paláce a budova radnice, v nichž byl císař přivítán. S dostatečným předstihem byla provedena opatření k zajištění bezpečnosti císaře během jeho pobytu. Bezpečnost akce zajišťovalo četnictvo podle pokynů okresního hejtmána, vojenská policie vedená hejtmánem Nemetschke a na bezpečí nejvyšší návštěvy dbali místní policejní agenti spolu s agenty z Brna a z Vídně.

Tři místní agenti měli za úkol čtyři dny před plánovaným příjezdem císaře zmapovat situaci ve městě. Sledovat měli především situaci na nádraží, v hotelích a hostincích. Jejich úkolem bylo také registrovat osoby přijíždějící do Olomouce. Kromě toho měli pracovat s materiály policejního ohlašovacího úřadu (*Polizeimeldeamt*). V předvečer příjezdu císaře pak podle plánu dorazilo sedm agentů z Brna a dvacet agentů z Vídně.⁶⁰³ Ti měli pozorovat náladu místního

⁶⁰¹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv*, 2, 1, s. 244, SOkA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Dopis židovské obce Olomouc (Israelitische Kultusgemeinde Olmütz) obecní radě Olomouce z 12. 2. 1918. Spolek tehdy slavil 25. výročí od svého založení a žádal obecní radu o návrh vyššímu orgánu na vyznamenání předsedkyně spolku Sophie Zweigové a její místopředsedkyně Sophie Kaufmannové, a to zejména za charitativní činnost spolku, který finančně podporoval raněné vojáky a děti během války.

⁶⁰² Vyznamenání obdržela mj. Ludmila Geislerová, vdova po advokátovi Antonínu Geislerovi, učitelka Ada Trunz, Anna Ošťádalová a Helene Lukášková, vedoucí hospodářské školy na Klášterním Hradisku. SOkA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Verzeichnis der für eine Allerhöchste Auszeichnung in Antrag gebrachten Persönlichkeiten aus dem Stadt- und Landbezirke Olmütz.

⁶⁰³ V přísně tajném dokumentu z 25. 11. 1917 požádalo brněnské policejní ředitelství, aby jim z policejního ředitelství ve Vídni poslali agenty, kteří jsou „pokud možno mocní obou zemských jazyků.“ Brněnská policie také požádala, aby anarchisté, nacházející se v evidenci, byli perlustrováni, stejně jako jinak podezřelá individua, aby jim bylo zabráněno v příjezdu do Olomouce, respektive, aby o jejich pohybu bylo uvědoměno olomoucké okresní hejtmaství. SOkA Olomouc, M 1–3, Okresní

obyvatelstva, kavárny a další restaurační zařízení a vše neobvyklé hlásit okresnímu hejtmanovi. Během dne návštěvy císaře měli všichni agenti za úkol monitorovat situaci v místech průjezdu císaře a na exponovaných místech návštěvy. Samotný slavnostní průvod měli na jeho špici zaštitovat v automobilu jedoucí vrchní policejní rada Rychecky s hejtmanem Hayerem. Po odjezdu císaře Karla se měli všichni agenti sejít na nádraží, ohlásit své poznatky vrchnímu radovi Rycheckemu a odjet do místa bydliště.

V době návštěvy byl zakázán provoz veškeré tramvajové dopravy a všech povozů. Mosty střežila obecní policie. „Nespolehliví“ a špatně oblečení vojáci nesměli během dne opustit kasárna.⁶⁰⁴

V důsledku války se krátká návštěva císaře nesla již v jiném duchu než návštěvy jeho předchůdce, Karlova prastrýce, Františka Josefa I. Přesto však císař Karel v Olomouci uvítán se všemi oficialitami, pozitivně naladěnými Olomoučany.

V. Nešpor však hodnotil návštěvu císaře stručně a příkře – v intencích svých dějin. Přijetí prý bylo „oficiální a chladné, neboť nespokojenost byla již r. 1917 všeobecná.“⁶⁰⁵

Návštěva si pochopitelně vyžádala určité finanční náklady. Moravský místodržitel Heinold vyplatil v únoru 1918 okresnímu hejtmanství příspěvek ke krytí alespoň části nákladů návštěvy císaře ve výši 224.04 korun. K proplacení tohoto příspěvku, zřejmě žádaného ze strany hejtmanství, byly doloženy výlohy spojené především s výzdobou balkonů (patrně radnice), pronájem povozů k přepravě materiálu, fiakrů a dalších vozů.⁶⁰⁶

Město bylo vysoce zadluženo, když upsalo osm válečných půjček a dluh se vyšplhal na 24 milionů korun, což bylo o pět milionů více než před válkou.⁶⁰⁷ Již osmá válečná půjčka byla vypsána v květnu 1918 a moravské místodržitelství organizovalo a částečně financovalo sérii přednášek v moravských obcích konaných od 22. do 27. 5 1918. Místodržitelství poukázalo okresnímu hejtmanství částku 3.500

úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Opis dokumentu z 25. 11. 1917, Zl. 8129 Praes.

⁶⁰⁴ SOKA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 2, i. č. 289. Sicherheitsvorkehrungen für den in Aussicht stehenden Allerhöchsten Besuch der Landeshauptstadt Olmütz.

⁶⁰⁵ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 308.

⁶⁰⁶ SOKA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 1, i. č. 289. Dopis místodržitele Heinolda okresnímu hejtmanovi Gastheimbovi z 20. 2. 1918.

⁶⁰⁷ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 308.

korun ke krytí těchto akcí. Přednášky směřovaly k propagaci válečné půjčky a⁶⁰⁸ jedna z nich se konala 22. 5. v Olomouci. Starosta Brandhuber podal zprávu o jejím průběhu okresnímu hejtmanovi Gastheimbovi. Z přednášky se dochoval opis prezenční listiny s národnostním dělením účastníků.⁶⁰⁹

Nedostatek potravin byl v posledním válečném roce velmi citelný. Na přelomu let 1917 / 1918 se rozpadl systém válečného hospodářství, což se dotklo i obyvatel Olomouce, kteří se potýkali se značnou hmotnou nouzí. Starosta Brandhuber usiloval v dubnu 1918 u nadřízených orgánů – moravského místodržitelství a ministerstva vnitra – o zajištění lépe fungujícího zásobování. Přímé plánování dodávek brambor bylo Olomouci znemožňováno Válečným obilním ústavem v Brně, který chtěl mít přehled o zásobách potravin. Podobně pak olomoucké zastupitelstvo kritizovalo centrální plánování dodávek masa.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Dopis prezidia moravského místodržitelství olomouckému okresnímu hejtmanovi z 15. 5. 1918.

⁶⁰⁹ SOKA Olomouc, M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy, 1918, kart. 1, i. č. 289. Dopis obecní rady Olomouce okresnímu hejtmanovi z 24. 5. 1918.

⁶¹⁰ VANĚČEK, Jiří: *Zásobování města Olomouce potravinami a Velká válka 1914–1918*, s. 116–117.

6.2 Říjen 1918 a převzetí správy města Olomouce a přilehlých obcí

Vůdčí postavou v českém národním táboře před rokem 1918 byl Richard Fischer a jako takový se plně angažoval na jednáních, jež vedla v říjnu 1918 ke vzniku československého státu. R. Fischer tak byl jmenován členem Národního výboru v Praze. Velmi brzy po svém návratu z vojenské služby ve Vídni se účastnil Tříkrálové deklarace 6. 1. 1918, Národní přísahy českých spisovatelů 13. 4. 1918 a „manifestace Hané pro českou samostatnost“ 28. 4. 1918.⁶¹¹

21. 10. 1918 bylo v Olomouci zorganizováno politické jednání tehdejších představitelů čtyř českých politických stran, a sice *Národní strany katolické* (P. František Světlík), agrární strany⁶¹² (Tomáš Otáhal), sociálně demokratické strany (Felix Časný) a *České státoprávní demokracie* (Richard Fischer).

Na základě tohoto jednání se konstituoval *Okresní národní výbor*, do jehož čela se R. Fischer postavil. Legitimita a pravomoce tohoto politického orgánu byla zprvu německým vedením města zpochybňována, docela pochopitelně vzhledem k překotnému tempu změn.

V pozdních večerních hodinách 28. října dorazila zpráva o vyhlášení československého státu do Olomouce a Okresní národní výbor zajišťoval komunikaci s vedením města, okresním hejtmanem a dalšími státními úředníky s cílem klidného, ale rychlého převzetí správy města.⁶¹³ Nebezpečí násilností vyvolala skupina důstojníků a vojáků shromážděných kolem poručíka Pragera, kteří založili skupinu německé vojenské rady. Starostovi Brandhuberovi a jeho náměstkovi Föhnerovi nabídli možnost obsazení města vojskem. Tuto variantu však vedení města považovalo za příliš radikální a tuto skutečnost oznámili veliteli olomoucké posádky genmjr. Schreiterovi. Ten svolal důstojnický sbor, a ačkoliv byla Schreiterova autorita nalomena, nepodařilo se poručíku Pragerovi plánovanou akci zorganizovat a skupina zanikla.⁶¹⁴

3. 11. 1918 se konala veliká manifestace českého obyvatelstva z Olomouce i vzdálenějších okolních obcí za účasti celkem šedesáti tisíc lidí. Olomoučtí Češi

⁶¹¹ MALÍŘ, J.: *Richard Fischer*. In: MALÍŘ, J. a kol: *Biografický slovník* s. 183–184; Text Tříkrálové deklarace se také nachází v pozůstalosti, R. Fischera, viz SOKA Olomouc, M8–4, Pozůstalost JUDr. Richarda Fischera, sign. 3c, i. č. 132, kart. 21; FISCHER, R.: *Cesta mého života* 3, 2, s. 330; HÁJEK, Martin: *Olomoučtí Němci 1918–1938*, s. 30–31.

⁶¹² Tehdy pod názvem Československá strana agrární.

⁶¹³ PUŠ, I.: *První světová válka v reflexi paměti Richarda Fischera*.

⁶¹⁴ HÁJEK, M.: *Olomoučtí Němci 1918–1938*, s. 32–33.

přetírali německé nápisy některých budov ve městě.⁶¹⁵ 3. 11. složila vojenská posádka přísahu *Národnímu výboru* a o den později se genmjr. Schreiter vzdal jejího velení. Velitelem se stal Václav Hradec. 7. 11. převzali Češi správu *Obchodní a živnostenské komory v Olomouci*. Nejvýznamnější událostí ovšem bylo oficiální převzetí olomoucké samosprávy. Dne 11. 11. 1918 rezignovalo obecní zastupitelstvo. Na návrh *Národního výboru* byl vládním komisařem jmenován Richard Fischer a byla vytvořena správní komise složená z šestnácti Čechů a osmi Němců. Tato komise spravovala město až do prvních voleb konaných 15. 6. 1919.⁶¹⁶ Poslední schůze obecní rady se uskutečnila 16. 11. 1918. Na tomto zasedání bylo uvedeno, že *Národní výbor* oznámil obecní radě, že Richard Fischer se stal vládním komisařem. Starosta Karl Brandhuber i místostarosta Josef Föhner abdikovali 23. 11. 1918 a vedení správy Olomouce se ujal Richard Fischer.⁶¹⁷ Zajímavostí je, že česky jednala obecní rada až od schůze 7. 12. 1918. Obecní rada v novém složení začala podporovat menší i větší obchodníky a živnostníky. Mimo jiné též udělila živnostenský list firmě Bařa k provozování obchodu v Olomouci. Podobně byl podporován příchod nových řadových zaměstnanců železnice, pro které bylo hledáno ubytování. Německé nápisy označující městské úřady byly přelepeny českými ekvivalenty a *Národní výbor* inicioval přejmenování názvů ulic a náměstí ve městě. České děti navštěvující německé školy – patrně se to týkalo obecných škol – pak měly být podle návrhu *Národního výboru* přemístěny do české obecné školy.⁶¹⁸

Po 28. 10. 1918 se podobně jako představitelé Olomouce snažili získat čas političtí funkcionáři Nové Ulice a jednat s okresním hejtmánstvím a moravským místodržitelstvím o možném postupu. I přes nátlak ze strany *Národního výboru* vytrvalo obecní zastupitelstvo ve vedení obce a rezignovalo až po několikátýdenním vyjednávání.

Pocit kontinuity, samozřejmého spojení se „světem včerejška“, je možné vidět v dopise *Spolku dobrovolných hasičů Nové Ulice*. Spolek podal dotaz moravskému místodržitelství, kdy bude vyřízena jeho žádost o udělení čestné medaile, která byla podaná ještě před rokem 1918.

⁶¹⁵ SOKA Olomouc, f. AmOl, M 1–1, Protokoly ze zasedání obecní rady 1918, sign. 2013, Protokol ze zasedání obecní rady z 6. 11. 1918. Podle PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 97.

⁶¹⁶ NEŠPOR, V.: *Dějiny města Olomouce*, s. 313.

⁶¹⁷ SOKA Olomouc, AmOl, M 1–1, Protokoly ze zasedání obecní rady 1918, sign. 2013, Protokol ze zasedání obecní rady z 16. 11. a 23. 11. 1918. Podle PUŠ, I.: *Starosta Karl Brandhuber*, s. 97.

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 97–98.

Konec první světové války a rozpad monarchie na jednotlivé nástupnické státy přinesly umělé řešení jazykové otázky na Moravě i v dalších zemích bývalé monarchie. Němčina získala v československém státě postavení druhořadého jazyka. Do té doby dominující školy s německým vyučovacím jazykem se staly minoritními v novém státě. Česko-německé jazykové spory na čas utichly.⁶¹⁹

⁶¹⁹ K jazykové problematice česko-německých vztahů viz KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat. Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918-1938*. München 1999.

ZÁVĚR

Vznik československého státu a rozpad habsburské monarchie v roce 1918 byly způsobeny vzájemnými mezinárodními vztahy evropských velmocí a USA, vojenským výsledkem první světové války a vnitřním politickým vývojem habsburské monarchie.

Olomouc představovala v 19. století jeden z německých jazykových ostrovů – tj. obec, v níž žilo převážně německé obyvatelstvo a v jejím okolí se nacházely obce s převážně českým obyvatelstvem. Kromě Olomouce patřily k největším jazykovým ostrovům na Moravě a ve Slezsku také Brno, Vyškovsko, Jihlava, Znojmo a Opava.

Jazyk olomouckých Němců byl silně ovlivněn bavorským dialektem, neboť zejména z jihovýchodního Německa pocházelo mnoho jednotlivců přišedších na Hanou v průběhu 19. století a století předchozích. Vedle bavorského dialektu formoval tamní němčinu také středoněmecký dialekt a v neposlední řadě také čeština. Jazyk, německý i český, nebyl ve studovaném období pouze komunikačním nástrojem. Představoval významný prostředek k dosažení politických cílů.

Vedle německého jazyka získávala na významu i čeština jako druhý zemský jazyk, a to díky hospodářskému a politickému vzestupu české inteligence, díky Stremayerovým (1880) a Badeniho jazykovým nařízením (1897), ačkoliv Badeniho nařízení byla modifikována o rok později Gautschovými nařízením.

Od 80. let 19. století se v části olomoucké společnosti projevovalo národnostní napětí, a toto napětí bylo patrné zejména ve vzájemném vztahu Němců a Čechů. Židé, hlásící se většinou k německé obcovací řeči, se potýkali s vlnami antisemitských, verbálních, ataků jak z české, tak z německé strany.

Na české straně byly protižidovské výboje vedeny protiněmeckým programem národních aktivistů, na straně německé byly protižidovské výboje motivovány rasistickou ideologií. V širokých společenských vrstvách byly antipatie až nenávisť k židům živeny lidovými pověrami, jak se to projevilo v kauze Amálie Kláskové z roku 1901.

Národnostní napětí se v jazykově smíšených obcích českých zemí včetně Olomouce projevovalo především národnostní diferenciací kulturních, tělocvičných, sportovních a dalších spolků, vznikem národnostně orientovaných „obranných spolků“ a tlakem národních aktivistů na dynamický rozvoj jazykově minoritních

škol. Národní aktivisté také iniciovali národnostní manifestace, které byly částečně uměle zkonstruovány. Národnostní politický program byl propagován prostřednictvím slavností měšťanských spolků, hospodářských výstav a událostí celostátního významu, jakým byla např. oslava jubilea vlády císaře Františka Josefa I. v roce 1898.

Zvyšující se počet Čechů přicházejících do města byl chápán olomouckými politicky angažovanými Němci negativně. Tito Němci totiž vnímali Olomouc jako „německé město“ a svou slábnoucí početní převahu považovali za nepříznivý trend v dosavadním kulturním i hospodářském vývoji obce. Národnostní snahy Čechů na lokální i zemské a celostátní úrovni označovali němečtí národní aktivisté jako „čechizaci“ („*Tschechisierung*“). Obávali se jí a usilovali o její zastavení, reálně však spíše zpomalení. Rétorika jednotlivých mluvčích se lišila dle jejich vzdělání, společenského postavení a v neposlední řadě také jejich politického smýšlení. Nejostřejší slova volili pochopitelně němečtí nacionalové, kteří hodlali prosadit rychlé změny zejména ve vztahu k neněmecké složce obyvatelstva monarchie, v oblasti školství a církve.

Od 80. let 19. století se rozšiřoval okruh osob disponujících volebním právem. Velké skupiny obyvatel byly mobilizovány tehdejšími politiky rodících se stran masového typu, především sociálně demokratických a dělnických stran.

K mocenským změnám na lokální úrovni, v obecní samosprávě, došlo v 90. letech v Prostějově (1892) a v Litovli (1899), v nichž udržovali němečtí zastupitelé svou převahu jen díky kuriovému volebnímu systému a částečně díky machinacím s voličskými seznamy. Čeští politici získali většinu hlasů také ve Vyškově (1899).

„Pád“ těchto obcí byl mementem pro německé národní aktivisty v Olomouci, v Novém Jičíně, v Brně, v Jihlavě a jinde. K vysokému stupni „národnostního uvědomění“ – tj. k prosazení národnostního politického programu a mobilizaci nižších vrstev obyvatelstva, však došlo až v posledních dvou dekadách před rokem 1918, především v důsledku zmiňovaného rozšíření volebního práva, a poté během první světové války. Jednotlivé jazykové a etnické skupiny monarchie tehdy definitivně pozbyly vzájemné pospolitosti v důsledku hmotného nedostatku a politického radikalismu válečné doby.

Z hlediska politického stranictví si výsadní postavení v olomouckém zastupitelstvu udržovali od osmdesátých let 19. století němečtí liberálové.

To však začalo být oslabováno o dvě dekády později, kdy se museli dlouholetí zastupitelé, příslušníci několika rodin olomouckého patriciátu, smířit s přítomností a mocenskými nároky německých nacionálů. Museli jim podřídít některá zásadní rozhodnutí o možném rozvoji města, zejména v oblasti rozvoje a správy železnice a v tvrdosti přístupu k podpoře hospodářského vzestupu českých Olomoučanů. Především obecní rada v čele se starostou Karlem Brandhuberem se musela potýkat s radikální německou opozicí. Pro udržení dlouhodobé podpory musel Brandhuber zastávat zájmy *Německé pokrokové strany* a zároveň tlumit až příliš silné výboje radikální opozice, jež se z části profilovala antisemitsky. Vzhledem ke skutečnosti, že se tehdy ve městě nacházela již více než třicet let etablovaná židovská societa, a v letech 1892–1904 byl navíc v Olomouci zastával úřad arcibiskupa Theodor Kohn, hodnostář nešlechtického, česko-židovského původu, bylo pro německé představitele obce bezpochyby obtížné nacházet rovnováhu sil.

K vlivným olomouckým Němcům, kteří se angažovali v politickém dění, lze počítat kromě členů obecního zastupitelstva, obecní rady a starostů Olomouce, především členy obranných a školských spolků: *Svazu Němců na severní Moravě (Bund der Deutschen Nordmährens)*, *Německého školského spolku (Deutscher Schulverein)*, *Klubu německých učitelů (Club deutscher Lehrer)* a redaktory lokálních novin, zejména Jakoba Ebena, zakladatele liberálního *Mährisches Tagblattu* a Rudolfa Sommera, šéfredaktora radikálně nacionálního *Deutsches Nordmährerbblattu*. Ten byl zároveň olomouckým zastupitelem a poslancem moravského zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady. Na Olomoucku představoval Sommer vůdčí postavu německého nacionálního hnutí.

Významnou funkci v záležitostech řízení města, ale také v interních záležitostech *Německé pokrokové strany* zastával místostarosta Josef Föhner, jehož nadregionální vazby a další působení v politice by mělo být v budoucnu blíže zkoumáno.

Jako další cesta, vedle udržení politické moci a hospodářské převahy, sejevila kulturní a politická integrace společensky a národnostně angažovaných obyvatel i jazykově německých, národnostně však indiferentních obyvatel.

Viditelné symboly této integrace představovaly univerzální spolkové budovy – „německé domy“. Čeští národní aktivisté nazývali tyto instituce „národní domy“. Zatímco olomouckým Čechům se podařilo otevřít svůj národní dům v roce 1887, olomoučtí Němci dokončili projekt z roku 1883 až v roce 1932.

K dalším klíčovými oblastem soupeření politicky angažovaných Němců a Čechů patřila v předválečné době vedle školství také železnice a justice. Národní aktivisté usilovali o prosazení „národnostně uvědomělých“ kandidátů do vedoucích míst železničních úřadů a institucí justice.

Železnice představovala tehdy jeden z nejvýznamnějších prostředků osobní i nákladní dopravy a byla strategickou oblastí řízení státu. Proto ji považovali politicky angažovaní Němci a Češi za klíčovou. Místostarosta Josef Föhner intenzivně pracoval na zajištění klíčových míst pro národnostně uvědomělé kandidáty v olomouckém ředitelství.

Vedle „zákulisních“ jednání používaly vůdčí osoby německého i českého národního tábora také efektní způsoby své prezentace ve veřejném prostoru. Sloužil jim k tomu tisk a veřejná shromáždění. Delikty tiskového zákona, urážky národnosti, urážky na cti a případy fyzického napadení spadaly do kompetence státního zastupitelství a okresních a krajských soudů, a proto se také snažili olomoučtí Němci prosadit své kandidáty vůči kandidátům českým a udržet příslušný soudní okrsek v obvodu převážně německých obcí. Podobně jako čeští národní aktivisté a politici jinde.

Násilné excesy sloužily ke zviditelnění národního tábora, případně politické strany. Závažnost fyzických ataků a reálná hrozba byly aktéry událostí v některých případech záměrně nadsazovány, jak je patrné na „demonstraci“ Němců z června 1901 a emotivní zprávy Jana Ošřáda.

Dosavadní literaturou, včetně předkládané disertační práce, byla jen minimálně dotčena problematika veřejného angažmá žen z předních německých rodin, přestože byly dlouholetými členkami kulturních a charitativních spolků.

K celistvosti obrazu olomoucké společnosti bude v budoucnu rovněž nutné se věnovat dalším, dosud méně známým nebo zcela neznámým Němcům – politikům, ale také např. obecním úředníkům, kteří měli podle dobového ideálu představovat efektivní pracovní sílu, národnostně indiferentní a zcela loajální státu, a v případě obecních úředníků také zcela loajální vůči obci.

Velkým bílým místem zůstává téma společenského postavení moravských Němců a především jejich sebeidentifikace bezprostředně po vzniku československého státu v říjnu 1918.

Resumé

Disertační práce se zabývá olomouckými Němci ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století. Jejím cílem je představit olomoucké politicky angažované Němce, žijící v druhé polovině „dlouhého“ 19. století jako názorově heterogenní skupinu a přinést nové poznatky o několika konkrétních osobnostech tehdejšího německého veřejného života. Práce má rovněž za cíl vytvořit nezkrácený obraz života Němců a Čechů v Olomouci a upravit tradiční, konfrontační pohled na jejich soužití.

Hlavní otázka, kterou se v textu disertační práce snažím zodpovědět, zní: Jakým způsobem se snažili aktivističtí Němci zajistit a posílit své postavení v Olomouci i jinde a na Moravě před rokem 1918?

Dalšími dílčími otázkami jsou tyto: Nakolik odlišná byla rétorika stoupců jednotlivých politických proudů? Je možné rozlišit tzv. násilné excesy v moravských obcích podle jejich závažnosti?

První kapitolu disertační práce tvoří přelomová léta Olomouce druhé poloviny „dlouhého“ 19. století, konkrétně revoluční rok 1848/1849, v němž se Olomouc stala na čas de facto centrem správy říše, dále pak šedesátá až devadesátá léta 19. století, jež se nesla ve znamení modernizace, jubilejní rok 1898, a přiřazena je problematika násilných excesů v moravských městech.

Kapitola 2 představuje výklad o kulturních a politických vlivech, které formovaly obyvatele Olomouce a město samotné. V podkapitole 2.1 Jazyková problematika je věnována pozornost německému jazyku jednak jako komunikačnímu nástroji a jeho specifikům na území Moravy, jednak jako politickému nástroji v monarchii.

Německé obranné a školské spolky jednoznačně tvořily základnu národnostních aktivit politicky angažovaných Němců, proto jim je věnována zvláštní pozornost.

V podkapitole 2.2.3 se zaměřuji na *Německý školský spolek (Deutscher Schulverein)*, který dosavadní historiografií nebyl dostatečně analyzován. Zpracováním tohoto tématu a témat dalších kapitol odpovídám na otázku, co podnikli (olomoučtí) Němci k udržení a posílení svého postavení před rokem 1918.

Ve třetí kapitole se věnuji obecní samosprávě a vyzdvihuji především dva poslední německé starosty Olomouce: Josefa von Engel a Karla Brandhubera, jejichž veřejné aktivity sehrály zásadní roli v politickém životě Olomouce a Moravy vůbec.

Ve 4. kapitole je pojednána problematika politického stranictví v Olomouci a na Moravě. Prostřednictvím předních osobností charakterizují dva nejsilnější německé tábory Olomouce, tedy německý liberální tábor a německý nacionální tábor. Podkapitola pojednávající o německých liberálech je rozsáhlejší než podkapitola věnovaná německým nacionalům. Vyplývá to z výběru studovaných pramenů i z fakticky převažujícího vlivu liberálů na olomouckou veřejnost.

Téma železnice, justice a spolkového domu pojmám z hlediska národnostních zájmů angažovaných olomouckých Němců. U těchto témat jsem se soustředil na politické soupeření Němců a Čechů.

Problematice školství je věnován velký prostor, neboť se jednalo o klíčovou oblast politického zápolení mezi Němci a Čechy. V ní je přehledově nastíněna struktura olomouckých škol.

V podkapitole 5.3 se zaměřuji na téma olomoucké univerzity. Ve studovaném období se v Olomouci univerzita jako celistvá instituce nenacházela. Ve městě i na celé Moravě existovala pouze samostatná teologická fakulta a tzv. medicínsko-chirurgický institut. Snahy tehdejších obyvatel Moravy o znovuoobnovení univerzity, ať už v Olomouci, nebo v Brně, však přinášejí cenný pohled na dobovou diskusi a významně doplňují obraz veřejně angažovaných kruhů moravské společnosti a obraz vysokého školství v českých zemích.

Podkapitola 5.4 Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení tvoří podstatnou část 5. kapitoly. Tato právní opatření, která vznikla jako součást tzv. Moravského vyrovnání z roku 1905, byla pokusem o národnostní smír. Nezajistila však trvalé řešení národnostních, politicky motivovaných sporů a navíc jejich následkem bylo obyvatelstvo v následujících letech klasifikováno do národnostních kategorií na základě vágních kritérií. Tento zákon a související ministerská nařízení byla jedním z příslovečných hřebíčků do rakve habsburské monarchie.

Šestá kapitola je věnována životu ve městě během první světové války. Bylo to období, které znamenalo strádání lidí (i hospodářských zvířat) na frontě i v zázemí, četné ztráty na životech a zdraví jednotlivců, změny ve struktuře společnosti a v postavení žen. Toto období vyvolalo další štěpení obyvatelstva a emotivně formulované národnostní požadavky představitelů skupin německého i neněmeckého tábora. Válečná léta bezprostředně předcházela rozpadu habsburské monarchie. V jejím závěru došlo ke vzniku rozporuplných nástupnických států a vytvoření křehkých mezinárodních vztahů.

V šesté kapitole je také věnována zvláštní pozornost návštěvě císaře Karla I. (v prosinci roku 1917) v Olomouci a událostem října a listopadu 1918 – přechodu dosavadní správy Olomouce a přilehlých obcí do rukou správní komise v čele s vládním komisařem Richardem Fischerem.

Po prostudování rozsáhlé literatury a řady pramenů mohu konstatovat, že politicky angažovaní olomoučtí Němci, členové obecního zastupitelstva, moravského zemského sněmu, říšské rady a funkcionáři měšťanských spolků, zastávali většinou postoje německé liberální strany. Opozici představovali především členové a příznivci nacionální strany a jejích frakcí, v menší míře pak křesťanské sociální.

V prvních dvou dekádách 20. století pozice nacionálů sílily a liberálové pod jejich tlakem modifikovali politická rozhodnutí – zotročovali protičeské postoje. K oblastem, které olomoučtí angažovaní Němci považovali za klíčové k prosazení své politické převahy a kulturní převahy ve veřejném prostoru, patřily kromě ovládnutí obecního zastupitelstva a obecní rady také jazyk, měšťanské, národnostně orientované spolky, železnice, justice a školství.

Rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatného československého státu měl zásadní dopad na soužití Čechů a Němců na Moravě.

Summary

The theme of this thesis is a life of Olomouc Jews in the second half of “long” 19th century.

The goal is to present politically engaged Germans living in Olomouc in the second half of the “long” 19th century as a group with heterogeneous opinions and also to bring new findings about a few specific personalities of German public life back then. The goal of this thesis is also to paint a clear picture of a life of Czechs and Germans in Olomouc and to correct the traditional, confrontational view about their co-living. Main question, which I am trying to answer in this thesis, is: in what ways were the devoted Germans trying to secure and fortify their standing in Olomouc and elsewhere in Moravia before year 1918?

Additional particular questions are: how different was the rhetoric of followers of a particular political parties? Is it possible to differentiate so called violent excesses in Moravian towns according to their significance?

First chapter covers the turning years in Olomouc in the second half of the “long” 19th century, specifically revolutionary year 1848/1849 in which Olomouc became *de facto* the religious centre of the empire, followed by the 60s and 70s of 19th century which were affected by modernization, anniversary year of 1898, and attached are the matters of violent excesses in Moravian towns.

The second chapter covers an interpretation about cultural and political influences, which formed citizens of Olomouc and the city itself. Subchapter 2.1 Language matters focuses on a German language as either a communication tool or its specifics in a Moravian area and as a political tool in the monarchy. A special attention is given to German defense and school associations as they constituted a base for nationalistic activities of politically engaged Germans.

Subchapter 2.2.3 is focused on the *German School Association (Deutscher Schulverein)* to which not enough attention has been given. By treating this theme and themes in other chapters a question is answered what Germans in Olomouc did to strengthen their status before year 1918.

Third chapter focuses on municipal government and elevates in particular last two German mayors: Josef von Engel and Karl Brandhuber whose public activities played a major role in a political life of Olomouc and Moravia.

Fourth chapter focuses on matters of political parties in Olomouc and Moravia. By looking at the foremost figures, we can characterize two strongest parties in Olomouc, German liberal camp and German national camp.

The subchapter concerning German liberals is larger than the one concerning German nationalists. This springs from the choice of source materials and from an overweighing influence the liberals had on the public. The themes of railways, justice system, and the German House is looked upon from a point of view of national interests of engaged Germans in Olomouc. For these themes, I rather focused on a political rivalry between Czechs and Germans.

A large space is given to the matter of education, as it was a crucial area of political rivalries between Czechs and Germans. In it, a brief structure of schools in Olomouc is described.

Subchapter 5.3 focuses on the Olomouc University. During the years that this thesis deals with, the Olomouc University did not exist as a whole institution. There were only the Faculty of Theology and so-called medicinal-surgical institute in whole Olomouc and in Moravia.

The efforts of contemporary inhabitants to rebuild the university (either in Olomouc or in Brno) show a valuable onlook on contemporary discussion and thus prominently complement a picture of publicly engaged circles of Moravian society and a picture of higher education in Czech lands.

Subchapter 5.4 Lex Perex and Marchet's Implementing Regulations make a significant part of the fifth chapter. These legal actions which came about as a part of so-called Moravian Settlement in the year 1905 were an attempt for a national reconciliation. However, they did not provide a long-term solution of nationalistic, politically motivated conflicts. Moreover, as a consequence the populace was in the following years classified into nationalistic categories based on vague criteria. This law and subsequent ministerial decrees was one of the proverbial nails in the coffin for the Hapsburg monarchy.

Sixth chapter focuses on life in the city during the Great War. It was an era of great suffering of people and animal on the front and in countries, of many losses of lives and individual health, of changes of societal structures and women's places in

society. This period caused additional fracturing of populace and charged national demands of both pro-German and anti-German groups. The fall of Habsburg monarchy was directly preceded by the wartime years. Many incongruous succession states were created during its close which had fragile foreign relations.

Sixth chapter also focuses on the special visit of the emperor Charles I (in December 1917) to Olomouc and to events during October and November of 1918 – the handover of Olomouc government and neighbouring towns to the hands of administrative commission headed by commissioner Richard Fischer.

Having studied the vast literature and many sources, I can state that politically engaged Olomouc Germans, members of local municipality, Moravian Diet, the Imperial Council and officials of bourgeois clubs were of liberal leaning. The opposition was largely made out of members and sympathizers of the National Party and its factions, to lesser extent members of Christian Socialists. In the two first decades of 20th century the power of nationalists was rising which forced the liberals to modify their political decisions – by intensifying anti-Czech sentiments.

The areas in which the engaged Olomouc Germans considered crucial to assert their political and cultural dominance were, apart from controlling local governments and town councils, language, citizen's and nationally oriented clubs, railways, justice system, and education.

The disintegration of the Austro-Hungarian empire and a creation of independent Czechoslovakian country had a fundamental impact on co-living of Czechs and Germans in Moravia.

Prameny a literatura

Archivní

Moravský zemský archiv v Brně (MZA)

f. B13 Moravské místodržitelství - prezídium 1

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (OESTa Wien)

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

f. Unterrichtsministerium (1848–1940)

Haus- Hof und Staatsarchiv (HHStA)

f. Gustav Marchet

f. Gustav Gross

Státní okresní archiv Olomouc (SOkA Olomouc)

f. AmOl, M1–1, Prezidiální spisy 1829–1920

f. Archiv města Olomouce (AmOl), M1–1, registratura 1874–1920

f. AmOl registratura 1874–1920, M6–56, Olmützer Wohltätigkeits-Verein

f. M 1–3, Okresní úřad Olomouc. Prezidiální spisy

f. M8–4, Pozůstalost JUDr. Richarda Fischera

f. M8–8, Pozůstalost MUDr. Jana Kuxe (1894–1939)

f. M8–34, Sběrka obrazového materiálu a fotografií

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (ZA Opava, pob. Olomouc)

f. Jaroslav Řehulka

Krajský soud Olomouc 1864–1951, firemní spisy, díl III, Groák, Josef

Tištěné prameny

BARCHANEK, Klemens: *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des fünfzigjährigen Bestandes der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*. Olmütz 1904.

BINN, Max: *Erasmus Schwab*. Der Lebensgang eines österreichischen Schulmannes (1831–1917). Wien 1918.

CANTOR, Hans: *Die sanitären Verhältnisse und Einrichtungen in der königlichen Hauptstadt Olmütz. Denkschrift der Deutschen Mittelmährens unterbreitet der Friedenstagung in Paris*. Wien 1919.

Dienstpragmatik für die Beamten und Bediensteten der Stadt Brünn. Brünn 1898.

Dienstpragmatik für Beamte und Diener der königlichen Hauptstadt Olmütz. Olmütz 1890.

ENGEL, Josef, von: *Kriegstagebuch aus dem Jahre 1866*. Olmütz 1895.

FISCHER, Richard.: *Olomoucký vývoj*. Přerov 1933.

FISCHER, Richard: *50 let Národní jednoty v Olomouci*. Kronika. II. díl: 1896-1906. Olomouc 1935.

FISCHER, Richard: *Cesta mého života*, 3. Olomouc od r. 1896–1918, 1. Olomouc 1936.

FISCHER, Richard: *Cesta mého života* 3. Olomouc od r. 1896–1918, 2. Olomouc 1937.

FISCHER, Richard: *Vzácné návštěvy v Olomouci*. Ostrava 1934.

FÖHNER, Josef: *Olmützer Erinnerungen*. Olmütz 1930.

GISKRA, Karel: *Wahlrede des Karel Giskra für die Landtags-Candidatur des II. Bezirks in Brünn, im Augarten-Saale am 21. März 1861*. Brünn 1861.

GRAESER, Carl – MÜLLER, Willibald: *Olmütz im Jahre 1894. Denkschrift aus Anlass des Ankaufes der Festungsgründe durch die Stadtgemeinde*. Olmütz 1894.

HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart*. Biographisches Lexicon 5. Dichter, Schriftsteller, Journalisten, Musiker, Maler, Bildhauer, Schauspieler etc. Brünn 1892.

HERRNRITT, Rudolf, Herrmann, von: *Die Ausgestaltung des österreichischen Nationalitätenrechtes durch den Ausgleich in Mähren und in der Bukowina*. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 1914, č. 1, S. 583–615.

HUDECZEK, Richard Johann: *Hudeczek's Adress-buch der königlichen Hauptstadt Olmütz für das Jahr 1882*. Olmütz 1882.

Jahresbericht des Kaiser Franz Josef-Mädchen-Lyzeums der Stadt Znaim. Hauptteil. Znaim 1906–1918.

Jahresbericht Öffentliche Handelsschule für Mädchen des Frauenerwerbvereines in Brünn. Hauptteil. Brünn 1907–1917.

Jahresbericht Schottengymnasium Wien. Schulnachrichten. Wien 1887–1914.

MACHANEK, Max: *Gedanken über die Erweiterung der Stadt Olmütz*. Olmütz 1868.

MENGER, Max: *Zur gegenwärtigen politischen Lage*. M. Schönberg 1896.

MÜLLER, Willibald: *Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in Mähren*. Wien und Olmütz 1893.

MÜLLER, Willibald: *Josef von Engel*. Wien 1896.

PACÁK, Bedřich: *Črty k úpravě poměrů jazykových v království Českém*. Kutná Hora 1896.

SCHUBERT, Anton: *Zur Frage der Errichtung einer deutschen Universität für Mähren und Schlesien*. Brünn 1901.

SCHWARZ, Alois: *Das Deutsche Haus in Mährisch-Ostrau. Gedenkblätter zur Feier der Eröffnung am 2. und 3. Juni 1895, den Mitgliedern und Förderern des Vereins Deutsches Haus gewidmet*. Mährisch Ostrau 1895.

Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. III.. Band. 1896–1899. Olmütz 1901.

Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band 1905–1910. Olmütz 1911.

WINKLER, Karel (ed.): *Zákony a nařízení, jež se týkají zdravotnictví a záležitostí policejních*. Brno 1885.

ŽÁČEK, Jan: *Pravda o krvavých událostech moravských*. Brno 1899.

Periodika

Arbeiter Zeitung (1910)

Deutsches Nordmährerblatt (1900, 1903, 1904, 1905, 1916)

Mährisches Tagblatt (1880, 1885, 1887, 1898, 1900, 1901, 1903, 1904, 1917)

Mährisch-Schlesische Presse (1904, 1905)

Neue Freie Presse (1909)

Olmützer Volkswille (1910)

Opavský Týdenník (1872)

Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht (1914)

Pozor (1911)

Die Picknick-Presse. Organ des Frauen-Wohltätigkeits-Vereines in Olmütz (1897)

Tagesbote aus Mähren und Schlesien (1880)

Die Toleranz (1898)

Elektronické zdroje

KUBÍČKOVÁ, Petra: *C. k. studijní knihovna v Olomouci za éry Willibalda Müllera.*

In: <https://www.vkol.cz/data/soubory/hf/bibliotheca-antiqua-2016/05-2016>

kubickova.pdf

Österreichisches biographisches Lexikon, dostupný online, *Preßgesetz 1862* (PreßG 1862)

<http://www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1862.pdf>

Portrét Rudolfa Sommera: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Sommer_\(poslanec_%C5%98%C3%AD%C5%A1sk%C3%A9_rady\)#/media/File:Rudolf_Sommer_\(1872-1919\).jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Sommer_(poslanec_%C5%98%C3%AD%C5%A1sk%C3%A9_rady)#/media/File:Rudolf_Sommer_(1872-1919).jpg)

Steiermärkische Landesbibliothek. Nachlässe. *Brief an Peter Rosegger*. Dostupné

online <https://egov.stmk.gv.at/stmk.gv.at/lbstdig/bb0f639a-3d09-48b9-961dccede7426c15>

http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Steinwender_Otto_1847_1921.xml

Kartografické prameny

SITTE, Camillo: *Plan der königlichen Hauptstadt Olmütz am Ende des Jahres 1899 (nach der neuen Stadtaufnahme)*. Olmütz 1899.

Literatura

1. ALTRICHTER, Anton: *Anderthalb Jahrhunderte Rudolf M. Rohrer 1786-1936. Die Geschichte einer deutschen Drucker- und Verlegerfamilie*. Brünn und Baden bei Wien 1937.
2. BALCAROVÁ, Jitka: *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!". Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha 2013.
3. BEK, Pavel: *Všichni muži v šik! Česko-německý národnostní konflikt na c. k. Státních drahách*. Dějiny a současnost 10, 2014, č. 2, s. 10–17.
4. BIEBERLE, Josef: *K novodobé historii Němců na Olomoucku. Kritický komentář k regionální historiografii včetně autoreflexe*. Střední Morava, 7, 2001, č. 12, s. 124–130.
5. BIEBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci. K padesátému výročí jejich přesídlení. 1. Mezi dvěma světovými válkami*. Střední Morava, 2, 1996, č. 3, s. 4–12.
6. BIEBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci. 2. Poválečný rozchod*. Střední Morava, 3, 1997, č. 4, s. 4–22
7. BUREŠOVÁ, Jana et al.: *Uničov. Historie moravského města*. Uničov 2013.
8. BRIX, Emil: *Sprachenpolitik in den böhmischen Ländern im Bildungsbereich als Instrument nationaler Desintegration*. In: BINDER, Harald – KŘIVOHLAVÁ, Barbora – VELEK, Luboš (edd.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. Praha 2003.
9. BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995.
10. CIBULKA, Pavel: *Friedrich Wannieck – Mäzen der Brünnner Deutschen*. In: HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdaléna – PAVLÍČEK, Tomáš: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*. Prague 2010.
11. CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918). Ideje - programy - osobnosti*. Praha 2012.
12. COHEN, Gary, B.: *Education and middle-class society in imperial Austria 1848–1918*. Indiana 1996;
13. COHEN, Gary, B.: *Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague 1861-1914*. New Jersey 1981.

14. CSÁKY, Moritz: *Böhmen in Zentraleuropa. Das mehrdeutige und widersprüchliche Gedächtnis einer Region*. In: PETRBOK, Václav – PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (edd.): *Neviditelná lojalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha 2016, S. 13–23.
15. DINHOBL, Günther: "... die Cultur wird gehoben und verbreitet." *Eisenbahnbau und Geopolitik in "Kakanien"*. In: HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen 2006, S. 79–96.
16. DOLÁKOVÁ, Markéta: *František Josef I. v Olomouci. "Není' tomuto dni rovného, neboť v Olomouci jest dnes Rakousko."*. Výstava ke 100. výročí úmrtí císaře. Olomouc 2016.
17. DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Marathón* (Obrazy antické z r. 490 před Kr.). AVRIGA. Zprávy jednoty klasických filologů XLIX (2007), s. 53–64.
18. FASORA, Lukáš - HANUŠ, Jiří - MALÍŘ, Jiří (edd.): *Brno Vidni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století*. Brno 2008.
19. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Moravské vyrovnání z roku 1905 – možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006.
20. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří: *Václav Kounic a česká univerzita na Moravě*. In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 281–287.
21. FASORA, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*. Brno 2010.
22. FASORA, Lukáš: *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*. In: RANDÁK, Jan – KOURA, Petr (edd.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 101–115.
23. FASORA, Lukáš: *Hygienické aspekty v zásobování obyvatel Moravy pitnou vodou na přelomu 19. a 20. století*. In: CHOCHOLÁČ, Bronislav – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Poceta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 497–505.
24. FERENCE, Anja Edith: *Německý dům v meziválečné Olomouci – spojka mezi německými spolky a ústřední instituce pro péči o německou kulturu*. *Historica Olomucensia*. Sborník prací historických, 45, 2013, s. 101–119.

25. FIALA, J.: *Zakladatelská léta*. In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2. Olomouc 2009, s. 14–40.
26. FIALA, Jiří – KAŠPAR, Zdeněk – ŠTĚPÁN, Jan: *Voda pro Olomouc*. Olomouc 2010.
27. FIALA, Jiří: *C. k. Františkova univerzita v Olomouci (1827–1860)*. In: FIALA, Jiří – KAŠPAR, Zdeněk – MLČÁK, Leoš – POJSL, Miloslav – URBÁŠEK, Pavel: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*. Olomouc 2009, s. 74–83.
28. GAWRECKI, Dan: *Německé "Obranné spolky" 1880-1933*. Praha, FF UK 1975, Rkp. disertační práce.
29. GLASSL, Horst: *Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat. Der mährische Ausgleich*. München 1977.
30. HÁJEK, Martin: *Olomoučtí Němci 1918–1938*. Olomouc, FF UP 2018, Rkp. disertační práce.
31. HAMANN, Brigitte: *Anton Gindely. Ein altösterreichisches Schicksal*. In: BUSEK, Erhard – STOURZH, Gerald: *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*. München 1990, S. 27–37.
32. HANISCH, Ernst: *Provizbürgertum und die Kunst der Moderne*. In: BRUCKMÜLLER, Ernst (ed.): *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien – Köln 1990, S. 127–139.
33. HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen 2006.
34. HASLINGER, Peter (ed.): *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*. Marburg 2009.
35. HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*. 2. doplněné a rozšířené vydání. Praha 2016.
36. HLAVAČKA, Milan: *Der Nationalstempel. Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit*. In: HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdaléna – PAVLÍČEK, Tomáš: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*. Prague 2010, s. 248–258.

37. HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazykav byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792–1914*. In: PIORECKÁ, Kateřina (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha 2002, s. 92–101.
38. HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha 2005.
39. HÖBELT, Lothar: *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*. Wien 1993.
40. HÖBELT, Lothar: *Marchet, Gustav*. In: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16. Berlin 1990, S. 113–114.
41. HOJDA, Zdeněk: *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha 1997.
42. HOREJSEK, Jaroslav: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita. (Dlouhodobá tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů)*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 5*. Opava 1995, s. 8–55.
43. HOREJSEK, Jaroslav: *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita. (Dlouhodobá tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů)*. 2. část. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (edd.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 7.1*. Opava 1997.
44. JAWORSKI, Rudolf: *Deutsche und tschechische Ansichten. Kollektive Identifikationsangebote auf Bildpostkarten in der späten Habsburgermonarchie*. Innsbruck 2006.
45. JAWORSKI, Rudolf: *Nationale Botschaften im Postkartenformat. Aus dem Bildarsenal deutscher und tschechischer Schutzvereine vor 1914*. In: HASLINGER, Peter (ed.): *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*. Marburg 2009, S. 142–157.
46. JAWORSKI, Rudolf: *Značkování pozic. Národní mýty a symboly na pohlednicích z českých zemí kolem roku 1900*. *Dějiny a současnost* 26, 2006, č. 6, s. 3–6.
47. JIRÁNEK, Tomáš: *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice 2004.
48. JONOVÁ, Jitka: *Theodor Kohn (1845-1915). Kníže-arcibiskup olomoucký, titulární arcibiskup pelusijský*. Brno 2015.
49. JUDSON, Pieter: *Die Habsburgermonarchie – Neue Interpretationen*. *Bohemia* 57, č. 1, 2017, S. 3–11.

50. KAISEROVÁ, Kristina (ed.): *Die Sprachenfrage und ihre Lösung in den böhmischen Ländern nach 1848*. Ústí nad Labem 1998, S. 119–134.
51. KESSLER, Vojtěch - KLEMENT, Martin: *Vytoužená, nepochopená, zapomenutá Jahnova mohyla u Chebu*. Praha 2014.
52. KING, Jeremy: *Budweisers Into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton 2002.
53. KING, Jeremy: *The Effects of the Moravian Compromise. Jurists and National Classification, 1906–1914*. In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 317–326;
54. KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea: *Hans Kudlich (1823-1917). Cesta života a mýtu*. Ostrava 2012.
55. PETRBOK, Václav – PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (edd.): *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha 2016.
56. KLADIWA, Pavel et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. 2 díly. Ostrava 2016.
57. KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914*. II. díl, 1. svazek, *Muži z radnice*. Ostrava 2008.
58. KUBÍČEK, Jaromír: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*. Brno 2013.
59. MALÍŘ, Jiří: *Občanská společnost na Moravě. Spolky, strany, elity*. Brno 2014
60. KLADIWA, Pavel.: *Elektrifikace municipalit na Moravě a v Rakouském Slezsku do 1. světové války*. In: KLADIWA, Pavel. – ZÁŘICKÝ, Aleš. (edd.): *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava 2009, s. 342–358.
61. KLADIWA, Pavel: *Národ jako jediné hodnotící kritérium? České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*. Český časopis historický 113, 2015, s. 989–1008.
62. KLEČACKÝ, Martin (ed.): *Český "konzul" ve Vídni. Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským předákem Bedřichem Pacákem*. Praha 2015.
63. KLEČACKÝ, Martin: *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*. Praha 2017.

64. KOLEJKA, Josef: *Národ – nacionalismus – národnostní otázka. Mechanismus vzniku novodobé podoby národů*. Brno 1967.
65. KOŘALKA, Jiří: *Das Nationalitätenproblem in den böhmischen Ländern 1848–1918*, Österreichische Osthefte 5, 1963, S. 1–12.
66. KOŘALKA, Jiří: *K některým problémům národní a národnostní otázky v českých zemích v období kapitalismu*. Československý časopis historický 9, 1961, s. 376–391;
67. KOŘALKA, Jiří: *Národ bez státu*. In: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha 1968, s. 136–157.
68. KOVAŘÍKOVÁ, Tereza – MAREK, Pavel – PUŠ, Ivan: *Starostové. Vůdcové, nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2016.
69. KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha 1990.
70. KUBÍČKOVÁ, Jana – NOSKOVÁ, Jana: „Řeže v Brně“. *Pouliční demonstrace během oslav 60. výročí jubilea Františka Josefa*. In: FASORA, Lukáš - HANUŠ, Jiří - MALÍŘ, Jiří (edd): *Brno Vídni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století*. Brno 2008, s. 383–411.
71. KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (edd.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*. Praha 2004.
72. KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat. Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918-1938*. München 1999.
73. KUČERA, Rudolf: *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha 2013.
74. KUX, Johann: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg und Olmütz 1937.
75. MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009.
76. MALÍŘ, Jiří a kol: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012.
77. MALÍŘ, Jiří: „Druhé“ moravské vyrovnání z roku 1914. MALÍŘ, Jiří – FASORA, Lukáš: *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006, s. 87–102.

78. MALÍŘ, Jiří: „*Vláda advokátů*“. K politické a socioprofesionální skladbě moravského zemského výboru v letech 1878–1918. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (edd.): *Andros probabilis*. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám. Olomouc 2005, s. 241–258.
79. MALÍŘ, Jiří: *Der Mährische Ausgleich – ein Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen?* In: WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausendsgemeinsamer Geschichte*. Horn 1993, s. 337–345.
80. MALÍŘ, Jiří: *Ke vzniku a vývoji Německé radikální strany na Moravě*. In: KAISEROVÁ, Kristina – PEŠEK, Jiří (edd.): *Viribus Unitis*. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám. Ústí nad Labem 2005, s. 165–181.
81. MALÍŘ, Jiří: *Vereinshäuser in Brünn und in den national gemischte Städten Mährens vor 1914*. In: HASLINGER, Peter: *Heimstätten der Nation: Ostmitteleuropäische Vereins- und Gesellschaftshäuser im transnationalen Vergleich*. Marburg 2013, s. 13–49.
82. MALÍŘ, Jiří: *Zu den Sprachenverhältnissen in Mähren in den Jahren 1848–1918*. In: KAISEROVÁ, Kristina (Hg.): *Die Sprachenfrage und ihre Lösung in den böhmischen Ländern nach 1848*. Ústí nad Labem 1998, s. 119–134.
83. MAREK, Pavel: *Dvě epizody z úsilí o založení české univerzity na Moravě na počátku 20. století*. In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (edd.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 289–315.
84. MAREK, Pavel: *Lex Perek a jeho osud*. Malíř, Jiří – Fasora, Lukáš: *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006, s. 117–128.
85. MAREK, Pavel: *Prof. ThDr. Theodor Kohn. Život a dílo olomouckého arcibiskupa*. Kroměříž 1994.
86. MAREK, Pavel: *T. G. Masaryk a Wahrmondova aféra*. In: MAREK, Pavel: *Setkání. Osobnost v politickém veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2010, s. 107–116.
87. *Mayers Konversations-Lexikon*. 6. Auflage. Leipzig und Wien 1905.
88. MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*. Praha 2015.
89. MOLISCH, Paul: *Zur Geschichte der Badensichen Sprachenverordnungen vom 5. und 22. April 1897*. Wien 1923.

90. MÜLLER, Willibald: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Zweite ergänzte Ausgabe. Olmütz 1895.
91. NEŠPOR, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1936.
92. NEŠPOR, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1998.
93. NEŠPOR, Václav: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947.
94. PFUNDNER, Michaela (ed.): *Wien wird Weltstadt. Die Ringstrasse und ihre Zeit*. Wien 2015, s. 9–22.
95. POJSL, Miloslav: *Teologická fakulta v Olomouci (1860–1946)*. In: FIALA, J. – KAŠPAR, Z. – MLČÁK, L. – POJSL, M. – URBÁŠEK, P.: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, s. 86–95.
96. POKLUDOVÁ, Andrea – SVATOŠOVÁ, Hana: *Turneři, sokolové a obecní samospráva (Opava, Olomouc, Praha)*. In: PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (edd.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009*. Praha 2010, s. 59–72.
97. POKLUDOVÁ, Andrea: „Obranné“ spolky – viditelní i nepozorovatelní aktéři při sčítání lidu 1890–1930. *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2015, 8, s. 129–162;
98. POKLUDOVÁ, Andrea: *Městské adresáře. Zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století*. Časopis Matice moravské, 123, č. 1, 2004, s. 93–110.
99. POKLUDOVÁ, Andrea: *Obraz Opavy na přelomu 19. a 20. století na základě zpráv úřadu starosty a městských adresářů*. Časopis Slezského zemského muzea série B, 53, 2004, s. 109–122.
100. POKLUDOVÁ, Andrea: *Transformace měst v hygienicky nezávadná místa k životu*. Ostrava 2009, s. 331–341.
101. POKLUDOVÁ, Andrea: *Veřejné osvětlení ve městech a iluminace v čase „dlouhého“ 19. století*. In: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman (edd.): *Světlo, stíny a tma v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 37. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století, Plzeň 2017. Praha 2018, s. 265–275.
102. POKLUDOVÁ, Andrea: *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*. Opava 2008.

103. PUŠ, I.: *Karl Brandhuber, šumperský rodák, starosta Olomouce a otec se smutkem v srdci*. In: KOLÁŘ, Ondřej – ŠRÁMEK, Josef (edd.): *VIRIBUS UNITIS. Sborník příspěvků k 55. narozeninám PhDr. Karla Podolského*. Olomouc 2016, s. 59–68.
104. PUŠ, I.: *Problematika hygieny v Olomouci poslední čtvrtiny 19. století z pohledu tehdejšího městského fyzika*. *Střední Morava* 42, 2016, s. 53–59.
105. PUŠ, Ivan: *K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře*. *Vlastivědný věstník moravský*, 68, 2016, č. 2, s. 135–143.
106. PUŠ, Ivan: *Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení. Jejich vznik, aplikace a dobová recepce*. *Časopis Matice moravské*, 136, č. 1, 2017, s. 81–97.
107. PUŠ, Ivan: *První světová válka v reflexi paměti Richarda Fischera*. *Historica Olomucensia* (v tisku).
108. PUŠ, Ivan: *Starosta Karl Brandhuber a národní život v Olomouci za jeho úřadu (1896–1918). Příspěvek k tématu vzájemného soužití českého a německého obyvatelstva na Moravě před rokem 1918*. Olomouc, FF UP 2013. Rkp. magisterské diplomové práce.
109. PUŠ, Ivan: *Vybrané aktivity olomouckého zastupitele a poslance Rudolfa Sommera*. *Vlastivědný věstník moravský* 70, 2018, č. 3, s. 36–44.
110. PUTTKAMER, Joachim, von: *Nationale Peripherien. Strukturen und Deutungsmuster im ungarischen Schulwesen 1867–1914*. In: HÁRS, Endre – MÜLLER-FUNK, Wolfgang – REBER, Ursula – RUTHNER, Clemens (edd.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen 2006, S. 97–110.
111. RÁJA, Martin: *V čele občanských elit. Advokáti a společnost na Moravě v letech 1869–1914*. Brno 2015.
112. RAK, Jiří: *Svár starého a moderního v habsburské monarchii 19. století, císař František Josef I. a jeho středoevropské (a české) dědictví*. In: *Slovanské historické studie*. Mimořádné číslo. Praha, Brno 2006, s. 5–18.
113. RAUCHBERG, Heinrich: *Österreichische Bürgerkunde*. Wien, 1911.
114. ŘEPA, Milan: *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014.
115. SCHNITZLER, Arthur: *Das große Lesebuch*. Frankfurt am Main 2008.

116. *Schuhmeier, Franz, Politiker und Journalist.* In: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 12, 2005, S. 311–312.
117. SCHULZ, Jindřich. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2 svazky. Olomouc 2009.
118. SCHWARZ, Ernst: *Jazyk německý na území ČSR.* In: HUJER, Oldřich (ed.): *Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk.* Praha 1934, s. 524–597.
119. SKOUPÝ, Arnošt.: *Otevírání města a jeho modernizace.* In: SCHULZ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, 2. Olomouc 2009, s. 42–71.
120. *Rudolf Sommer, Politiker und Lehrer.* In: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 12, 2005, S. 415–416.
121. SPÁČIL, Vladimír – TICHÁK, Milan: *V čele města Olomouce.* Olomouc 2002.
122. SPÁČIL, Vladimír: *Willibald Müller.* In: JAŠKOVÁ, Silvie (ed.): *Lexikon deutschmährischer Autoren.* Olomouc 2006. [nečíslováno]
123. SPÁČILOVÁ, Libuše: *Olomouc na průsečíku dvou německých dialektálních oblastí.* Několik poznámek k historickému vývoji němčiny. *Časopis pro moderní filologii* 96, 2014, č. 1, s. 85–99 .
124. STEHLÍK, Eduard: *Páter Method.* Praha 2006.
125. STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Altösterreichs 1848–1918.* Wien 1985.
126. SVOBODA, Ludvík, ed. a kol.: *Encyklopedie antiky.* Praha 1973.
127. SÝKOROVÁ, Silvie: *Česká menšina v německé obci na příkladu Nové Ulice u Olomouce na konci devatenáctého a počátku dvacátého století.* Olomouc. FF UP 2015, Rkp. rigorózní práce.
128. ŠTAIF, Jiří: *Obezřetná elita.* Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851. Praha 2005.
129. TICHÁK, Milan.: *Ztracené adresy.* O tom, co v Olomouci bývalo a co už není. Olomouc 2007.
130. TINKOVÁ, Daniela – LENDEROVÁ, Milena: *Tělo bráněné a ubráněné. Neštovice a očkování.* In: LENDEROVÁ, Milana – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou.* Praha 2014, s. 265–334.
131. TRAPL, Miloš: *Ve víru revoluce.* In: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce*, 1. Olomouc 2009, s. 550–558.
132. TUREK, Adolf a kol.: *Místopisný rejstřík obcí Českého Slezska a severní Moravy.* Opava 2004.
133. URBAN, Otto: *František Josef I.* Praha 1998.

134. URBANITSCH, Peter: *Der Ausgleich zwischen den Nationen untereinander und zwischen den Nationen und dem Staat in Cisleithanien*. In: BEHÁR, Pierre – PHILIPPOFF, Eva (Hgg.): *Von der Doppelmonarchie zur Europäischen Union. Österreichs Vermächtnis und Erbe*. Hildesheim – Zürich – New York 2011, S. 63–92.
135. URBANITSCH, Peter: *"Mährische Exzesse" im Oktober und November 1899 und das offizielle Wien*. In: AMBROŽOVÁ, Hana (ed.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009 s. 447–471.
136. URBANITSCH, Peter: *Österreichs Schulen. Organisatorischer und struktureller Wandel 1848 bis 1914*. In: STEKL, Hannes – HÄMMERLE, Christa – BRUCKMÜLLER, Ernst: *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg*. Wien 2015, S. 45–73.
137. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Der Einfluß und die Stellung der Beamten im Leben der tschechischen Gesellschaft an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts*. In: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*. V. Bd. Praha 1999, S. 85–96.
138. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016.
139. VIKTOŘÍK, Michael: *Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci*. Olomouc 2008.
140. VIKTOŘÍK, Michael: *Hinter den Wällen der Festungsstadt. Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert*. Olomouc 2018.
141. VIKTOŘÍK, Michael: *Jak se střeží pevnost. Pohled na každodennost pevnostního města v 1. polovině 19. století*. *Vlastivědný věstník moravský*, 68, 2016, č. 1, s. 3–17.
142. VIKTOŘÍK, Michael: *Ladislav Evžen Petrovits – tvůrce nejslavnější olomoucké veduty*. *Vlastivědný věstník moravský*, 40, 2008, č. 2, s. 121–133.
143. VIKTOŘÍK, Michael: *Mořic (Moritz) Fischer – příběh podnikatele*. *Chajejnu*, 4, 2012, č. 2, s. 5–6.
144. VIKTOŘÍK, Michael: *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu. Od 60. let 19. století do roku 1948*. Olomouc 2007.

145. VIKTOŘÍK, Michael: *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. České Budějovice 2011.
146. VIKTOŘÍK, Michael: Z „*bojů o radnice*“ moravských měst. *Volby do obecních výborů v Litovli na konci 19. století*. Časopis Matice moravské, 134, 2015, č. 1, 81–108.
147. VYSKOČIL, Aleš: *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha 2009.
148. VYSKOČIL, Aleš: *Moravští juristé mezi Prahou a Vídní na počátku 20. století*.
149. VYSKOČIL, Aleš: *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850–1918*. Praha 2011.
150. WOLF, Michaela: *Die vielsprachige Seele Kakaniens. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien 2012.
151. ZAHRA, Tara: *Kidnapped souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008.
152. ZAHRA, Tara: *The Battle for Children. Lex Perek, National Classification, and Democracy in the Bohemian Lands 1900–1938*. In: MALÍŘ, Jiří – FASORA, Lukáš (edd.): *Moravské vyrovnání z roku 1905*. Brno 2006, s. 129–143;
153. ZATLOUKAL, P.: *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové. 1815–1915*. Řevnice 2016.

Pomník Františka Josefa I. od Antona Brenka (1898)
Zdroj: SOkA Olomouc

Císař Karel I. při návštěvě Olomouce v prosinci 1917. Po jeho levici místostarosta Josef Föhner
Zdroj: SOkA Olomouc

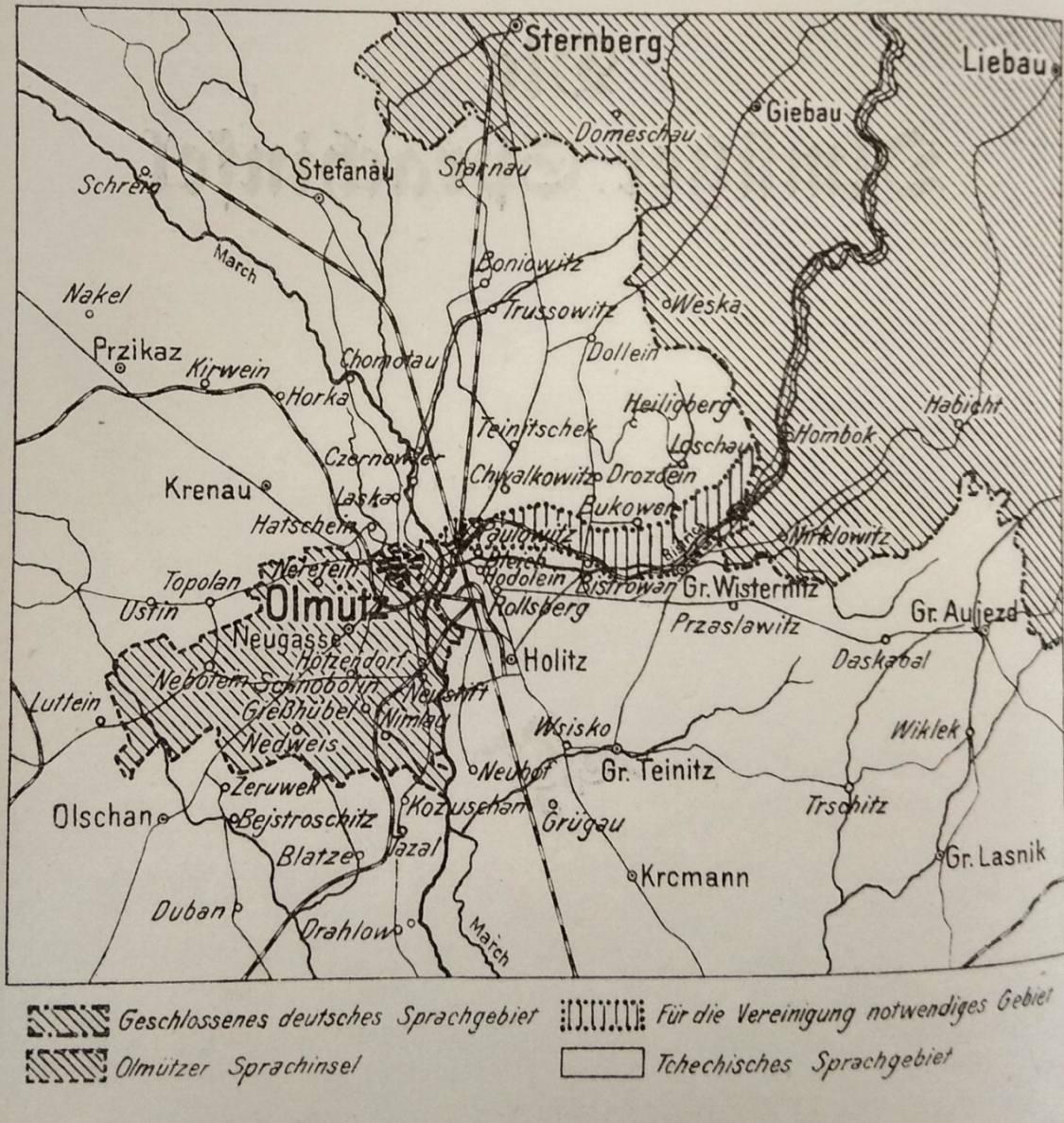
29. 10. 1918. Přísaha věrnosti Národnímu výboru

Zdroj: SOKA Olomouc

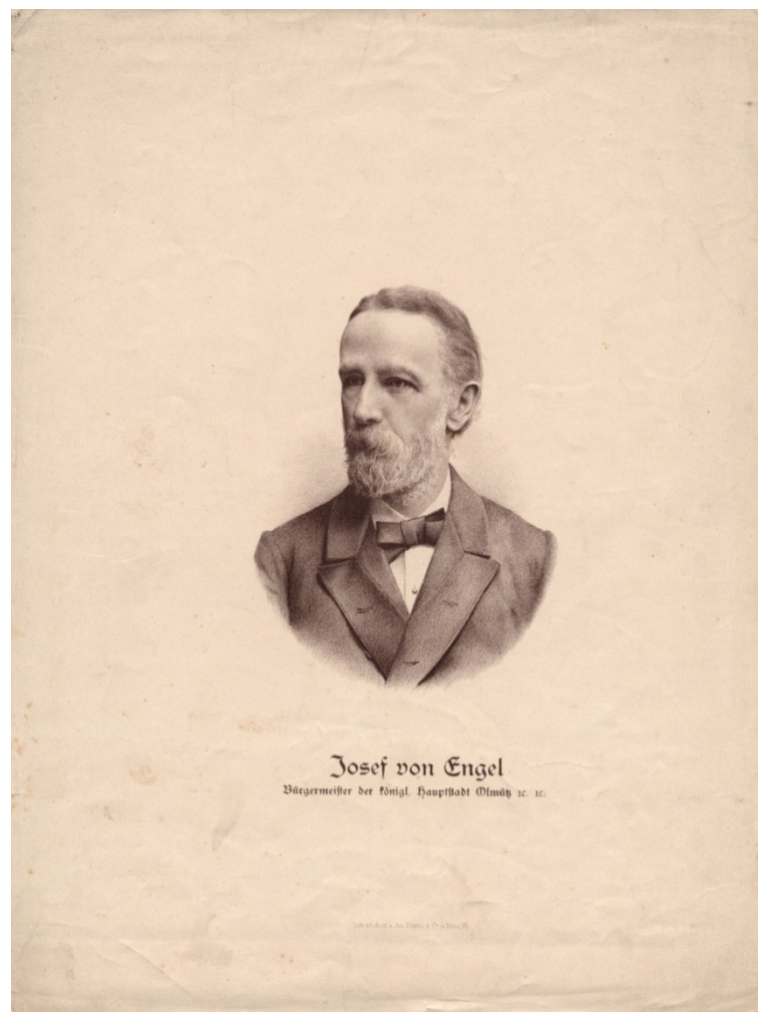

29. 10. 1918. Příklad věrnosti Národnímu výboru II
Zdroj: SOKA Olomouc

Die Sprachinsel Olmütz und das geschlossene deutsche Sprachgebiet.

Německý jazykový ostrov

Emilie von Engel Josef von Engel
Zdroj: SOKA Olomouc

Karl Brandhuber
Zdroj: SOkA Olomouc

Karl Brandhuber

Robert Primavesi
Zdroj: SOKA Olomouc

Josef Föhner

Johann Rupprecht

Karl Neudeck
Zdroj: SOkA Olomouc

Jakob Eben

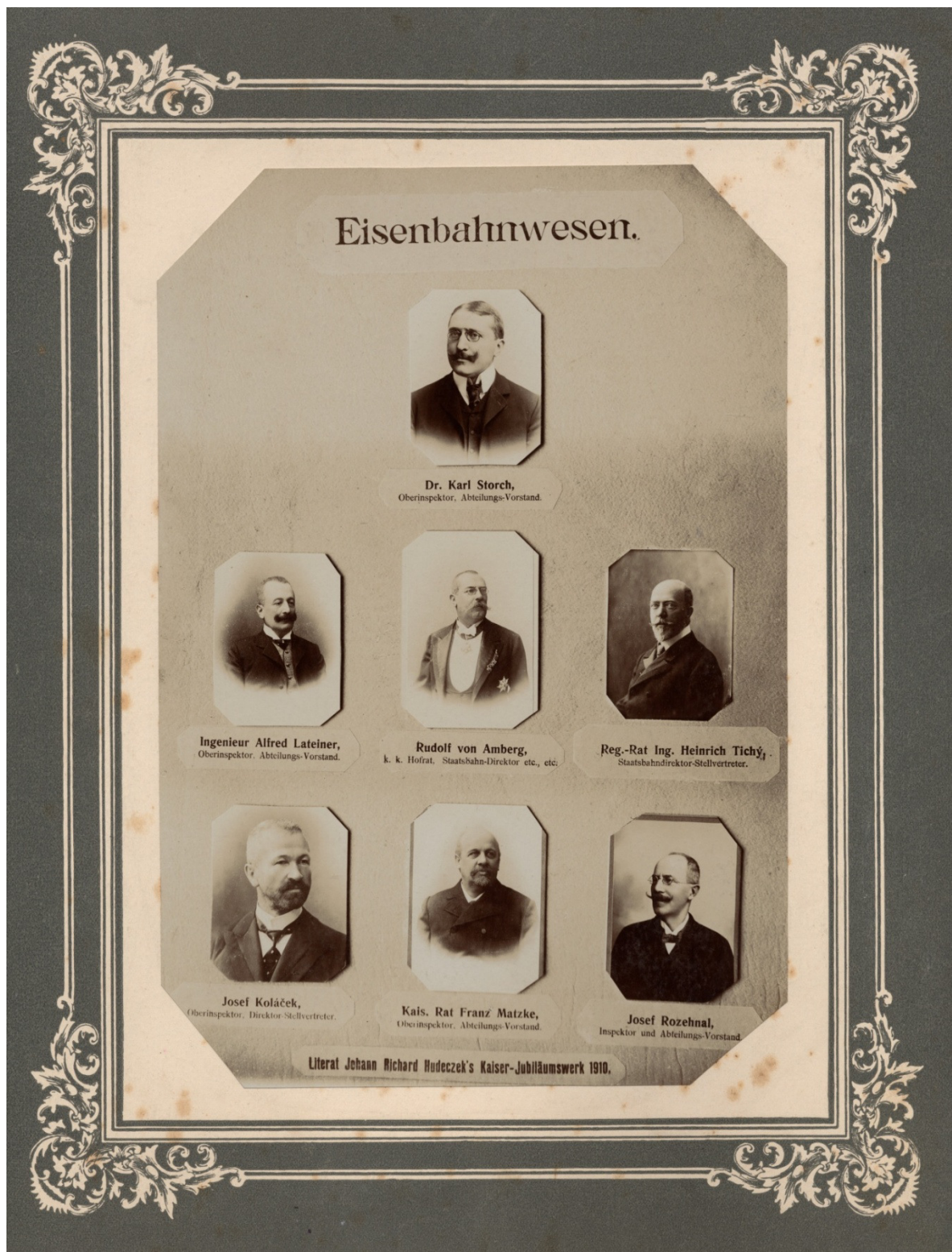
Rosa Blumenzweig

Marie Schrötter

Zdroj: SOkA Olomouc

Rudolf Sommer

Personální složení olomouckého ředitelství státních drah
Zdroj: SOKA Olomouc

Přijímací místnost ministra kultury a školství

K. K. Hochschule für Bodencultur.

Vysoká škola zemědělská ve Vídni

Výřez ze Sitteho Plánu královského hlavního města z roku 1899.

Zelená a žlutá značka označují místa, kde podle výpovědí Jana Ošřáda stáli účastníci „demonstrace“ roku 1901

Papírová pečeť obecní rady Olomouce
Zdroj: SOKA Olomouc

Propagační známky Německého školského spolku
Zdroj: SOkA Olomouc

Ústřížky z dokladu o poskytnutí částky 3 500 korun olomouckému okresnímu hejtmánství moravským místodržitelstvím v květnu 1918

Zdroj: SOKA Olomouc

Gattung Telegrammes. Dr. Telegramm		TELEGRAMM TELEGRAM		Eingangs-Nr. 1452 došlý pod čís.	Dienstliche Angaben. Služební udání.
an <i>Stadtmagistr</i> <i>Olomütz</i>		an <i>Stadtmagistr</i> <i>Olomütz</i>			
Eingelangt von Desti	<i>Pr 316</i>	Von <i>Prague</i>	<i>Prague</i>	Aufgegeben am Podán dne	<i>16/6</i>
Telegr. Nr. 190	<i>227</i>	Telegr. Nr. 3475	<i>25</i>	Uhr	<i>9 20</i>
Aufgenommen durch Präp.	<i>Pr 316</i>	Podán pod čís.	<i>25</i>	(Uhr thod.)	<i>20</i>
Text.					
Doktor <i>Marcel</i> bespricht über <i>Konventionen</i> von <i>besedni</i> dům in <i>Olomütz</i> und bittet um <i>Vfsütz</i>. <i>besuch</i> für <i>Prage</i> in <i>Ordnung</i> <i>Wesung</i> zu <i>Prage</i>. <i>Starkfeld</i>					
D. S. Nr. 799 deutsch-böhmisch 1901. Telekopie Nr. 799 deutsch-tesky					

Telegram moravského místodržitele starostovi Olomouce, 16. 6. 1901
Zdroj: SOKA Olomouc

I.

*Wohl trägt das Volk 'ne schwere Bürde,
Denn die Staatslasten muß es tragen;
Doch trägt's auch eine hohe Würde,
Sie lebt in Taten und Sagen. –
Im Bürgertum lebt ein Adel,
Er hat Geschichte und auch Größen,
Verstummen muß vor ihm der Tadel,
Denn Edeltum und keine Blößen
Leuchtet aus ihm als ew'ge Zierde,
Sein Stolz, er heißet: Bürgerwürde.*

II.

*Im Worte Bürger, ruht ein Segen,
Für And're einste'h'n , heißt die Deutung;
Für And're kämpfen und sich regen,
So will's die wahre Sinnesleitung,
Ein Bürge, leistet Edeltaten,
Er bürgt mit seinem Gut und Leben;
Im Bürgertume sprießen Saaten
Darum hoch auf, wie goldn'e Reben
Gott läßt gedeih'n des Bürgers Stärke,
Begnadet ihn zum guten Werke.*

III.

Wer bürgen will, muß sein Gewissen

Erst fragen: ob er nimmer wanket?

Er muß der Liebe Fahne hissen:

Die Nächstenliebe, die ihm danket,

Darum ein Hoch! dem Bürgetume,

Das stets für's Vaterland bestanden,

Jahrhunderte zu seinem Ruhme

Ein Muster war für alle Landen,

Der Bürgerwürde goldn'er Schimmer,

Verblasse und vergehe nimmer! --

Přepis zaprotokolované výpovědi JUDr. Jana Ošťádal o „demonstraci“ Němců v Olomouci dne 17. 6. 1901⁶²⁰

„Šel jsem s procházky k 7^{1/2} hodině večer směrem od jánského [!] stromořadí k české ulici [!] a sice ve společnosti manželů MUDr. Josefa Geislera, jeho a moji choťi [!]. Když jsme přišli na most před českou ulicí (Steinmühlgraben), viděli jsme v české ulici před národním [!] domem veliký zástup mladých lidí,⁶²¹ který tak křičel, že ho dobře bylo slyšeti u nás a když jsme tím upozornění dívali se na něj, viděl jsem já, že vedle volání „heil“ zdvíhají se do výše ruce a hole a že zástup z místa se nehne. Stáli jsme na mostě, kde k nám ještě právě přišel pan prof. Bartocha z českého gymn. s chotí, aspoň 10 minut a pozorovali jej. Také i mnoho jiných osob, jichž jména ovšem neznám, zastavovali se na tomto mostě a dívali se na tento výstup.

Teprve po chvíli počal se zástup tento hýbati českou ulicí a zatáčel do ulice litovelské [!] a tu jsem spozoroval [!], že teprve [!] za nimi [!] jde klidně obecní strážník, anižby [!] zástup tento, který se valil plnou ulicí, žádal buď o klid nebo o rozchod. Stojí ještě na mostě a jda pak dále českou ulicí k národnímu domu, slyšel jsem veliký pokřik v ulici litovelské.

Přišel k národnímu domu, bylo mě [!] panem Eduardem Klementem, vrchním účetním úřední záložny v Olomouci, sděleno, že právě před chvilkou zde před národním domem veliký zástup mladých lidí demonstroval a provokoval tím způsobem, že postaviv se před kavárnu nepřetržitě po delší dobu křičel 'heil' zdvíhal do výše ruce a hole a že si počínal tak hrozivě, jakoby chtěl způsobiti nějakou výtržnost. Zakročení policie se nestalo. Já jsem i se svou společností chvilku s panem Klementem, který byl velmi rozčilen a na těle se třásl, mluvil na čež [!] šel jsem domu. Na rohu ferdinandské [!] třídy a horního [!] náměstí dohonili mě však pánové. J. U. C. Frant. Smrčka a Tomáš Otáhal, starosta z Holice, kteří mne v podstatě sdělovali totéž co nahoře již uvedeno a pravili, že výstup před národním domem byl takový, že obecnstvo v národním domě shromážděné nabylo přesvědčení, že nestane li [!] se okamžitě zakročení s [!] instance vyšší, že dojde v noci k velikým výtržnostem a že mne tedy žádají, abych jménem českého obyvatelstva ihned obrátil se telegrafickou žádostí na místodržitelství o ochranu. Poněvadž jsem tedy jednak

⁶²⁰ SOKA Olomouc, f. AmOl. Prezidiální spisy 1829–1920, kart. 16, i. č. 163, rok 1901. Protokol ze 17. 6. 1901.

⁶²¹ Tato místa jsou od sebe vzdálená cca. 250 metrů. Viz plánek v příloze s vyznačenými místy účastníků události.

z vlastního názoru, jednak z výpovědí uvedených svědků, nabyl přesvědčení, že by při panujících zde poměrech a rozčílené mysli obyvatelstva mohlo k podobným výtržnostem skutečně dojít, zaslal jsem známý telegramm [!].

Mimo jmenované osoby a mimo vyřčené události [!] nemohu nic jiného uvést z vlastního názoru.

**Přepis dopisu MUDr. Ladislava Melhuby olomouckému státnímu zastupitelství
z 21. 3. 1901**

Slavné c. k. státní zastupitelství v Olomouci!

Ve čtvrtek dne 21. března 1901 o 10. hod. dopoledne, byl jsem volán na Blažejské náměstí č. 3 I. posch. do bytu redaktora p. Aloise Knechtla, k 19 ti leté Amálii Kláskové z Vrbátek, u níž nalezl jsem toto:

I. Na pravé horní končetině ve vzdálenosti 13 cm od kloubu rameniho (!) nalezá se ve staré jízvě po očkování zaschlou krví pokrytá 1 cm dlouhá rána říznutá, okrajů hladkých, uhlů ostrých dle příškvaru – protínající kůži.

II. V pravém ohbí stehním (!) uprostřed nad vazem Poupartským jest oděrek sahající do vrchních vrstev kůže v délce 5 cm, v šířce ½ cm, nad vazem Poupartským poněkud povrchnější a užší, směrem dolů širší a hlubší. Oděrek jest zaschlý růžově červený. Rána na horní končetině opatřena byla obvazem. Na dotaz jak k tomuto poranění přišla, vypovídá ohledaná toto:

Sloužila jsem u p. Davida, obchodníka v Olomouci (David & Neugröschel) bydlícího Ränderplatz č. 2. Jelikož tam bylo mnoho práce dala jsem výpověď a měla jsem již 15. března jíti pryč. Paní mě však přemluvila, abych zůstala do konce tohoto měsíce. V nedělek přijeli k nám nějakí dva cizí páni. Tuto neděli i 7. t. m. šla jsem spát jak obyčejně do svého pokojíčka. Ráno probudila jsem se o 4 ½ hodině, cítila jsem velkou slabost, bolení hlavy prudké a když jsem vstala dělaly se mi kola před očima. Rty jsem měla nápadně suché. Byla jsem tak zmalátnělá, že jsem musila poprosit domovnici, aby mi v práci pomohla.

K večeru mne začala bolet pravá noha a něco mne pánilo v ohbí stehním, dívala jsem se a viděla krvavou ránu. Když jsem se pak večer sliкала (!) pozorovala jsem na ruce také malou ránu. Jak se mi to stalo nevím. Když jsem ráno vstala, řekla jsem to paní a že u ní nebudu ani chvíly a odešla jsem.

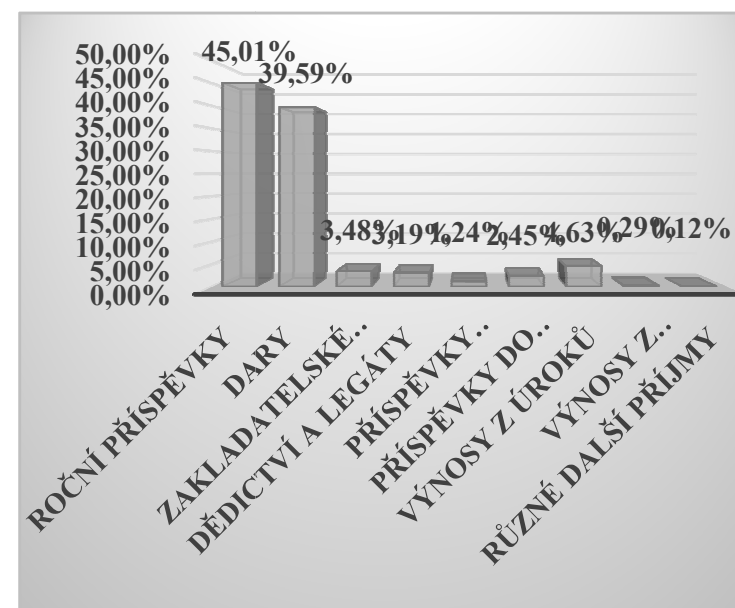
Jelikož mi ohledaná nemůže kdo jí rány způsobil (!) a jelikož jedna jest na místě nepřístupném a každá z nich jiným způsobem učiněna, dále pak ty okolnosti, že ohledávaná trpěla silným bolením hlavy, slabostí, mžiky před očima a měla zaschlé rty, což jindy nepozorovala – činím o tomto případě slavnému c. k. státnímu návladnictví oznámení.

V Olomouci, 21. března 1901

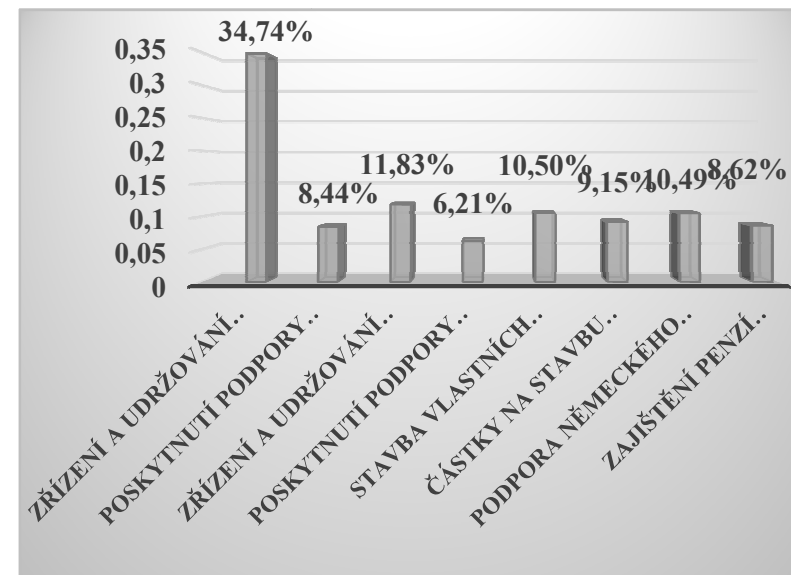
MUDr. Ladislav Melhuba

Finanční prostředky shromážděné spolkem Deutscher Schulverein v období 1880-1904

roční příspěvky	45,01%	4 934 968,00
Dary	39,59%	4 340 610,00
zakladatelské příspěvky	3,48%	381 271,00
dědictví a legáty	3,19%	350 047,00
příspěvky zřizovatele škol	1,24%	136 473,00
příspěvky do stavebního fondu	2,45%	268 223,00
výnosy z úroků	4,63%	507 323,00
výnosy z kalendářů	0,29%	31 818,00
různé další příjmy	0,12%	12 960,00
Celkem	100,00%	10 963 693,00

Finanční prostředky vynaložené na "obrané pevnosti" – školy		
zřízení a udržování spolkových škol	34,74%	3 281 418,00
poskytnutí podpory školám	8,44%	797 507,00
zřízení a udržování vlastních spolkových školek	11,83%	1 117 403,00
poskytnutí podpory školcům	6,21%	586 992,00
stavba vlastních školních budov	10,50%	992 055,00
částky na stavbu vlastních školních budov	9,15%	864 248,00
podpora německého školství v různých formách	10,49%	991 158,00
zajištění penzí spolkových učitelů	8,62%	814 371,00
Celkem		9 445 152,00

Výše jubilejních darů zaslaných Dt. Schulverein u v roce 1905 podle politických okresů I

Brno		Hodonín		Hranice	
Černovice	10,00	Břeclav	100,00	Hranice	5,00
Brno	5 000,00	Hodonín	50,00		
Komárov	50,00				
Modřice	200,00				
Brněnské Ivanovice	30,00				
	5 290,00		150,00		5,00
Jihlava		Litovel		Mikulov	
Vysoká u Jihlavy	14,00	Dědinka	8,00	Drnholec	10,00
Hosov	10,00	Hlivice	5,00	Mušov	10,00
Jihlava	1 000,00	Uničov	100,00		
Měšín	10,00	Runářov	10,00		
Popice	10,00				
	1 044,00		123,00		20,00
Místek		M. Třebová		M. Krumlov	
Moravská Ostrava	1 000,00	Březová nad Svitavou	50,00	Damnice	10,60
Přívoz	300,00	Moravská Chrastová	60,00	Loděnice	10,00
Vítkovice	500,00	Moravská Třebová	200,00	Moravský Krumlov	100,00
		Svitavy	250		
	1 800,00		560,00		120,60

Výše jubilejních darů zaslaných Dt. Schulvereinu v roce 1905 podle politických okresů II

Nový Jičín		Olomouc		Rýmařov	
Blahutovice	10,00	Nová Ulice	50,00	Rýžoviště	10,00
Fulnek	50,00	Neředín	10,00	Německá Ruda	4,00
Klokočov	8,90	Nové Sady	20,00	Edrovice	2,00
Kunín	20,00	Olmütz	1 000,00	Břidličná	30,00
Nový Jičín	200,00	Pavlovice	100,00	Janušov	6,00
Bartošovice	20,00	Pohořany	5,00	Lomnice u Rýmařova	8,00
Šenov u N. Jičína	25,00	Povel	20,00	Dolní Moravice	5,00
Hladké Životice	34,00	Nový Svět	60,00	Albrechtice	10,00
Vrchy	5,00	Slavonín	5,00	Rýmařov	100,00
	372,9		1270		175
Šternberk		Šumperk		Vyškov	
Babice	10,00	Holba	20,00	Roštěnice	20,00
Mor. Beroun	50,00	Hanušovice	30,00	Zvonovice	10,00
Mladějovice	20,00	Vysoké Žibřidovice	10,00		
Domašov n. B.	10,00	Staré Město	40,00		
Jívová	10,00	Šumperk	100,00		
Město Libavá	10,00	Ruda nad Moravou	25,00		
Šternberk	50,00	Hraběšice	3,00		
		Vikýřovice	30,00		
		Loučná nad Desnou	5,00		
		Sobotín	20,00		
	160,00		283,00		30,00

Výše jubilejních darů zaslaných Dt. Schulvereinu v roce 1905 podle politických okresů III

Zábřeh		Znojmo	
Mlýnický Dvůr	10,00	Derflice	4,00
Zábřeh	200,00	Znojmo	500,00
Úsov	20,00		
Červená Voda	30,00		
Bílá Voda	20,00		
Müglizz	50,00		
Nebes	5,00		
Rohle	20,00		
Štítý	10,00		
	365,00		504,00

Jubelspenden dem Deutschen Schulverein im Jahr 1905 nach den polit. Bezirken I

Brünn		Göding		Mährisch Weißkirchen		
Czernowitz	10,00	Lundenburg	100,00	Mährisch Weißkirchen	5,00	Celkem
Brünn	5 000,00	Göding	50,00			12 272,50
Kumrowitz	50,00					Medián
Mödritz	200,00					283,00
Nennowitz	30,00					
	5 290,00		150,00		5,00	
Iglau		Littau		Nikolsburg		
Hochdorf	14,00	Dörfl bei M. Neustadt	8,00	Dürnholz	10,00	
Hossau	10,00	Hliwitz	5,00	Muschau	10,00	
Iglau	1 000,00	Mährisch Neustadt	100,00			
Mischung	10,00	Runarz	10,00			
Poppitz	10,00					
	1 044,00		123,00		20,00	
Mistek		Mährisch-Trübau		Kromau		
Mährisch-Ostrau	1 000,00	Brüsau	50,00	Damitz	10,60	
Oderfurt	300,00	Mährisch-Chrostau	60,00	Lodenitz	10,00	
Witkowitz	500,00	Mährisch-Trübau	200,00	Mährisch-Kromau	100,00	
		Zwittau	250			
	1 800,00		560,00		120,60	

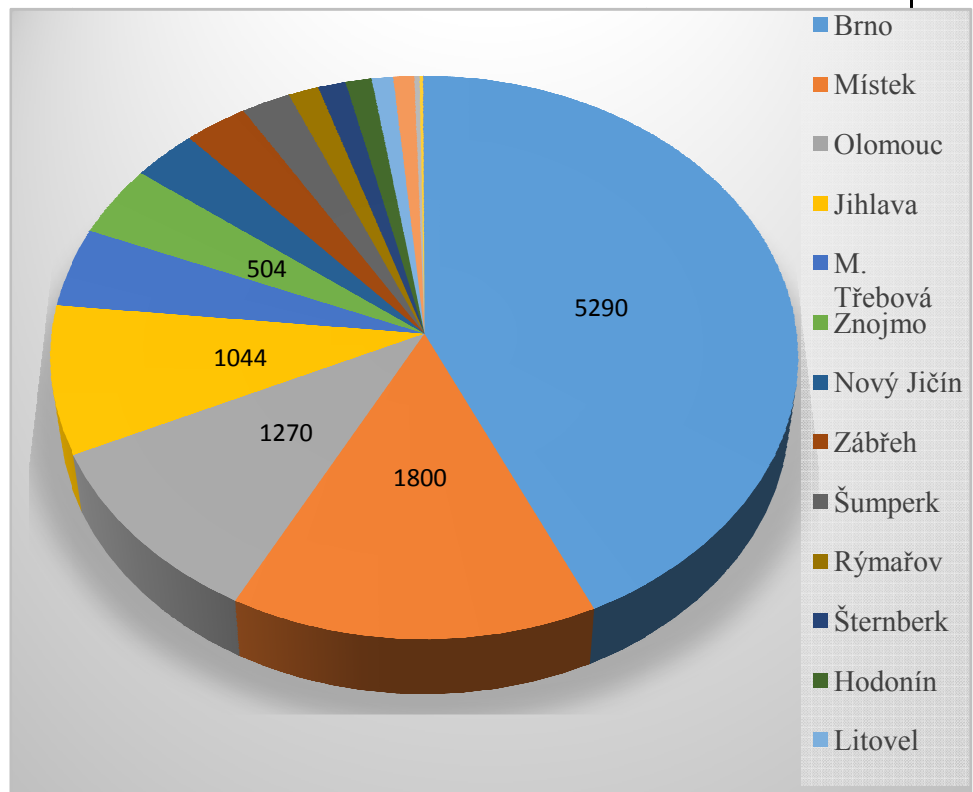
Jubelspenden dem Deutschen Schulverein im Jahr 1905 nach den polit. Bezirken II

Neutitschein		Olmütz		Römerstadt	
Blattendorf	10,00	Markt Neugasse	50,00	Braunseiten	10,00
Fulnek	50,00	Neretein	10,00	Deutsch-Eisenberg	4,00
Klogsdorf	8,90	Neustift	20,00	Edersdorf	2,00
Kunewald	20,00	Olmütz	1 000,00	Friedland	30,00
Neutitschein	200,00	Paulowitz	100,00	Johnsdorf	6,00
Partschendorf	20,00	Pohorsch	5,00	Lobnig	8,00
Schönau	25,00	Powel	20,00	Nieder-Moravice	5,00
Seitendorf	34,00	Salzergut	60,00	Olbersdorf	10,00
Waltersdorf	5,00	Schnobolin	5,00	Römerstadt	100,00
	372,9		1270		175
Sternberg		Schönberg		Wischau	
Babitz	10,00	Halbseit	20,00	Rosternitz	20,00
Bärn	50,00	Hannsdorf	30,00	Swonowitz	10,00
Bladowitz	20,00	Hohenseibersdorf	10,00		
Domstadt	10,00	Mährisch-Altstadt	40,00		
Giebau	10,00	Mährisch-Schönberg	100,00		
Stadt Liebau	10,00	Nieder-Eisenberg	25,00		
Sternberg	50,00	Rabenseifen	3,00		
		Weikersdorf	30,00		
		Wiesenberg	5,00		
		Zöptau	20,00		
	160,00		283,00		30,00

**Jubelspenden dem Deutschen Schulverein im Jahr 1905 nach den polit. Bezirken
III**

Hohenstadt		Znaim	
Hoflenz	10,00	Dörflitz	4,00
Hohenstadt	200,00	Znaim	500,00
Mährisch-Aussee	20,00		
Mährisch-Rotwasser	30,00		
Mährisch-Weißwasser	20,00		
Müglitz	50,00		
Nebetz	5,00		
Rohle	20,00		
Schildberg	10,00		
	365,00		504,00

Okres	Částka
Brno	5290
Místek	1800
Olomouc	1270
Jihlava	1044
M. Třebová	560
Znojmo	504
Nový Jičín	372,9
Zábřeh	365
Šumperk	283
Rýmařov	175
Šternberk	160
Hodonín	150
Litovel	123
M. Krumlov	120
Vyškov	30
Mikulov	20
Hranice	5

**Seznam finančně podpořených obcí Dt. Schulvereinem v politickém
okrese Olomouc k 31. 10. 1907**

Obec	Účel investice
Hrubá Voda	různé podpůrné aktivity
Loděnice	různé podpůrné aktivity
Hněvotín	školka a stavební podpora
Němilany	různé podpůrné aktivity
Pavlovice	stavba školy, udržení školy a jiné podpůrné aktivity
Pohoř	různé podpůrné aktivity
Povel	stavba školky a její podpora
Nový Svět	školka a stavební podpora
Nová Ulice	školka a stavební podpora
Štěpánov	udržení školky
Véska	různé podpůrné aktivity

**Seznam obecních úředníků navržených roku 1898 na čestnou medaili
za 40 leté věrné služby**

Jméno	Funkce
SKAZEL, Leopold	Zoll-Oberamtsverwalter
BUCHBERGER, Karl	Oberlandes- Gerichtsrath
TELTSCHIK, Johann	Zoll-Oberamtsverwalter
ZWIRNER, Robert	Hilfsämtervorsteher
LINOWSKY, Wilhelm	Haussteueramtsverwalter
OHNHÄUSER, Franz	Finanzsekretär
SCHARF, Franz	Revierförster
BRABLETZ, Johann	städtischer Steuereinnehmer
BIEHOUNEK, Josef	Werkführer in der Spiritus- und Presshefefabrik der brauberechtigten Bürgerschaft
ROHSBACH, Johann	Briefträger des Ruhestandes
KHADE, Karl, Edler von Kolbenau	Statthaltereirath
GIERSCH, Josef	Zoll-Oberamtsverwalter
CZECH, Thomas	Haussteuereinnehmer

Kvalifikační podmínky pro uchazeče o místo obecního úředníka nebo sluhy v Olomouci a Brně

Olomouc	Brno
1. Věk mezi 20 a 40 lety 2. Rakouská státní příslušnost (<i>die österreichische Staatsangehörigkeit</i>) 3. Bezvadný způsob života (<i>Ein tadelloser Lebenswandel</i>). 4. Příbuzenské vazby* * Blíže vysvětleno v textu, viz kapitolu 3.1	1. Rakouské občanství (<i>die österreichische Staatsbürgerschaft</i>). V případě cizince je jeho definitiva možná pouze po získání rakouského státního občanství 2. Věk mezi 17 a 40 lety 3. Bezúhonnost a důvěryhodnost (<i>Unbescholtenheit und Vertrauenswürdigkeit</i>). Bezúhonností je myšlena trestním zákoníkem posuzovaná schopnost převzít veřejný úřad 4. Duševní a fyzická způsobilost 5. Potřebné jazykové znalosti, obzvláště bezchybná znalost německého jazyka jako jednacímho jazyka obecní samosprávy 6. Příbuzenské vazby** ** Blíže vysvětleno v textu, viz kapitolu 3.1

ANOTACE

V předkládané disertační práci je pojednáno o olomouckých Němcích ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století. Akcentováno je přitom období od 80. let 19. století do konce druhé dekády 20. století. Hlavní důraz je položen na problematiku němectví v Olomouci z hlediska politiky, projevů nacionalismu, na oblast školství a legislativy národnostního školství v Předlitavsku, obzvláště pak na Moravě. V textu je také řešeno téma olomoucké samosprávy a postavení Olomouce v rámci českých zemí a habsburské monarchie.

Autor práce:

Mgr. Ivan Puš

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

Školitelka:

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Počet znaků:

454 367 včetně mezer

Počet příloh:

27

Počet titulů použité literatury

153 titulů literatury; archivní prameny, periodický tisk

Klíčová slova:

Morava, nacionalismus, Němci, Olomouc, školství, železnice